

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIII. kötet.

1938. 3. füzet.

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új folyam IX.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1938.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

- Dr. György Lajos*: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága . . . 185
Dr. Boros György: Brassai az Erdélyi Múzeumban 203
Dr. Kristóf György: Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi
Múzeum-Egyesület megalakulásáig (1859) 210
Ferenczy Sándor: Firtosváraja ősi neve: Besenyőfalva 222

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

- Incze Andor*: Földrajztörténeti észrevételek az iránytű eredetének kérdéséhez . . . 234
Dr. Balogh Ernő: A nyest [*Mustela (foina?* Erxleb.)] mint barlangi ragadozó . . . 244

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

- Herepei János*: „Egy Virgilius-érem” 248
Herepei János: Az aradföldvár-pusztai leletből előkerült két érem revíziója . . . 248

NYELVMŰVELÉS:

- Résztevő vagy részvevő? *Brüll Emánuel*. — A tárgyas igeragozás hibás használata.
Brüll Emánuel. — Iszom vagy iszok? *Szabó T. Attila*. — Könyv a magyar
nyelv életéről. *Szta.* 252—260
-

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIII.

1938. Fascicule III.

Nouvelle série IX.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Redaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Louis György: Les données biographiques d'Árpád Bitay et son activité scientifique.

Georges Boros: Brassai dans le Musée de Transylvanie.

Georges Kristóf: La vie scientifique de la Transylvanie à l'époque de l'absolutisme jusqu'à la fondation de la Société du Musée de Transylvanie. (1859.)

Alexandre Ferenczy: Le nom très vieux de Firtosvárálja: Besenyőfalva.

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *André*

Incze: Remarques géographiques-historiques à la question de l'origine de la boussole. — *Ernest Balogh*: La martre [*Mustela* (foina? *Erxleb.*)] comme carnassier troglodyte.

PETITES COMMUNICATIONS: *Jean Herepei*: „Une Virgilius-médaille“. — *Jean Herepei*: La revision de deux médailles provenant de la trouvaille de Arad-földvár-pusztá.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. „Résztevő“ ou „részvevő“? *Emmanuel Brüll*. — Le faux usage de la conjugaison objective dans le hongrois. *Emmanuel Brüll*. — „Iszom“ ou „iszok“? *Attila T. Szabó*. — Un livre sur la vie de la langue hongroise. *Szta*.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIII. Band.

1938. III. Heft.

Neue Folge IX

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Transilvanischer Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Ludwig György: Die biographischen Daten des Árpád Bitay und seine wissenschaftliche Tätigkeit.

Georg Boros: Brassai im Siebenbürger Museum.

Georg Kristóf: Das siebenbürgische wissenschaftliche Leben in der Zeit des Absolutismus bis zur Gründung des Siebenbürger Museum-Vereins. (1859.)

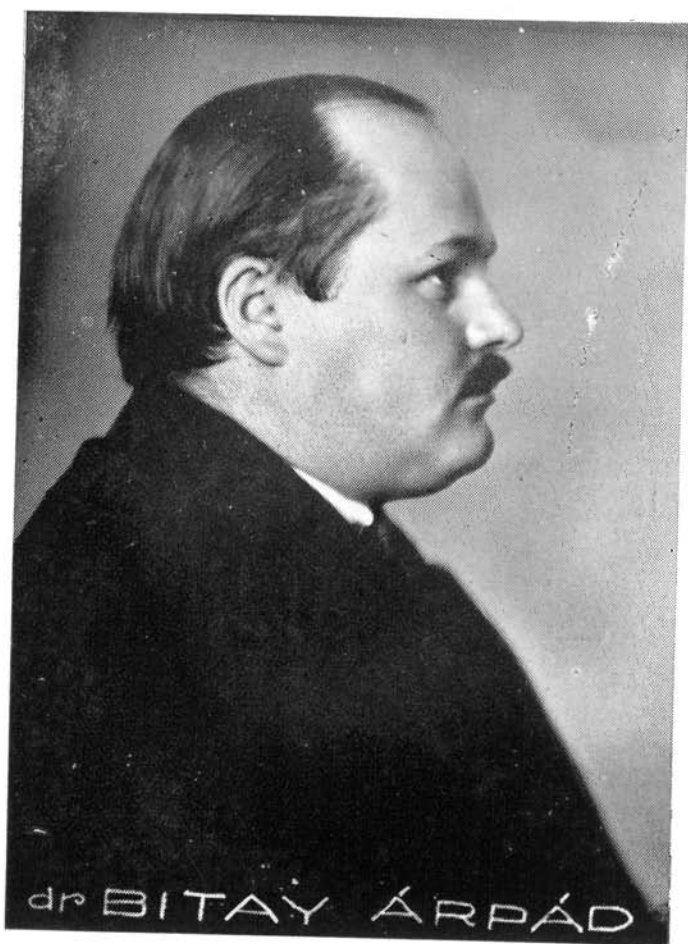
Alexander Ferenczy: Der uralte Name von Firtosvárálja: Besenyőfalva.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG: *Andreas*

Incze: Geographisch-historische Bemerkungen zur Frage des Ursprunges der Bussole. — *Ernst Balogh*: Der Marder [*Mustela* (foina? *Erxleb.*)] als Höhlenraubtier.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Johann Herepei*: „Eine Virgilius-Münze“. — *Johann Herepei*: Die Revision von zwei Münzen aus dem Fund von Arad-földvár-pusztá.

SPRACHPFLEGE, „Résztevő“ oder „részvevő“? *Emanuel Brüll*. — Der fehlerhafte Gebrauch der sächlichen Konjugation im Ungarischen. *Emanuel Brüll*. — „Iszom“ oder „iszok“? *Attila T. Szabó*. — Ein Buch über das Leben der ungarischen Sprache. *Szta*.

1896—1937.

Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága.

A korán elköltözött dr. Bitay Árpád az utóbbi két évtizednek egyik legnevesebb erdélyi magyar tudósa volt. Úttörő munkát végzett és a maga területén maradandó érdemeket szerzett. Egy időben az Erdélyi Múzeum-Egyesületben a főtitkári tiszteletet viselte. Méltányosnak érezzük, hogy életrajzi adatainak összeállításával és tudományos működésének jegyzékével fejezzük ki kegyeletes elismerésünket áldozatos tevékenysége iránt.

I.

Dr. Bitay Árpád a Bitay-család háromszéki (lemhényi) katolikus ágából származott. Született 1896. július 20-án Budapesten, ahol szülei az ezredéves kiállítás megtekintése végett tartózkodtak. Középiskolai tanulmányait az erdélyi róm. kat. státus főgimnáziumaiban végezte: Kolozsvárt, Brassóban és Gyulafehérvárt (1907—1915.) A VII. és VIII. osztályban a gyulafehérvári papnevelde „philosophus” növendéke volt. Teológiai tanulmányait azonban már nem kezdhette meg, mivel az érettségi vizsgálat letétele után, 1915. júniusában, katonai behívót kapott, s a Brassóban állomásozó szegedi 46. gy. e. önkéntese lett. Hadapródörmszeri ranggal került az olasz harctérre, ahol a Doberdón 30 hónapot töltött, kétszer könnyebben megsebesült, a piavei nagy csatában (1918) gázmérgezést kapott, közben hatszor kitüntetésben részesült, zászlós majd tartalékos hadnagy lett.

Még a háború alatt beiratkozott a kolozsvári F. J. tudományegyetem jogi karára, a külső körülmények miatt azonban tanulmányait a debreceni egyetemen kellett befejeznie: itt avatták a jogtudományok doktorává 1919. június 6-án. Visszatérve Erdélybe, az 1919—20. tanévben mint internátusi felügyelő és kisegítő tanár szükségből helyettesítette a gyulafehérvári róm. kat. főgimnázium egyik tanárát.¹ Ez a véletlen határozta meg további életpályáját. Mivel rövidesen megtanulta a román nyelvet, 1920. őszén már a kolozsvári Marianumba kapott kinevezést,² amelynek a különféle tagozatain (tanítóképző, polg. isk. tanárképző, keresk. tanfolyam, felsőkereskedelmi, leánygimnázium), 1923. óta mint rendes tanár,³ öt esztendeig a történelmet, továbbá a román nyelvet és irodalmat tanította. Ugyanakkor az erdélyi ref. egyházkerület kolozsvári teológiai fakul-

¹ 4322—1919. okt. 9. p. sz.

² 5329—1920. okt. 5. p. sz.

³ 5014—1923. okt. 3. p. sz.

tásával kapcsolatban rövid ideig fennállott (1920—1921) tanárképző intézetben is a román nyelvet és irodalmat adta elő. Közben hallgatója volt a kolozsvári Ferdinánd-tudományegyetem bölcsészeti karának, ahol 1923. március 19-én a történelemből és a román irodalomból magyar részről „kítüntetéssel” elsőnek szerzett tanári képesítést.⁴

Bármennyire arra volt hivatva Bitay Árpád, hogy csak a tudomány művelésének éljen, a kisebbségi élet nem nélkülözhetette, sőt állandóan igénybe vette értékes szolgálatait. Amikor az iskolai kérdések egyre súlyosabb gondokat okoztak a magyarságnak, 1925. október 25-től c. igazgatói minőségben az erdélyi róm. kat. státus igazgatótanácsában végzendő munkakörrel tanügyi szakreferensnek választott meg és neveztetett ki. Ezzel egy időben a tudományos pályán is kilátásai nyíltak. A kolozsvári egyetem bölcsészeti kara 1924. őszén kimondotta elvben a magyar lektori állás szervezésének szükségességét, s mindjárt elő is terjesztette kinevezésre dr. Bitay Árpádot.⁵ Amikor később, 1927. április 5-én Sándor József a szenátusban indítványt tett a bukaresti egyetemen felállítandó magyar nyelv- és irodalmi tanszékre, melyet az egyetem és a közvélemény rokonszenvvel fogadott,⁶ mindenki Bitay Árpád érdemes személyére gondolt. Egyik kezdeményezésből sem lett semmi, pedig Bitay Árpád komoly tanulmányokba fogott, hogy kilátásba helyezett feladatának megfelelhessen. Tanügyi szakreferensi állásától megválva, 1927-ben és 1928-ban három félévet töltött a berlini és a lipcsei egyetemen, ahol romanisztikát (Gamillscheg, Weigand), szlavisztikát (Vasmer), török és finnugor nyelvészetet, azonkívül általános fonetikát hallgatott, s ezek mellett az angol, lett és albán nyelvészettel is foglalkozott. Felkészültségét azonban egyetemi tanszéken, mely a legméltóbb lett volna hozzá, érvényesíteni nem nyílt alkalma. Sok hányatás és pályakeresés után a főiskolai tanári állásban találta meg viszonylagos nyugalmát és tudományos működésének lehetőségét. Mivel a kultusztörvény elrendelte, hogy a teológiákon a román nyelvet és irodalmat, a román történelmet és alkotmányt is tanítani kell, a püspöki főhatóság Bitay Árpádot 1929. január 1-ével a gyulafehérvári róm. kat. teológiára nevezte ki, ahol a román nemzeti tárgyakon kívül még a latin és német nyelvnek is rendes tanára volt haláláig.

A kisebbségi élet sajátos szerkezetéből következik, hogy a felkészült és tehetséges embereknek néha a legellentétebb területeken kell a köz javát szolgálniuk. A közvélemény már az 1926. évi képviselőválasztásokon szerette volna Bitay Árpádot a törvényhozói testületbe bejuttatni, de a háromszéki magyarság katolikus részének ez a törekvése nem sikerült, mivel az OMP. elnöki tanácsának megtörtént jelölését megváltoztatni nem lehetett.⁷ Az 1928. évi decemberi képviselőválasztásokon már Csik vármegye magyarságának harmadik helyen szereplő hivatalos jelöltje lett, de elégséges szavazat hiánya miatt a parlamentbe nem

⁴ 327—1923. sz.

⁵ Magyar Kisebbség, 1925. 455. l.

⁶ Magyar Kisebbség, 1927. 347. l.

⁷ Székely Újság, 1926. 19. sz.

került be. Szerény egyéniségétől távol állott ugyan a törtetés vagy éppen a politikai érvényesülés keresése, mégis e sikertelenség kellemetlenül érintette és sokáig kedvetlenítette. Szeretetreméltó magatartása, s az a nagy bizalom, mely magyar és román részről egyaránt körülvette, mégis szerepet szerzett neki a politikai életben. Jorga miniszterelnök 1931. április havában a kisebbségi minisztérium magyar osztályának vezetésével bízta meg „consilier la Președinția Consiliului de Miniștri” címmel, s ezt az OMP. elnöki tanácsának helyeslésével szívesen el is vállalta.⁸ Nagy ügybuzgalommal igyekezett munkakörét betölteni,⁹ s amennyire csak lehetett, egy évi működése alatt sok hasznos szolgálatot tett egyeseknek és a kisebbségi magyarságnak.¹⁰ Ugyanebben az időben Fehér megye tanácsának is tagja lett, és Gyulafehérvár városi tanácsában 1933. óta haláláig az alpolgármesteri tisztelet (ajutor primar) töltötte be. A bizalom és a nagybecsülés megnyilvánult iránta abban is, hogy öt éven keresztül egyedüli magyar tagja volt a romániai Országos Tanügyi Főtanácsnak. Azonkívül nevezetes szerepet vitt az átszervezett gyulafehérvári egyházmegyei tanácsban, amely az 1931. november 19-i közgyűlésén igazgatótanácsossá választotta. Ebben a minőségében megbecsülhetetlenek azok a szolgálatai, melyeket az erdélyi katolikus státusi alapok eredetének tisztázása körül a kétségbe nem vonható tulajdonjog érdekében rendkívül értékes adatszerzéseivel végzett.¹¹ Fáradhatatlan készségét, hithűségét és buzgalmát a római szentszék 1937. március 30-án a Nagy Szent Gergely-rend lovagkeresztjével lüntette ki, miután már 1932. május 31-én tulajdonosa lett a román koronarend lovagkeresztjének.

Erdemei tudományos részről szintén elismerésben részesültek. Az Erdélyi Irodalmi Társaság már az 1924. március 12-én tartott évi közgyűlésén rendes tagjává választotta. Ugyancsak rendes tagja volt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak, ahol 1933. május 28-án tartotta meg székfoglalóját. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1925. február 21-i rendkívüli közgyűlése a főtítkári tisztelet bízta rá, amelytől, Gyulafehérvárra távozása miatt, 1930. február 2-án megvált.¹² Az 1929. május 27-én Nagyváradon megalakult Erdélyi Katolikus Akadémia a rendes tagjai közé vette be és az I. osztály titkárává tette meg. Választmányi tagja volt továbbá 1927. óta a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak.

Az erdélyi magyar közéletnek és tudományosságnak erős tartó oszlopa, még sok reményre jogosító kiválósága dült ki, amikor 1937. november 30-án agyszélhűdés következtében, életének 42. évében, hirtelen meghalt. December 2-án az erdélyi magyarság és a román hivatalos körök osztagosan részvéte kísérette sírjába a gyulafehérvári köztemetőben.¹³

Dr. Bitay Árpád olyan különleges szellemi képességekkel rendel-

⁸ Magyar Kisebbség, 1937. 23. sz.

⁹ Keleti Újság, 1931. jún. 1. sz.

¹⁰ Erdélyi Lapok, 1932. 5. sz.

¹¹ A Hirnök, 1937. 367. l.

¹² Erdélyi Múzeum, 1930. 4. 10. l.

¹³ Az Apostol, 1937. 50. sz.

kezett, amilyenek ritka embernek jutnak osztályrészül. Főképen lenyűgöző memoriájával döbrentett meg mindenkit: benne a román, a magyar és az egyetemes irodalom és történelem minden adata mérhetetlen mennyiségben volt elraktározva. Ez a különleges memoria vezette a nyelvek tanulásához is. Saját vallomása szerint egyforma könnyedséggel beszélt és olvasta a latin, görög, újgörög, román, francia, spanyol, olasz, angol, német, szlovén, horvát, szerb, cseh, lengyel, bolgár és eszperantó nyelveket. Nagy tudása, fáradhatatlan szorgalma s mindig készségesen rendelkezésre álló szolgálata több önálló kiadványt, számos cikket és tanulmányt termelt. Szétágazó munkássága négy fejezetben rendezhető és foglalható össze.

1. Az elsőben a román irodalom, történelem és művelődés becses részleteit igyekezett a magyar tudományossághoz közvetíteni és a művelt magyar olvasók körében elismertté tenni. Itt mindenekelőtt a nyilvánvaló hiányokon akart segíteni. Ezért írta meg a hangváltozásokra különös tekintettel levő *Rövid román nyelvtan*-át (1923), mely magyar nyelven a román nyelv rendszerének első tudományos feldolgozása, s ezért adta ki önálló könyvben *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintését* (1922), melyet a román szaktudomány és a magyar kritika egyforma nagy elismeréssel fogadott. Jorga azt írta róla egy francia nyelvű szemlében, hogy a legjobb román irodalomtörténet, s ettől fogva a fiatal magyar tudóst meleg barátságával tüntette ki.¹⁴ További munkásságával rá is szolgált erre dr. Bitay Árpád, mert a magyar lapok és folyóiratok hasábjain ő mutatta be a magyar közönségnek Agerbiceanu, Alecsandri Vasile, Brăescu, Brătescu-Voinești, Caragiale, Creangă Joan, Delavrancea Barbu, Gârleanu, Isac Emil, Odobescu, Pătrăscanu novelláit. Élvezetes fordításai először népszerűsítették magyarul a román irodalom e kiváló képviselőit.

Ezeket kívül magyarra fordította Jorga *Fatalitatea* című társadalmi drámáját, amely 1925. január 2-án *Apáról fiúra* címen a szerző jelenlétében bemutatásra is került a kolozsvári magyar színházban, és elkészítette L. Petrescu *A bűn* című drámájának a magyar fordítását is. Tanulmányainak és cikkeinek halmazából, amelyek tudományos megbízhatóságukkal a román irodalomnak elismerést szereztek a magyarság körében, külön csak a *Világirodalmi Lexikon* című három kötetes nagy vállalatban (Budapest, 1930) olvashatókat említjük meg: itt 103 címszó alatt ismertette a román irodalom és szellemi élet kiválóságait olyan teljességgel, pontossággal és gondossággal, ahogy eddig az a magyar nyelvű s általában a külföldi enciklopédikus irodalomban méltatásra nem került.

2. A második területen legfontosabb az a munkássága, amelyet 1923-tól 1937-ig minden nyáron Vălenii de Munteban Jorga szabadegye-

¹⁴ Jorga egy alkalommal úgy nyilatkozott a Pesti Napló párizsi munkatársa előtt, hogy Bitay Árpád a román irodalom egyik legalaposabb ismerője, s azok a munkái, amelyekben a román-magyar irodalmi hatásokat tárgyalja, a legkitünőbb tudományos művek közé sorolhatók, s jobbak a román szerzők hasonló műveinél. Vö. Ellenzék, 1928. március 20. sz.

temén fejtett ki. Itt sorozatos előadások keretében,¹⁵ az alkalmosságok-geket mindig figyelmesen fölhasználva, a magyar irodalom egész fejlődését felvázolta nagyszámu előkelő román hallgatósága előtt. Másfél évtized alatt tervszerűen és rendszeres áttekintésben, mintegy száz előadásban, a magyar irodalom minden nevezetesebb részletére sort kerített. Így 1925. nyarán, a Magyar Tud. Akadémia alapításának százéves fordulója küszöbén, Széchenyi Istvánnak az életét, egyéniségét és nagy alkotásait ismertette. 1926. nyarán a szabadegyetem óhajának engedve, az erdélyi magyar irodalmi mozgalmak történetét, nevesebb képviselőit és alkotásait mutatta be.¹⁶ Más alkalommal Vörösmarty nagy költői egyéniségét rajzolta meg, s ugyanakkor egy Christobald nevű szavalóművésszel mindjárt románul is bemutatta „Petiké“-t, „Szép Ilonkát“-t és a „Vén cigány“-t, amelyek mély hatást ébresztettek a hallgatókban. A másik évben Petőfi emberi és költői nagyságát feledhetetlenül beleveste a román hallgatóság lelkébe, amikor előadásával párhuzamosan a szép Petőfi-fordítások (Iosif, Goga stb.) Brezeanu szavalóművész tolmácsolásában felejthetetlen élvezetet szereztek a hálás román hallgatóságnak.¹⁷ Máskor a reformkor mozgalmas életének s termékeny magyar irodalmának művészi összefoglalásával hódította meg hallgatóságát. Az 1933. évi előadásait Báthory István emlékének szentelte, tekintettel a nagy fejedelem születésének négyszázéves fordulójára. Azonkívül, hogy Báthory egyéniségét, jellemét és történelmi jelentőségét megrajzolta, bőven szólt a nagy lengyel királynak a román történelemhez fűződő kapcsolatairól is. 1934-ben Szenci Molnár Albertől és Madách Imre világhírű tragédiájáról beszélt. Ugyanakkor számot adott a magyar történelírás nagy eseményeiről, így Pintér hétkötetes magyar irodalomtörténetének, Hóman-Szekfű magyar történetének és a Dézsi-Mészöly Világirodalmi Lexikonának a megjelenéséről. Ezekon kívül megemlékezett Orbán Balázsról (1929), Virág Benedekről (1930), Katona Józsefről (1930), Kisfaludy Károlyról (1930), Kazinczy Ferencről (1931), Arany Jánosról (1932), II. Rákóczi Ferencről és a kuruc költészetéről (1935), a középkori magyar irodalomról (1935), Báróczi Sándorról és a magyar irodalom franciás irányáról (1935), Pázmány Péterről (1936), Liszt Ferencről (1937) stb. A román hallgatóság lelkéhez nemcsak a román nyelv biztos tudásával találta meg az utat, hanem főképpen azzal, hogy állandóan utalt a román és a világirodalom hasonló vagy ellentétes íróira, irodalmi és politikai jelenségeire. Előadásait a román újságok és folyóiratok minden alkalommal bőséges tartalmi ismertetésekkel méltányolták, s így az a jelentőség fűződik hozzájuk, hogy az okiráltságbeli románság nagy tömege belőlük értesült először a magyar szellemi élet kiemelkedő jelenségeiről.

A magyar tudományos köztudat dr. Bitay Árpádnak e munkásságát, amely terjedelmével és sokoldalúságával fölülmult minden eddigi hasonló törekvést, époly nagy elismeréssel értékelte, mint azt a fáradha-

¹⁵ Előadásainak pontos címei megtalálhatók az évenként megjelent „Programul cursurilor de Vară“-ban.

¹⁶ Keleti Újság, 1926. 167. sz.

¹⁷ Ellenzék, 49 évf. 182. sz.

tatlanságát, amelyet a magyar irodalom termékeinek románra fordításában tanusított. Neki köszönhetjük, hogy Szigligeti Liliomfija, Berczik Árpád három egyfelvonásosa, Jókai öt elbeszélése, továbbá Gárdonyi, Mikszáth, Herczeg Ferenc s az utóbbi évek majd minden jelesebb erdélyi magyar novellistájának egy-egy elbeszélése románul megjelent az Adevărul Literar, a Neamul Românesc Literar, az Universul Literar és a Cuget Clar című folyóiratok hasábjain. Minden legkisebb részletet felkutató tanulmányainak szintetikus eredményeképpen tervei között melengetett egy román nyelvű magyar irodalomtörténetet, amely több kötetben akarta magában foglalni a magyar szellemi élet fejlődését, különös tekintettel az itt-ott mutatkozó román-magyar kapcsolatokra, de keresztülvitelét sajnálatosan korai elmulása megakadályozta. Foglalkozott továbbá egy olyan könyvtár szerkesztésének a gondolatával, amelyben a román irodalom termékei magyarul és a magyar irodalom termékei románul jelentek volna meg,¹⁸ de ez is megvalósítatlan maradt. Ugyanakkor azonban a legnagyobb önzetlenséggel kész volt arra, hogy dr. Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár Jókai-életrajzának és magyar irodalomtörténetének román nyelvű megjelenését elősegítse.¹⁹

3. A román és a magyar irodalom kölcsönös népszerűsítésén kívül tudományos és filológiai munkásságának legkedvesebb területe a román-magyar szellemi érintkezések keresése volt. A különféle folyóiratokban szétszórt adatainak tekintélyes mennyisége a maga nemében páratlanul álló olvasottságának a bizonyossága, amellyel több olyan felfedezést tett, amelyet csak az ő nagyarányú és e téren soha meg nem közelített tájékozottsága hozhatott felszínre. Sok kérdésnek egészen új megvilágítást kölcsönző román irodalomtörténeti cikkein kívül, amelyek a kolozsvári egyetem történeti és nyelvészeti intézetének évkönyveiben, továbbá a bukaresti Revista Istorică-ban jelentek meg, egy sereg tanulmányt írt magyar nyelven, s ezek eddig nem is sejtett kapcsolatokat derítettek ki s a magyar tudományosság figyelmét a magyar-román művelődés érintkező pontjainak beható tanulmányozására fordították. Román nyelvű előadásainak a tárgyát is szívesen vette a magyar-román művelődéstörténet köréből. Így 1924. május havában az erdélyi magyar művelődési egyesületek képviselőjében megjelent a Liga Culturală-nak Suceavában tartott nagygyűlésén, amikor Suceava szerepéről beszélt a magyarság multjában; 1927. februárjában pedig Turnu-Severinbe kapott meghívást, ahol az erdélyi románság szerepét méltatta a protestáns fejedelmek korában. Az Astra felkérésére Gyulafehérvárt 1931—34-ben sorozatos előadásokban ismertette a város történetét és művelődéstörténeti szerepét a magyarság és a románság multjában, 1931-ben pedig a Bukarestben székelő Prietenii Istoriei Literare nevű társaságban értekezett „Kazinczy Ferenc és az erdélyi románok” címen. Ugyanott egy más alkalommal a magyar irodalomtörténetírás multjáról is szép áttekintést nyújtott.

4. Külön méltánylást érdemel Bitay Árpádnak az előadói tevékenysége. Kivételesen biztos, egyéni kutatásokon nyugvó tudása pompás

¹⁸ Révai Lexikon, XX. k. 20. l.

¹⁹ Vö. Kristóf György: Bitay Árpád emléke. Keleti Újság, 1937. 278. sz.

előadói készséggel párosult, amelyet a hallgatóság mindig elragadtatással viszonzott. Aki ismeri viszonyainkat s a magyar közönség művelődési szükségleteit az elmúlt két évtizedben, az nem tagadhatja meg elismerését dr. Bitay Árpádnak attól a lelkes odaadásától, amellyel a tudománynépszerűsítés és a népművelés ügyét szolgálta. Rengeteg előadást tartott, de nem jutott ideje arra, hogy valamennyit nyomtatás alá is kidolgozza. Fáradhatatlanságáról e téren lehetetlenség volna teljes képet adni, s így csak néhány adatot említünk meg. A gyulafehérvári Kulturvereiben, a Harmónia-zeneegyletben, a Legényegyletben, a Leányklubban, a Teológián, a Leányok és Férfiak Mária-kongregációjában, az Oltáregylet nyilvános gyűlésein s az Erdélyi Róm. Kat. Népszövetség gyulafehérvári tagozatának nyilvános ünnepélyein majdnem minden alkalommal ő volt a megbámolt és a szeretett szónok, aki akár rögtönözve is kész volt bármely irodalmi vagy történelmi tárgyról beszélni. Előadást tartott továbbá a gyulafehérvári róm. kat. főgimnázium fennállásának 350 éves jubileumán (1930. máj. 4.) Amikor 1937. májusában Cassulo apostoli nuncius Gyulafehérvárt meglátogatta, olasz nyelvű üdvözlő beszédet mondott, másnap pedig a nuncius jelenlétében latin nyelven ismertette a gyulafehérvári papnevelde történetét s a nunciusok erdélyi látogatásait. Népszerű előadó volt azonban Erdély más városaiban is (Felvinc, Torda, Maiosvásárhely, Arad, Brassó, stb.). Így a róm. kat. Népszövetség világnézeti tanfolyamán Kolozsvárt a „Katolicizmus és erdély története” címmel értekezett (1933. márc. 8.), Vajdahunyadon a Beethoven-kultúrest ünnepi szónoka volt (1935. jún. 9.), a nagyenyedi Szociális Misszió Társulat meghívására „XII. Károly svéd király Erdélyben” címen beszélt (1934. febr. 20.), az alvinci boldog Pongrác szobrának leleplezésekor szintén ő mondta az ünnepi beszédet (1934. jún. 17.), Nagyszébenben a Magyar Polgári Kör estélyén Kazinczy Ferenc irodalmi jelentőségét méltatta (1931. febr. 1.) Szerepelt továbbá a gyergyószentmiklósi (1933) és a brassói (1937) kat. nagygyűlésen, az E. M. E. nagyenyedi vándorgyűlésén (1931. aug. 29.), s a bukaresti rádióban, ahol magyar nyelven előadást tartott Iorga professzorról születésének 60-ik évfordulóján (1931. nov. 20.) Általában alig van olyan erdélyi város, amely ne találkozott volna dr. Bitay Árpáddal az előadói asztal mellett. E téren is pótolhatatlan őrnt hagyott maga után.

E négy területen dr. Bitay Árpád, minden elfogultságon fölülemelkedve s csak a színigazságot keresve, a tudományos elme rajongó lelkesedésével úttörő és alapozó munkát végzett. A magyarság kitüntető szeretete és a románság megkülönböztetett tisztelete állt mellette. Talán hosszú ideig nem lesz, aki az ő munkakörét hozzá hasonló felkészültséggel, az ő elérhetetlen tudásával, emelkedett szellemével és nemes lelkületével folytassa. Élete és munkássága követendő példát mutat. Emlékét mindig kegyelettel fogjuk őrizni.

Irodalom. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 67. l. — Pásztortűz, 1924. 159. l. (arckép). 1937. 460. l. — Pásztortűz-Almanach, 1925. 250. l. — A Hírnök, 1923. 17. sz. — Ellenzék, 1925. 174. sz. 1926. 101. sz. — Magyar Nép, 1925. 15. sz. 1937. 954. l. — Erdélyi Tudósító, 1930. 9. sz. — Erdélyi Múzeum, 1935. 297. l. — Jóbarát, 1937. 80. l. — Erdélyi Iskola, 1937/38. 3—4. sz. (Külön is megjelent: György Lajos: Dr. Bitay Árpád emlékezete, 1938.) — Keleti Újság, 1937. 277. 278. sz. — Magyar Lapok, 1937. 276. 277. 279. és 1937.

dec. 25. sz. 1938. 12. sz. — C-iki Lapok, 1937. 49. sz. — Vasárnap, 1937. 22. sz. — Az Apostol, 1937. 50. sz. — Magyar Kis-bbség, 1937. 23. sz. — Neamul Românesc, 1937. 263. és 266. sz. (Iorga) — Farul Nou, 1937. 41. sz. — Acțiunea, 1937. 30. sz. (Puiu Zaharia) — Universul, 1937. 338. sz. (Ilie Daianu.) — Curentul, 1937. 3541. sz. — Azonkívül dr. Troján Károly gyulafehérvári teológiai tanár úr szíves közlései.

II.

Ez a könyvészeti összeállítás évek szerint sorolja fel és csoportosítja dr. Bitay Árpád munkásságát. Bár sok és gondos utánjárással készült, nem tart számot a hiánytalanságra. Lehetnek még elenyésző számmal egyes cikkek vagy kisebb közlemények, melyek a kutató figyelmét kikerülték. Lényegesebb azonban nem hiányzik a felsorolásból, amely 368 adatot tartalmaz.

Rövidítések: A Hírnök = *H.* — Ellenzék = *E.* — Erdélyi Irodalmi Szemle = *EISZ.* — Erdélyi Lapok = *EL.* — Erdélyi Magyar Lányok = *EML.* — Erdélyi Múzeum = *EM.* — Erdélyi Tudósító = *ET.* — Magyar Kisebbség = *MK.* — Magyar Nép = *MN.* — Pász-tortűz = *P.* — Újság = *U.* — Vasárnap = *V.* — (*F.*) = Fordítás. — (*I.*) = Ismertetés.

1920.

Egy régi kéziratból. *EML.* 28. l.

1921.

Magyarország Dante „Divina Commediá”-jában. *H.* 264. l.
Németújvári Batthyány Ignác gr. (1741—1798.) *ET.* 17. sz.
Erdély Nagyasszonyai. Borosjenői Bornemissza Anna. *EML.* 8. sz.
Erdély Nagyasszonyai. Károlyi Zsuzsánna. *EML.* 44. l.
Korképek. *EML.* 46. l.
Erdély Nagyasszonyai. Serkei Lorántffy Zsuzsánna. *EML.* 57. l.
Apróságok a multból. *EML.* 105. l.
Erdély Nagyasszonyai. Báró Lónyay Anna. *EML.* 132. l.

1922.

A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Alba-Iulia-Gyulafehérvár, 1922. 8. r. 126. l. Püspöki Lyc. kny. (Ism. Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale 1922. p. 74. Dacoromania, 1922. p. 757. Cugetul Românesc 1922. p. 597.)

Franciaország ezer évvel ezelőtt. *EML.* 6. l.

A Bethlen-kollégium ünnepe. *EML.* 33. l.

1922. (Nevezetes évfordulók.) *EML.* 67. l.

Székhelyi Majláth Gusztáv Károly gróf erdélyi püspök. *EML.* 99. l.

Petőfi természetérzéke. *EML.* 129. l.

István, a magyar nép első királya. *MN.* 34. sz.

O poezie românească a lui Gh. Șineai. *Dacoromania*, II. 680. l.

Sprijnatorul lui Șineai în Roma, cardinalul de mai târziu Stefano Borgia (1713—1804.) *Dacoromania*, II. 681. l.

Ceva despre Paisie Veliciovski și Evghenie Bulgaris. *Dacoromania*, II. 682. l.

De unde și-a luat Gh. Asachi denumirea de „Albina Românească”. *Dacoromania*, II. 682. l.

Kičera și Minčol. *Dacoromania*, II. 683. l.

1923.

Rövid román nyelvtan különös tekintettel a hangváltozásokra. Cluj-Kolozsvár, 1923. 8-r. 110 l. Marianum kiadása. Providentia kny. (Ism. Dacoromania, III. 905. l. Erdélyi Tudósító, 1923. 28. sz.)

Petőfi és a román irodalom. *Petőfi emléksorok*. Marosvásárhely, 77. l.

Delavrancea, Barbu: A nagyapa. *H.* 105. l. (F.)

Delavrancea, Barbu: A nagyanya. *H.* 212. l. (F.)

I. Al. Brătescu—Voinești: Metamorfózis. *H.* 494. l. (F.)

Lazăr György. *H.* 510. l.

Kemény Zsigmond Zaltnán. Ismeretlen adatok a nagy regényíró életéhez. *E.* 285. sz.

Lazăr György. 1779—1823. *EML.* 42. l.

Brătescu—Voinești, I. Al.: A fülemile. *EML.* 69. l. (F.)

1923. (nevezetes évfordulók.) *EML.* 178. l.

Gârleanu, Emil: Az őzike. *EML.* 193. l. (F.)

A történelem megismétlődik. *MK.* 792. l.

Martin Bolla (1751—1851) și așa numitul Supplex Libellus. *Anuarul Institutului de Istorie Națională.* II. 373. l.

Istoria literaturii maghiare până la cea dintâi carte tipărită (1533). [Prelegerile d-lui Bitay Árpád, Profesor din Cluj. Rezumat de, Jan N. Ciolan.] *Infrațirea* no. 876.

Az *Adevărul Literar și Artistic* 1923. évi őszi számaiban a magyar irodalom fejlődéséről és fő alakjairól hozott egy cikksorozatot Bitay Á. tollából. Ó-Románia széles rétegei ekkor ismerkedtek meg a magyar irodalom-történettel. (Világirodalmi Lexikon, I. 33. l.)

1924.

Gârleanu, Emil: A napsugár. *H.* 15. l. (F.)

Zichy Domokos gr., veszprémi püspök, a nasszódvidéki románság jótévője (1808—1879). *H.* 49. l.

Gârleanu, Emil: A gyáva. *H.* 112. l. (F.)

Eminescu és a katolicizmus. *H.* 309. l.

Kovacsóczy Mihály. 1801—1846. *H.* 545. l.

XII. Leó pápa és bethleni gróf Bethlen Elek. *H.* 589. l.

Sükei Károly. 1824—1854. *EML.* 130. l.

Gârleanu, Emil: Nagylelkűség. *EML.* 185. l. (F.)

Gârleanu, Emil: Magasabbra. *E.* 15. sz. (F.)

Gârleanu, Emil: A falevél. *E.* 44. sz. (F.)

Odobescu Al.: A kurtafarku róka. *E.* 56. sz. (F.)

Hogy született meg Petőfi lelkében „A székelyek” c. költemény? *E.* 73. sz.

Szellemidézés Erdélyben a XVI. sz. végén. Olaszok János Zsigmond és a Báthoryak udvarában. *E.* 91. sz.

Magyar huszártábornokok a francia seregben a XVIII. században. *E.* 101. sz.

Két moldvai román az olaszországi magyar légióban. *E.* 138. sz.

Caragiale, I. I.: Egy királyné szerencsétlensége. (Egy öreg sugó naplója.)

E. 150. sz. (F.)

Gârleanu, Emil: A fecskefiókák. *E.* 162. sz. (F.)

Egy magyar költő levelezése Voltaire-rel. *E.* 168. sz.

Magyar tudósok Dél-Amerikában a XVIII. században. *E.* 180. sz.

Borküldemény a magyar őshazából száz évvel ezelőtt. *E.* 185. sz.

Brătescu—Voinexți, I. Al.: A majoránna. *E.* 208. sz. (F.)

Hesse Hermann: Az erdei ember. *E.* 244. sz. (F.)

Egy tudós hóhér, akit Goethe és Metternich is nagyra becsültek. *E.* 290. sz.

Egy oroszországi magyar száz évvel ezelőtt. *E.* 293. sz.

Viola József, a moldvai fejedelem udvari orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője. *EISz.* 59. l.

Egy román tárgyú piarista iskolai dráma 1722-ből. *EISz.* 61. l.

Angol-magyar-román irodalmi kapcsolat a XVII. századból. *EISz.* 61. l.

Bütürmesz. *EISz.* 66. l.

Gróf Széchenyi Istvánnak és apjának hite és egykorú ismertetése Romániában. *EISz.* 136. l.

Szontagh Sámuel (1806—1855) magyar gyógyszerész Havasalföldön. *EISz.* 161. l.

Adalékok a román irodalomhoz és történelemhez. *EISz.* 230. l.

Caragea János volt havasalföldi fejedelem, mint az új görög irodalom munkása. *EISz.* 232. l.

Emil Panaitescu: Latinità e cristianesimo nell' evoluzione storica del popolo romeno, 1923. *EISz.* 234. l. (I.)

Hogy született meg Petőfi lelkében „A székelyek“ c. költemény? *EISz.* 238. l.

Czakó Zsigmond pályájához. *EISz.* 239. l.

Körösi Csoma Sándor hagyatékáról. *EISz.* 255. l.

Kenderesy Mihály emlékezete (1758—1824). *EISz.* 256. l.

Moldvai csángók legrégebb írott nyelvemléke. *EISz.* 259. l.

Ponori Thewrewk József, a román közmondások első magyar fordítója. *EISz.* 263. l.

Gozsdu Emánuel magyar versei. *EISz.* 263. l.

Zöld Péter a csöbörösöki magyaroknál 1767. *EISz.* 264. l.

Endródi Sándor egyik költeménye Coşbucnál. *EISz.* 335. l.

Kemény Zsigmond egyik regényalakjáról. *EISz.* 434. l.

Anton Kurz contra D. Cantemir. *EISz.* 435. l.

Adalékok a moldvai és havasalföldi katolicizmusnak az erdélyivel való érintkezéséhez. *EISz.* 436. l.

Olaszok és magyarok. *MN.* 41. sz.

Szucsava a magyarság jelenében és múltjában. *P.* 29. l.

Képek a magyar-olasz kapcsolatok múltjából. *P.* 110. l.

Termékenyítő lelkek. *P.* 182. l.

Erdély nagynevű halottai. *P.* 202. l.

Gârleanu, E.: Az őzike. *U.* 62. sz. (F.)

Gyakorlati román nyelvtan. *U.* 85., 91., 96., 101., 107., 113., 118., 123. sz.

Erdélyi diákok a külföldön. *U.* 91. sz.

Új könyv a magyarság eredetéről. *U.* 150. sz. (I.)

György Lajos: Magyar elemek a világirodalomban. *U.* 168. sz. (I.)

Egy budai szabólegény szerencséje Amerikában száz évvel ezelőtt. *U.* 180. sz.

Hetven évvel ezelőtt tartották meg először Kolozsvárt a halottak napját. *U.* 249. sz.

A katolicizmus Moldvában a XVI. század végén. *V.* 373. l.

Mico-Klein Ince balázsfalvi püspök viszonya az erdélyi kath. tényezőkhöz. *V.* 427. l.

Ács Károly (1824—1894). A román népköltészet első öntudatos, művészi fordítója a magyar irodalomban. *Cultura*, 267. l.

A Suceava. *Cultura*, 389. l.

Articole mărunte. Cluj. 1924. 8-r. Extras din „Dacoromania“ Anul III. 781—794. l.

Spriijitorul lui Vasile Moga: Gheorghe Bánffy (1747—1822). *Dacoromania*, III. 781. l.

O poezie românească a lui Gh. Șincai. *Dacoromania*, III. 784. l.

Contribuții la viața lui Nicolae Milescu Spătarul. *Dacoromania*, III. 786. l.

Câteva observări la pp. 550—560. *Dacoromania*, III. 787. l.

Gheorghe Buitul. Cel dintâiu Român care și-a făcut studiile la Roma. *Dacoromania*, III. 789. l.

Ceva despre protopopul Popa Pătru din Tinăud (Bihar). *Dacoromania*, III. 792. l.

Dicționarul în zece limbi al lui Calepinus și filozofia românească. *Dacoromania*, III. 793. l.

Încă odată Minčol. *Dacoromania*, III. 794. l.

1925.

Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt. Diciosânmartin-Dieső-szentmárton, 8-r. 23. l. Erzsébet kny. rt. (Ism. *Dacoromania*, IV. 2. 1126. l. MK. 1925. 514. l.)

Széchenyi István, a legnagyobb és leghívebb magyar! *Ifjúság*. 3. sz.

Brătescu—Voinești, I. *Al.*: Pandur. *H.* 36. l. (F.)

Király József pécsi püspök, Jókai rokona (1737—1825). *H.* 85. l.

Román-magyar képeslapok a régi Erdélyben. *H.* 188. l.

Amicis, Edmondo de: Egy apa naplójából. *H.* 470. l. (F.)

Zetterström H.: Lopott-e ön valaha? *H.* 562. l. (F.)

Milyen aranykort írt meg Jókai az „Erdély Aranykorá“-ban? *E.* 1. sz.

Herczeg Ferenc novellák román fordításban. *E.* 85. sz.

Isac, Emil: Egyedül az erdőn. *E.* 85. sz. (F.)

Sandru, Z.: A lélek. *E.* 101. sz.

Magyar főúr üzlete Bukarestben. *E.* 126. sz.

Brătescu—Voinești I. *Al.*: Castor halála. *E.* 145. sz. (F.)

Véleménye az Ellenzék-pályázatának eredményéről. *E.* 174. sz.

Isac, Emil: Ferike. *E.* 197. sz. (F.)

Amicis, Edmondo de: Egy apa naplójából. *E.* 180., 203. sz. (F.)

Vitézi élet a XVI. századbeli magyar végeken. Berenhidai Huszár Péter. *E.* 238. sz.

Magyar festők a külföldi fejedelmi udvarokban. *E.* 263. sz.

A legrégebb magyar adat a feketekávéról 1602-ből. *E.* 264. sz.

D'Annunzio, Gabriele: Egy falat kenyérért. *E.* 285. sz. (F.)

Egy kis eszmesúrlódás a „fekete kenyér“ körül. *E.* 291. sz.

Virág Benedek és a román irodalomtörténet. *EISz.* 178. l.

A XVII. századbeli erdélyi református püspökök ezen címéről: „orthodoxus oláhok püspöke“. *EISz.* 452. l.

Alecsandri, Vasile: Angelika néni (Mama Angelușa). *EML.* 218. l. (F.)

[Külön is megjelent: *Erdélyi Magyar Lányok Leányok-Színháza*, 4—5. sz. és: *Műfordítások román költőkből*. Cluj, 1928. p. 27—33.]

- Nagy Lajos magyar király zarándoklata Rómába 1350-ben. *ET*. 36. sz.
 A lengyel földműves költői a mai lengyel irodalomban. *MN*. 1. sz.
 A székelyek történetirója. Szabó Károly. 1824—1890. *MN*. 3. sz.
 Egy híres erdélyi magyar bányász. Debreczeni Márton. *MN*. 18. sz.
 Csángó véreink. *MN*. 28. sz.
 Nevezetes magyarok Amerikában. *MN*. 31. sz.
 Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár. *P*. 17. 1. (I.)
 Világlexikon. *P*. 60. 1. (I.)
 Jókai és a bukaresti magyarság. *P*. 81. 1.
 Dr. Ferenczi—Valentiny—Cherestesiu: Román-magyar szótár. *P*. 204. 1. (I.)
 Dr. Karácsonyi János: A magyar nemzet honalapítása. 896—997. *P*. 317. 1. (I.)
 Pavlesco, Eugene: Georges II. Rákóczy prince de Transilvanie. *P*. 399. 1. (I.)
 Széchenyi és a románok. *P*. 475. 1.
 Kelemen Lajos: Hermányi Dienes József emlékirata. *P*. 557. 1. (I.)
 Magyar-román művelődési kapcsolatok (1919—1924.). *Pásztortűz Almanach*, Cluj-Kolozsvár, 250. 1.
 Egy magyar főúr zarándokútja Rómába most 250 éve. *V*. 312. 1.
Amicis, Edmondo de: Egy apa naplójából. *V*. 313. 1. (F.)
 Lateráni konferenciák. *V*. 493. 1.
Twain, Mark: Egy középkori regény. *V*. 494. 1. (F.)
Courteline, Georges: A kis beteg. *V*. 497. 1. (F.)
Zetterström H.: A dongó. *V*. 516. 1. (F.)
 Kristóf, Gheorghe: *Mauriciu Jókai*. Biografie și caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani dela nașterea lui. Traducere de: dr. Árpád Bitay. Cluj, 8-r. 142. 1. (Ism. Ellenzék, 244. sz.)
Jókai Mór: Capul lui Iordache. Traducere. Kristóf: *Mauriciu Jókai*. 119—124. 1. (F.)
Jókai: Micul cerșetor. Kristóf: *Mauriciu Jókai*. 125—128. 1. (F.)
Jókai: Frânghia e bună muiată. Kristóf: *Mauriciu Jókai*. 128—134. 1. (F.)
Jókai: Care din cei 9? Kristóf: *Mauriciu Jókai*. 135—140. 1. (F.)
Jókai: Cuvântul dat al Secuiului. Kristóf: *Mauriciu Jókai*. 140—142. 1. *Adevărul Literar și Artistic*, 220. 1. (F.)
 Mauriciu Jókai. *Adevărul Literar și Artistic*. 220. 1.
Szabó Mária: Psaltirea. *Cuget Clar*, 29—32. sz. 462. 1. (F.)
 Szigligeti Ede (1814—1878). *Neamul Românesc Literar*. 4—5. sz.
Kovács Dezső: Ileana Cosânzeana: *Universul Literar*, 23. sz. (F.)
Kovács Dezső: Calul bătrân. *Universul Literar*, 24. sz. (F.)
Nyirő József: Oameni cu capul în stele. *Universul Literar*, 33. sz. (F.)
Gyallay Domokos: Vulpile. *Universul Literar*, 36. sz. (F.)

1926.

A kolozsvári róm. kath. főgimn. szerepe a román szellemi élet multjában. Cluj-Kolozsvár, 8-r. 6. 1. Minerva R.-T. (Különleny. a Jóbarát máj. 15-i számából.) VÖ. MK. 480. 1.

Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében. Cluj-Kolozsvár, 13. 1. Minerva R.-T. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 3. sz.). Különlenyomat a *Pásztortűz* XII. évf. 9. sz.-ból.

A moldvai magyarság. Történeti áttekintés. Cluj-Kolozsvár, 8-r. 24. l. Minerva R.-T. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 4. sz.)

Nyelv- és névtörténeti tanulságok. Lugos é. n. 8-r. 24. l. Husvéth és Hoffer kny. (Különlenyomat a MK. 557—580. l.-ről.)

Erdély jeles katolikus papjai. Cluj-Kolozsvár, k. 8-r. 39. l. Szent Bonaventura kny. (A Katolikus Világ könyvei, 12. füzet.) Ism. Pásztortűz, 286. l.

Termékenyítő lelkek, kik a kolozsvári róm. kath. főgimnáziumban gazdag életet indítottak útnak. (György Lajos: *Öreg diák visszanéz.* Cluj-Kolozsvár, 39. l.)

Twain, Mark: A ciceróné. *H.* 31. l. (F.)

Agârbiceanu, Jon: A román „szluzsba”. *H.* 79. l. (F.)

Joergensen: Pax et bonum. *H.* 121. l. (F.)

Caragiale, I. L.: A törvény előtt. *H.* 168. l. (F.)

Csajadajev a katolicizmusról. *H.* 306. l.

Egy érdekes főpapi végrendelet 1707-ből. *H.* 340. l.

Pătrăscanu, D. D.: A kitüntetés. *H.* 391. l. (F.)

Nyelv- és névtörténeti tanulságok. *H.* 437. l.

Ferencesek a régi magyar irodalomban. *H.* 513. l.

Zetterström: Egy kedves ember. *E.* 1. sz. (F.)

Egy erdélyi magyar főúr külföldi tanulmányútja 300 évvel ezelőtt. Hal-ler Gábor naplója. *E.* 19. sz.

Falka Sámul. Az első magyar stereotip-nyomdász. *E.* 82. sz.

A román nyelv a gyulafehérvári magyar tanintézetekben a XIX. sz.-ban. *E.* 108. sz.

Magyar irodalom románul. *E.* 114. sz.

A legnagyobb modern tatár költő. *E.* 124. sz.

A vitamin és a középkori kínaiak. *E.* 151. sz.

Az első román folyóirat Széchenyi Istvánról. *E.* 171. sz.

Aderca F.: *Moartea unei republici roșii.* *EISz.* 93. l. (I.)

Cornea George: *Nebunia lumii.* *EISz.* 93. l. (I.)

A „Supplex Libellus” kifejezésről. *EISz.* 186. l.

A román filozófusok ideai kongresszusa. *EISz.* 195. l.

Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordításunk. *EISz.* 376. l. (I.)

Iorga N.: *Moșiiile Familiei Bélydy din Tara Românească.* *EISz.* 391. l. (I.)

Anuarul Institutului de Istorie Națională. *EISz.* 392. l. (I.)

Pais Dezső: Magyar Anonymus. *EISz.* 395. l. (I.)

Szent Ferenc a XX. században. *ET.* 36. sz.

A gyulafehérvári Majláth-főgimnázium multjából. *Jóbarát,* 112. l.

A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. *MK.* 229. l. (I.)

Az új román középiskolai törvénytervezet elé. *MK.* 910. l.

Amerika nagy ünnepe. *MN.* 28. sz.

Nagy ősök nyomdokán. *MN.* 43. sz.

Szent Ferenc napjaink olasz művészi életében. *Művészeti Szalon,* 4. l.

Jörgensen—Hirschler: Assisi Szent Ferenc. *P.* 46. l. (I.)

Jókai-megemlékezés a „Heroldo de Esperanto” c. lapban. *P.* 46. l. (I.)

Liber amicorum Romain Rolland. *P.* 120. l. (I.)

Pătrăscanu, D.: Gyakorlati utasítások egy parlamenti beszéd összeállítására. *P.* 154. l. (F.)

Cataluna Antologio. *P.* 167. (I.)

Dr. Karácsonyi János: Szent László király élete. *P.* 240. l. (I.)

„Klingsor” erdélyi szász folyóirat magyar száma. *P.* 285. l. (I.)

- Langenthal, Fr. M.: Die Geschichte unseres Volkes. P. 312. 1. (I.)
 Jörgensen: Den Hellige Frans af Assisi. P. 455. 1. (I.)
 Blaga Lucian: Ferestre colorate. P. 504. 1. (I.)
 Dr. György Lajos: Az erdélyi magyarság szellemi élete. P. 624. 1. (I.)
 Történeti áttekintés a szent évekről. V. 26. 1.
 Hány fia volt Dantenak? V. 67. 1.
 Pătrășcanu, D. D.: A látogatási jegyzőkönyv. (Condicta Doamnei Pom-piliu.). V. 146. 173. 1. (F.)
 Edmondo, de Amicis: Az én háziasszonyom. V. 539. 1. (F.)
 Istoria literaturii române. Cluj, 1924. 64. 1. Editia II. Cluj, 1925. Editia III. Cluj, 1926.
 Lege asupra învățământului particular. A magánoktatási törvény. A Monitorul Oficial 1925. évi december 22-iki számából közli és magyar fordítással kíséri: — Cluj-Kolozsvár, 8-r. 40. 1. Minerva R.-T.
 Berczik Árpád (1842—1919.). Neamul Românesc Literar 8. sz.
 Balogh, Endre: Ciobanii. Neamul Românesc Literar, 9. sz. (F.)
 Un dar. Trad. (Szerző neve nincs feltüntetve.) Neamul Românesc Literar, 15. sz. (F.)

1927.

- Ki küldte az első román fiut Rómába tanulni? H. 435. 1.
 Régi magyarok a párizsi egyetemen. E. 6. sz.
 N. Iorga: Privilegiile Șangailor dela Târgu-Oena. EISz. 95. 1. (I.)
 Zöld Péter egyénisége. EISz. 165. 1.
 Carko Tagliavini: Studi Rumeni. EISz. 410. 1. (I.)
 Bitay Árpád dr. üdvözlete a brassói vendiáktalálkozó alkalmából. Ber-
 lini levél. ET. 24. sz.
 Iorga Miklós: Az erdélyi lélek. P. 97. 1. (F.)
 Magyar katonák a 100 év előtti Olaszországban. U. 1. sz.
 A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 350 éves. U. 16. sz.
 Benedek Marcel: Irodalmi lexikon. Budapest, (Román irodalmi rész.)
 Literatura maghiară între anii 1825—1849. Universul Literar, 29. sz.
 Román nyelvű tanulmányok kiadását tervezte Széchenyi Istvánról és
 Apácai Csere Jánosról. Vö. Révai Lexikon, XX. k. 20. 1.

1928.

- Műfordítások román költőkből. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság.
 Összeállította Bitay Árpád r. tag. Cluj, 136. 1. Minerva rt.
 Román dicsőítő irás és vers a Széchenyiekről 1839-ből. Cluj-Kolozsvár, 15.
 1. 1 mell. Lapkiadó ny. műint. rt. (Különleny. az Erd. Ir. Szemle V. évf. 1—4.
 számából.)
 Vissza Rómához. (Hangok és tanulságok egy román nyelvtanból.) H. 32. 1.
 Az albán szellemi élet és a katolicismus. H. 237. 1.
 Az albán kenyere. H. 290. 1.
 Miért lett Aubrey Herbert lord az albánok barátja? H. 397. 1.
 Moldvai magyar kat. egyházfőgondnokság létesítési terve 1700 tájt.
 EISz. 117. 1.
 A Székelyi gr. Majláth-család előnevéről. EISz. 117. 1.
 A csángó név első értelmezője. EISz. 118. 1.
 Még egy bizonyíték a Supplex Libellus kifejezés igazi értelme mellett.
 EISz. 118. 1.

Magyarizmusok egy 1701-ből való román levélben. *EISz.* 119 l.
 Orbán Balázs emlékezete. *Jóbarát*, 153. l.
 Lipese és a lipesei pályaudvar. *Jóbarát*, 221. l.

1929.

Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához. Adalékok a román nyelv székely-magyar eredetű szavaihoz. (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 619—632. l.)

Székelyek a román irodalomban. (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 686. l.)

A római kérdés megoldása. *ET.* 9. sz.

Undset Sigrid, az irodalmi Nobeldíj nyertese. *ET.* 22. sz.

Az clasz királyi pár látogatása a Szentatyánál. *ET.* 45. sz.

Dr. Karácsonyi János. *H.* 4. l.

Mit jelent Bismarcknak a neve? *H.* 36. l.

A kétszázéves Lessing. *H.* 87. l.

Tanulságos adat az erdélyi magyar neveléstörténethez. Adalék báró Kemény Zsigmond életrajzához. *EISz.* 102. l.

Szent István király és a román köznép. *EISz.* 103. l.

Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról. *EISz.* 105. l.

Pótlás az Erdélyi Irodalmi Szemle 1928. évi 120. és 154. lapjához. *EISz.* 106. l.

A görög nyelv nagy szótára. *EISz.* 350. l.

Elkészült az angol nyelv nagy szótára. *EISz.* 350. l.

Mit jelent București neve? *Keleti Ujság* 17. sz.

Törvény a konkordátum ratifikálásáról. Az eredeti francia és román szövegből fordította Bitay Árpád dr. *MK.* 473. l.

Béke a pápaság és Olaszország között. *MN.* 8. sz.

Goethe és a Biblia. *V.* 25. l.

O știre privitoare la pribegia lui Constantin Vodă Basarab Cîrnul. *Revista Istorică*, 7—9. sz. 265. l.

1930.

Az erdélyi róm. katolikus státus gyulafehérvári „Majláth“ főgimnáziumának megalakulása. Arad, 8-r. 50. l. Vasárnap irod. és ny. műintézet. (Ism. *MK.* 407. l.)

Nyelvtörténeti tanulságok a „karácsony“ szó körül. Hogy nevezik a karácsonyt a germán népek? *E.* dec. 24. sz.

Újabb román fordítások a magyar irodalomból. *EM.* 92. l.

Sándor Imre: A székelyek letelepülése. *EM.* 96. l. (I.)

Bartos Gyula: Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései. *EM.* 205. l. (I.)

Temesvári János: Az erdélyi püspökök címerei. *EM.* 213. l. (I.)

Egy adat a hároméves Bethlen Gáborról. *EM.* 369. l.

A jezsuiták első megtelepedése Székelyudvarhelyt s az ottani róm. kath. főgimnázium kezdetei. *ET.* 20. sz.

Bérmálás Erdélyben 1583-ban. *ET.* 25. sz.

Lehet-e egy „román“ katolikus? Lehet-e egy katolikus jó román? *ET.* 48. sz.

Szent Imre. *MN.* 22. sz.

I. L. Caragiale: Statisztika. *V.* 14. 1. *EL.* 1933. 290. sz. (F.)

Egypár családnév jelentése. *V.* 30. 1.

Leleszi János, az első magyar jezsuita Erdélyben. *V.* 224. 1.

Világirodalmi Lexikon, Budapest, (Studium) c. 3 kötetes vállalatban 103 cikk a román irodalom és szellemi élet kiválóságairól.

Szathmáry Pap Károlyról, Károly király udvari festőjének életéről. (Kiadatlan adatok alapján tartott székfoglalója az Erdélyi Kat. Akadémia 1930. febr. 11-i ülésén. Nem jelent meg.)

1931.

Divald Kornél (1872—1931). *ET.* 13—14. sz.

Az efezusi zsinat 1500 éves jubileuma. *ET.* 37. sz.

Szent Erzsébet. *ET.* 42. sz.

Frimont János, a lotharingiai iparosfiúból lett olasz herceg, osztrák gróf, lovastábornok és úpalotai magyar földesúr. *Keleti Ujság*, 296. sz.

A kisebbségi államtitkárság munkaprogramja. *MK.* 451. 1.

Pythagoras, mint a bicsérdisták őse. *V.* 7. 1.

Istoria literatură streină. Maghiară. Prietenii Istoriei Literare, I. 421—431. 1. (Ism. *ET.* 1931. 20—21. sz. *H.* 1931. 318. 1.)

1932.

Kiskászoni László Pál. *EL.* jan. 6. sz.

Egy kis chronológia. *EL.* 50. sz.

Barabás Miklós Bukarestben. 1831 november—1833 július. *EL.* 54. sz.

Melyik időre esik Goethe és Vulpius Krisztina ismeretsége? *EL.* 74. sz.

Erdélyi magyar ferencesek Velehrad-on. *EL.* 176. sz.

Pápai nunciások az erdélyi fejedelmi udvarnál a XVI. század végén. *EL.* 291. sz.

Hol született Kelemen Didák? *V.* 485. 1.

1933.

Kritikai csevegések O. Ghibu erdélyi róm. kath. tárgyú adatairól. I. füzet. Cluj-Kolozsvár, 8-r. 85. 1. Gloria kny. (Különlenyomat az Erdélyi Tudósító 1932—1933. évfolyamából. Mészáros Cyrill nevén jelent meg.)

Gerendázott utcák. *E.* 24. sz.

Fogarasy Mihály püspök és az iskolaügy. *Erdélyi Iskola*, I. 127. 247. 1.

István, csíksomlyói ferences zárdafőnök moldvai követsége 1598-ban. *EL.* 2. sz.

Történelmi látogatók Nagy Frigyes trónjánál. *EL.* 77. sz.

Havasalföldi bojárleányok az Orsolyák nagyszabeni intézetében 1800 körül. *EL.* 100. sz.

Báthory István (1533—1586). *EL.* 196. sz.

Fogarasy Mihály. 1800—1882. (Kivonat a Katolikus Akadémia gyergyószentmiklósi ülésén felolvasott történelmi értekezéséből.) *EL.* 199. sz.

Csomortányi Erzsébet. Egy erdélyi magyar nő a moldvai trónon 1600 tájt. *EL.* 291. sz.

Báthory István lengyel király gondoskodása székely katonáiról. *ET.* 496. l.

Egy ismeretlen adat Liszt Ferenc életéből. *Az Erdélyi Tudósító Almanachja*, I. Cluj-Kolozsvár, 1933. 41—44. l.

1934.

Báthory István egyénisége. *H.* 4. l.

Egy régi magyar jogi szakkifejezés a román nyelvben. *E.* 28. sz.

Szarmata nyomok a francia nyelvben és helynevekben. *EL.* 4. sz.

B. Katargiu (1807—1862.) I. G. Duca hasonlóan tragikus sorsú előde. *EL.* 7. sz.

Horatius-idézet a nagyváradi káptalan egy középkori (latin) oklevelében (1302.) *EM.* 373. l.

Adatok Zöld Péter életéhez. *EM.* 374. l.

A „Gelencze“ helynévről. *EM.* 379. l.

Egy egészséges regénytéma az erdélyi katolicizmus XVII. sz.-beli történetéből. *ET.* 12. l.

Pálosnyomok Erdélyben. *ET.* 184. l.

György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. *ET.* 389. l. (I.)

Vándorló szavak. Egy latin ige vándorútja a német, cseh, lengyel és tót nyelvben. *V.* 113. l.

N. Jorga: A keresztnév a románoknál (Numele de botez la Români, 1934.) *V.* 326., 354., 372. l. (F.)

Jenciu, Dorina V.: Cataclismul Anului 2000. *V.* 515. l. (I.)

Istoria limbii și literaturii maghiare de Gheorghe Kristóf profesor la universitatea din Cluj. Traducere de Arpad Bitay profesor la seminarul teologic din Alba-Iulia. Cluj, 239. l. Minerva R.-T. (F.)

Istoria Literară Maghiară. București, 12. l.

1935.

Morus Tamás különös tekintettel Utópiájára. H. és é. n. (Arad, 8-r. 22. l. (Különlenyomat a Vasárnap, 164—184. l.-ról.)

Egy ismeretlen székelyföldi középiskola 1600 tájt. *EL.* 5. sz.

Pilsudszky marsall Báthory István egykori erdélyi székvárosában. *EL.* 115. sz.

Dr. Biró Vencel: Altorjai gróf Apor István és kora. *ET.* 464. l. (I.)

Új adat Bethlen Gábor gyermekkorából. *Keleti Újság*, 3. sz.

Napoleon katolikus hitben halt meg. *V.* 38. l.

Magyar-román művelődési kapcsolatok egy magyar színész életében (Göde István). *V.* 54. l.

Nagysólymosi József: A lengyel irodalom. *V.* 77. l. (I.)

Egy Tasso-könyv Erdélyben a XVII. században. *V.* 98. l.

Brăescu, G.: A három elemi követelmény. *V.* 108. l. (F.)

Vándorló szavak. *V.* 113. l.

Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. *V.* 114. l. (I.)

X. Pius pápa emlékezete születése százéves fordulója alkalmából. *V.* 206. l.

Istványi Géza: A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása. *V.* 217. l. (I.)

1935. május 19-én vasárnap volt Morus Tamás és Fischer János szenttéavatása Rómában. *V.* 218. l.

- Brăescu, G.: Modern feleség. („Politica“.) *V.* 227. l. (F.)
 Voltak-e szőlők a XVI. században Ciucban? *V.* 277. l.
 VII. Pius pápa és a magyar huszárók. Egy ardeali magyar katonatiszt műve Pompeiről 110 évvel ezelőtt. *V.* 305. l.
 Hogy is állunk a valóságban a Vatikán 11.000 szobájával? *V.* 406. l.
 Brăescu, G.: Felpaprikázva. (Un scos din pepeni.) *V.* 435. l. (F.)
 Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. *V.* 456. l. (I.)
 Péter János: Vives J. Lajos válogatott neveléstudományi művei. *V.* 438. l. (I.)

1936.

- Az Alba-Iulia-i r. kat. székesegyház és környéke.* Az 1936. jún. 7-iki püspökszentelés emlékére. Püspöki Lyceumi könyvnyomda Alba-Iulia, 16. l.
 Elnya visszavételének 250 éves évfordulójára. *H.* 224. l.
 Egy emlékezetre méltó évforduló. *EL.* 85. sz.
 Képek és jelenetek a eluj-i Szent Mihály-templom hatszázéves multjából. *ET.* 331. l.
 Püspökszentelés az Alba-Iulia-i római katolikus székesegyházban. *Új Lapok* (folytatása az Erdélyi Lapoknak). 128. sz. jún. 7.
 A nyelvtörténet furesaságaiból. A „szélhámós“ és a „minta“ szó eredeti értelmé. *V.* 13. l.
 „Nemen Ked“. *V.* 33. l.
 Globosorius Fundus. *V.* 153. l.
 „Terra Advocatorum“. *V.* 171. 214. l.
 Horatius és a fokhagyma. A fokhagyma neve néhány nyelvben. *V.* 233. l.
 A „büköny“. Nyelvtörténeti szempontból. *V.* 252. l.
 Din „Soarta faimei“ lui Ștefan-cel-Mare. O apreciere maghiară din 1593. Vălenii-de-Munte (Prahova), 6. l. (Extras din „Revista Istorică“ XXII. 1—3.)

1937.

- Mailáth püspök a vonaton. *Az Apostol*, 18. sz.
 Székheiyi gróf Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök. *Az Apostol*, 50. sz.
 Bethlen Elek figyelme XII. Leó pápával szemben (1826). *V.* 66. l.
 Creangă születésének százéves fordulója. *V.* 86. l.
 Creangă, Ioan: Egy anyós, akinek három menyje volt. *V.* 87. l. (F.)
 Hogy lett egy fél-törökből nemes Török Mihály? (1621) *V.* 115. l.
 Isac, Emil: Bubi beteg. Hagyjátok aludni a gyermekeket. *V.* 134. l. (F.)
 Creangă, Ioan: Hogy csapta be a róka a medvét? *V.* 335. l. (F.)
 Isac, Emil: Bélyeggyűjtés. *V.* 356. l. (F.)
 Tizenhat darab ismeretlen Széchenyi-levél. *V.* 364. l.
 Éveken keresztül ő vezette a Jóbarát c. ifjúsági lapban a lexikális tudást fejlesztő „Mi minden történt?“ c. rovatot. (Vö. Jóbarát XIII. 1937/38. 81. l.)

1938.

- Rövid pillantás az erdélyi római katolikusok 1837-iki termékeny esztendejére. *Az Apostol*, 3. sz.

Dr. György Lajos.

Brassai az Erdélyi Múzeumban.

Előadás az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1938. január 18-án tartott ülésén.

Sit apud te honor antiquitatis.

Te pedig ébresztgedess a régi dolgok iránti tiszteletet.

Aki az Erdélyi Múzeum kezdő éveiről helyes fogalmat akar szerezni, tisztában kell lennie azzal, hogy Erdélynek aranykora volt a nemzeti fejedelemség másfél száz esztendeje alatt. Ebből az következik, hogy erdélyi ember a „régí dicsőségünk, hol késel az éji homályban” sóhajt nem úgy ismétli, mintha a költő mondotta volna, hanem úgy, mintha saját lelke sugallaná. Az erdélyi ember az első után következő újabb százötven esztendőt csak az éji homályban látja, s azt hiteti el magával, hogy ez talán nem is létezett, és tovább folytatja az ábrándos elméletet: mert neked élned kell, oh hon, mert aki született, a nagy isteni hatalom oeconomiájához tartozik. Abban nemcsak annyi, mint téglá az épületben, hanem annyi, mint az egyetemes erdélyi lelket hordó test.

Ha volt Christophoros, — volt, lett és van spiritus Transsylvanicus, amely mint valóban létező, élő és feszítő erő ott van valahol, sőt mindenütt. E nélkül nem születik e bércek között senki, s ha mégis hiányozni látszana belőle a spiritus Transsylvanicus, nem a hiányt, hanem azt mutatja, amit az idő, az idegen ráhelyezett, s amivel elborította az őt eredetét.

Aki 1691-től 1848-ig beletekint a történetekbe, nem arról győződik meg, hogy itt idegen kormányzóság s egyben idegen közszellem élt, hanem azt látja, hogy az ősi erdélyiség minden várt és nem várt alkalommal megmutatja homlokát, dobogtatja szívét és várja az új életlehetőség hajnalhasadását.

E gondolat igazolására bőven elégséges az Erdélyi Múzeum gondolatának félszáznál hosszabb idő folyásán újra meg újra felszínre törése.

Mondjam-e, hogy könnyű volt Mikó Imrének Erdélyi Múzeumot alapítani, mert csak ki kellett repesztenie, bontania, mint életerős tavaszvirág-rügynek a rákeményedett kérget, a lélek csiráiról. Vagy amint Brassai mondja: megvívá a diadalom koszoruzta harcot a centralizálás, germanizálás és bürokrácia háromfejű sárkányával. Minden alkalmat megragadott, minden helyet hadi helyzetnek használt fel.

Gróf Mikó és az összesereglett 500 erdélyi lelkes nagy férfi szerencséje volt, hogy Brassait erdélyi lelke visszavezényelte Kolozsvárra és készületben volt az új múzeum élére állni. Ha fontolóra vesszük, hogy

Brassai 1849. óta távol volt Erdélytől, s látjuk, hogy az új tagok, egy-két kivétellel, mind őt akarták látni a múzeumot igazi múzeumná teremtő munkában, — tovább kell mérlegelni a történeteket. Brassait azért illette meg a múzeum igazgatósága, mert ő már egész irodalmat teremtett ennek az eszmének szolgálatában. 1836-ban a *fűvészet elveinek vázlatát* adja. Ugyanebben az évben már bevezetést ír a *Növényföldrajzba* (Tudománytár 9., 10.) és a *növények organographiáját* közli. (u. o. 36—59.) Lázás munkát fejt ki hetilapjában, a *Vasárnapi Újságban*, hogy a közönség érdeklődését felébressze (1836—1837. évf.) Bő utasítást ad az idegenből hozott növények gondozására (1837. 123. l.) Ezalatt szaporodnak úri renden levő, főleg nőtanítványai. Boldogsága tetőfokra emelkedik, hogy taníthat, s örömmámorban ringatja magát mint fűvész. (Athenaeum. 1839. I. 8—9—17.) „Oda hívja az elfáradtat, hogy beiktassa abba a szakba, hol a fáradság nyugalom s a pihenés nem szűnik munkálkodni. A természet temploma az, ahol a csillagos égtől a legparányibb mohaszálig, a Himáljától a legapróbb bányakőkristályig, mik eddig szóltanok voltak, most eszmék forrásává válandanak.“ „Ha a philosophusok nem nyugtatnák meg hánykodó lelkedet, a nagy mindenség dicső egésze, végtelensége, rendje, ellenállhatatlanul imádására ragad a nagy akarattal és észnek — a teremtőnek, a megtartónak és mindenhatónak.“

Brassai valóságos költői lendülettel szól a természet csodáiról, hogy figyelmet ébresszen és megkedveltesse a természet kéznél levő gyönyörűségeit. A fűvészetet szeretné megkedveltetni a magyarokkal, s tanácsolja, hogy vigyék be a népiskolába. Midőn az 50 es években Budapesten lakott, a felnőttek iskoláját nyitotta meg barátai előtt. Bárány Eötvös József is tanítványai közé tartozott, Kemény Zsigmond büszkén hivatkozik rá, mint szellemes természet-tanárra, akit Miguel Calmeiro *botanicos illustris cultornak* érdeme szerint nevezett. De Brassai nem akarja, de nem is engedi, hogy a magyar fűvészet az ő nevéhez kapcsolódjék. Tanulmányt ír: *Fűvészet a magyaroknál*, s a multa visszatekintve, megnyugvással mondja, hogy a magyarok nem voltak érzéketlenek e tudomány iránt, sőt gondosan művelték is azt. Tudásának érett gyümölcsét 1858-ban helyezte nemzete asztalára a *Magyar Fűvészkönyvben*, melyben a növények neveit írta meg. Pályázat volt hirdetve s a pályamű, a bírálók szerint, a fűvészirodalom remeke. A magyar viszonyokra jellemző, hogy a könyv csak 1888-ban került nyomdafesték alá.¹

Az erdélyi tudóst, most száz éve, a Magyar Gazdasági Egylet pályázata kiemelte a szűkebb ismerősök köréből a tudományos világ mezejére, éppen a legjobb időben, mert Erdélyben nemzeti forradalom éledez a tudomány és közműveltség dicsőségére. Gróf Mikó Imre kimondotta a jelszót: megalakítjuk az Erdélyi Múzeumot. A következő évben, 1859-ben, együtt van Erdély színe-java. És úgy lőn! Megalakul az *Erdélyi Múzeum*. Hetven éve múlt, hogy ez az eszme hol egy, hol más hangnemben követeli és várja, szerényen óhajtja és lankadatlanul hiszi, hogy létre fog jönni.

¹ Dr. Kanitz Ágoston egyetemi tanár érdeme, hogy lapjában, a Magyar Növénytan Lapokban, egész terjedelmében megjelent.

Engedjük beleszólni ebbe a 78 esztendőös tüneményes színi jelenetbe egyik szemtanut, a már nagy hírben álló író, Kőváry Lászlót. Már a megelőző nap Erdély színe-java Kolozsvárt van. Megjött az Akadémia köldöttsége s élén alelnöke, báró Eötvös József. Tiszteletére fáklyászenét rendeztek, a császári rendőrség betiltotta, a herceg engedelmével mégis megtartották. Nov. 23-án, hol díszmagyar, kócsag, kard egy szomorú tizeden át nem mutatkozott az utcákon, a negyvennyolc előtti országgyűlések képe nyílt meg. A felgyűltek nagy része már magyarban, a nők mentésen. Utána fényes díszebéd, hatalmas pohárköszöntők. Este világítás. A színházban díszelőadás. Elnök lesz gróf Mikó, igazgató Brassai. Nem a véletlen, hanem az egyetemes közlisztelek hívja Erdélybe báró Eötvös Józsefet, a Magyar Tud. Akadémia alelnökét az alakuló közgyűlésre. Még csak az kellett, hogy Brassai megválasztása egészen biztosítva legyen. Eötvös nem szavazó, de Brassainak nagy tisztelője, s ezzel hozzájárult a választás fényes sikeréhez. (270 szavazat 292-ből.)

Azt szokták mondani, hogy semmiből csak Isten tud teremteni. Eltekintve attól, hogy a Biblia nem ezt tanítja, Brassainak abból a paradicsomkertből, melyet (12 hold) Mikó ajándékozott, és abból az üres házból, mely a kertet díszítette, egymagára kellett megteremtenie az Erdélyi Múzeumot. A Tohu vabohu, miből Isten szavára világ kezdett lenni, Brassai keze alatt, az ő lelkének lehelletére tíz esztendő alatt megindult a létezés útján, de nem a kígyó nélkül, és arcának véres verejtékével. A kezdet nehézségét fokozta, hogy a Múzeum igazgatói állására volt hirdelve pályázat, de Brassait múzeumőrnek nyilvánították. Alkalmilag neheztelőleg emlegeti ezt, de csakugyan egész erejét belevitte a nagyon nehéz és igen felelős munkába. Szokása szerint most is, itt is a hiánynyal és a nélkülözéssel kellett megküzdenie. Hiányzott a megfelelő pénz. Ő maga utazott és gyűjtött, de nem volt megelegedve az eredménnyel.

Brassait a Múzeumban csak a szakember fedezi fel, mert a Múzeumnak bármelyik ága: a növény, ásvány, a régiségek különböző faja, a hatalmas könyvtár csak akkor mutatkozik értékesnek, hasznosnak, ha a szemlélő egyben felfedező is. Azokban a kövületekben, melyek egy messze távol eső sziklából vagy bányából kerültek ki, az értéket, a kincset az tudja fölfedezni, aki el tudja képzelni azt a határtalan erőtenyezőt, amely valamikor régesrégén a nagy evolúciókat hozta létre. Hiszen a Múzeumnak éppen abban van a nagy jelentősége, hogy gyűjteményei szemléltetésével felébreszti a tudás ingerét.

Brassai belépésekor csak annyi tárgyat kapott készletben, hogy bőven elfért egy szobában. Tíz év alatt olyan szerencsésen gyarapodott, hogy az egész emeletes ház tömve lett kitünően rendezett minden fajta gyűjteménnyel. Első jelentésében szokott önbírálattal és gúnnyal írja: Az Egyletnek előljáró csekély személye egy évi működése után hogy álljon elé a szigorú igazsággal, hogy Múzeumunk nincs, mi több, még kezdete sincs. Ezen azt érti, hogy egy ilyen szép, nagy és hasznos vállalatához pénz és ember is kell. Nagyon üdvös és hasznos intézmény a Múzeum, — hirdeti Brassai, — mert felébreszti az emberben a gyűjtési szenvedélyt, s mert alkalmat ad a gyűjtőknek, hogy fáradságuk

eredményét oda helyezték, ahol gondos őrizetben és szakszerű elrendezésben részesül a legcsekélyebb tárgy is. „A nyilvános Múzeum a nép, a szenvedélyes, a gyűjtő, az élvező nép közös gyűjteménye, szellemi éléskamrája, a közönsben mindenek külön kincse!”² Ezt a panaszos hangot csakhamar megváltoztatja, „hiszen csak erős, tartós kezdet után lehet erős és tartós eredményt elérni. Most, a kezdet kezdetén, csak azt kívánjuk vizsgálni, hogy legalább közeledtünk-e a cél felé.”

Gróf Mikó az alapítás után öt évig nem vehetett részt a gyűléseken. 1864-ben örömmel mondja, hogy a kezdet lelkesítő sikere, mint futó láng, terjedt szét az országban. Felüdítette a lankadt kedélyeket, felvillanyozott minden nemesebb röptű lelket. Ez a hang a nagy alapító lelkéből fakad, de egyben mutatja, hogy a kezdet után sikereket lát. A táruk gazdagodnak új adományokkal. Brassai boldogan hirdeti, hogy a tárukat már fel lehetett nyitni a közönség előtt. A kert virágai és a halasló iránt érdeklődik a közönség. Már jövedelmet is hoztak. (21 f. 80 kr.) Brassai a haladást azzal biztosítja, hogy a preparatori teendőik végzésére felajánlja saját fizetésének csaknem egyharmadát (1000-ból 300 frt.) és meghívja Herman Ottót maga mellé. Nagy és jelentős esemény ez a Múzeum történetében, mert két jeles szakférfiú lép munkába, akik teljes egyetértéssel végzik a feladatot, sőt annál jóval többet.

Brassai a fizetéséből egy összeget Herbich részére újból kiszakít, 150 frt. havi bért. 1864-ben a természettudományi gyűjtemény segédőre, Pávai Vajna Elek, egy év alatt az ásványgyűjteményt elrendezte, amit az ő érdemének kell tulajdonítani, mondja Brassai. Ugyanaz a Brassai, ki 1861-ben még csak panaszkodni tud, most (1865) már azt jelenti: általában mindenekről, de a legeslegnagyobb részről, ami ki van állítva, jó lelkiismerettel mondhatni, hogy Európa bármely múzeumában sem vallanának szégyent. A következő években már arról esik panasz, hogy a helyiségek nem elégségesek. Egyben jelenti, hogy az ásványtani, geológiai és paleontológiai termékek gyűjtése érdekében tudományos utazások elkerülhetetlen szükségesek. „Egy más főcél volna Erdélyhoni növényekből legalább azoknak, melyek a művelést a mi helybeli klimánkban kiállják, a múzeum kertjébe összegyűjtése. Erre is kell utaztatás és alkalmas talaj. A kerti nem alkalmas. Hány fajbeli példány, — írja, — melyeknek termesztését megkezdtem, egy pár évig, a legnagyobb gond mellett is, csak sínlett s azután menthetetlenül kiveszett. A kertet rigorigolozni kell.”

1868-ban a szépen indult múzeumi életbe a tisztviselő személyzet egyik tagja, Pávai Vajna Elek, olyan üszköt dobott be, amely egészen felzavarta a Múzeum békés munkáját: olyan vádakát halmozott össze, melyeket a kiküldött vizsgálóbizottság előtt nem tudott igazolni, s ennek következtében a Múzeum kötelékéből azonnal elbocsáttatott. Ez a hosszasan tartó s a hírlapokba is átvitt vádaskodás arra kényszerítette Brassait, az igazgatót, hogy a bíróság elé vigye az ügyet. „Az a tény, hogy a vádak alaptalan rágalmaknak bizonyultak, nem oszlatta el a

² Az 1861. évről szóló terjedelmes jelentés közölve van az *Ország Tükré*, 1862. 1., 2. számában.

Múzeum feje fölött összetorlódott fellegeket. Az a lelkes közönség, amely ezt az intézetet édes magáénak tekintette, nem tudta csillapítani váratlanul feldult lelkinyugalmát." Brassai állásától felmentését kérte. A választmány írásban a legteljesebb bizalmát nyilvánította s nem tudott belenyugodni eltávozásába. Brassai maradt annál is inkább, mert Herman Ottó, aki szüntelenül mellette volt, olyan bizonyítékokat szolgáltatott mellette, amelyek előtt meg kellett hajolnia. Innen a távolból szemlélő és elmélkedő aggódva kérdezi: hát itt is a turáni átok? Ehhez a múzeumi perhez hozzátartozott még egy befejező esküdszéki tárgyalás, melyet Brassai Vajna ellen indított, mert hírlapi nyílt levélben atyjáról sértőleg nyilatkozott. Az ügy Kolozsvár közönségét fölötte nagy mértékben foglalkoztatta, már csak azért is, mert az első esküdszéki tárgyalás volt és a város két jeles ügyvédje, Bokross Elek és Groisz Gusztáv, állott szemben a tárgyaláson. Brassai nem jelent meg, mert Vajna tőle bocsánatot kért. A tárgyalást befejezték s az esküdszék 7 szóval 5-el szemben a felmentés mellett szavazott. Ezt az epizódot szívesebben elhallgattuk volna, de mert hozzátartozik Brassai múzeumi munkájához, s mert rávilágít a múzeum kezdő életére s a választmány érélyes föllépésére, hadd legyen feljegyezve itt is.

Brassai a Múzeumban irodalmilag is kivette részét. Ámbár a British Museum csak egy kis könyvet sem adott ki, Brassai már 1860-ban megindította az Egylet *Évkönyveit*. Miért volt szükség erre? Azért, mert az erdélyi tudományos szakmunkáknak sehol semmi útjuk, sőt ösvényök sem volt a közönség felé. A mi erdélyi viszonyaink, itt a messzi keleten, tőlünk többet követeltek, mint másoktól, szerencsésebb helyzetben és jobb viszonyok között levőktől. Ha röviden áttekintjük öt kötetben megjelent *Évkönyveit*, meggyőződünk, hogy erre a vállalatra szükségük volt az akkori szakembereknek. Nekünk pedig, akik már a harmadik nemzedékhez tartozunk, hálásaknak kell lennünk, hogy megindult, mert változott formáiban is mindig igazi tükörképe Erdély tudományos- és szakíróinak.

Brassai nyitja meg visszatekintő cikkel, melyben hangoztatja, hogy Európa sokáig nem ismert minket, „no szép tőle nem volt, de vétek sem”. Logika elleni vétek volna, hogy mivel ők nem ismertek, mi se ismerjük magunkat. Ez az előítélet megvolt nemcsak a szorosán ügynevezett külföldön, hanem mindjárt a Lajtán túl is. De alaptalan volt, mert históriai adatgyűjteményünk, kútfejek magánosok és közintézetek könyv- és levéltáraiban voltak. Feldolgozás is gazdagon volt. Köleséri és Fichtel Erdély ásványi gazdagságáról és jelességeiről könyveket írtak. Európa bármely országa alig mutathatott fel ilyenmű munkát. Baumgarten *Flora Transylvanica*-ja csak néhány évvel fiatalabb a legelső teljes *Flora Française*-nél. Benkő József honismertetését sem szabad feledni. Bod Péter tudós emberekből álló „Magyar Társaságot” sürget. Aranka György a nyelvmívelő társaság tervét készíti el és viszi a Rendek elébe. Ismerjük Döbrentei *Erdélyi Múzeumát*. 1818-ban már meg is alakul, de az udvari kancellária a gyűléseket betiltotta. „A nyakára vetett hurok megfojtja a társulatot.” Gróf Kemény József 1840-ben gazdag gyűjteményét felajánlja. Kovács István Erdélyi Múzeum címen a tárgyat sok oldalról alaposan megvilágítja. A megajánlások gyorsan követik egymást.

Az országgyűlés törvénycikkbe foglalja és rendeletet szövegez. Minden jól halad, csak a jóváhagyás marad el. 1848. nagy és szép ígéreteit és a 49. pusztításait nagyon megsínylette a még igen zsenge Múzeum. De jött az, aki az írás szerint „nálamnál erősebb”, — mondja Brassai, — jött Mikó Imre és lett és van Erdélyi Múzeum, s ennek szószólója az *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei*. Ezek élénken bizonyítják, hogy a megalakulás első 60 évében már hatalmas előretörés mutatkozott. Hogy elfojtották, mutatja, hogy nagy erő volt benne. Volt mitől félni a csendet: „quieta non movere” nagyon diplomatikus jelszó.

Aki az Erdélyi Múzeum működését részleteiben akarja ismerni, forduljon az *Évkönyvek*hez. Ugyanott Torma Károly már az első kötetben kutatja a rómaiak nyomait. Gyulai Pál a népköltészethez nyújt adalékot. Brassai a növényláplálásához sürgeti a humust hosszas tanulmányban. Vámbéri bemutatja Farudan béget. Gr. Lázár Kálmán az erdélyi madarakat ismerteti. Fináli a viasztablákat. A cserhalmi ütközet helyéről Szilágyi Sándor, Békés Gáspár és Báthory István harcáról Jakab Elek értekezik. Az I. kötet e gazdag tartalmából látszik, mekkora erő és munkakedv volt felhalmozva Erdély tudós férfiai kezében.

A következő négy kötet hasonló gazdag termést mutat. Brassai nemcsak szerencsés kezű szerkesztő, aki felkeresi a munkatársakat, hanem szorgalmas író is volt. A munkakedv fokozásához tartozott, hogy már 1862-ben megkezdik a tudományos ülések tartását gróf Mikó Imre, majd Szabó József elnöklete alatt hol több, hol kevesebb hallgató jelenlétében. 1860-ban Brassai a természetrajzi múzeumot ismerteti. Kőváry László a Bethlen Miklós emlékiratai hitelességét igazolja. Brassai Orobus Conescens címen felhívja a figyelmet a kolozsvári szénafűre, ahol a természet annyi kincset csoportosított, hogyha mindeniket rendes termőhelyén kellene fölkeresni, a Pireneustól a Volgáig kellene barangolni. Egyben nagy és tudományos pontossággal kimutatja, hogy az egykor pesti, majd insbrucki tanár, Kerner, az Orobus Conescens néven ismert növényről hibás és hamis meghatározásokat vitt be az irodalomba, mégpedig a magyar föld iránti ellenszenvtől vezetve.

A tudományos ülések olyan képet mutatnak, amelyre büszkeséggel tekinthetünk vissza. Az első tudományos ülésen kezdi Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára anyagának első bemutatását. Jakab Elek eredeti kútfők alapján ismerteti a magyar koronának Izabellától Ferdinánd kezére átjászását. Brassai az ózont ismerteti. Fináli a római világ emlékei gazdagságáról ad tudósítást. 1861-ben Brassai a napfoltokról elmélkedik, Fináli a sugártörő testekről. Brassai elmondja nézetét a gömbkőnek a keletkezéséről. Szabó Károly a Székely Krónikával foglalkozik, Brassai a naptárról értekezik. 1862-ben Kővári László ismerteti a Leopoldi diploma keletkezését és Erdélynek a magyar koronához való visszacsatolási kísérleteit. Brassai az exakt tudományoknak a filozófia iránti követeléseiről mutat be terjedelmes értekezést. Gróf Teleki Domokos a köszönkutatásról, Brassai a szerves és szervetlen lények keletkezéséről, a spontanea generációról olvas fel.

A 60-as évek Erdélyben nemcsak a múzeumot eredményezték, hanem már 1863-ban megnyílt a jogakadémia, ami az első lépés volt

az 1872-ben felállított tudományegyetemhez. Ugyanakkor mind határozottabb léptekkel halad előre a várvavárt alkotmányos szellem. Az olaszországi függellenségi mozgalmak hatását Erdélyben is kezdték érezni. Aki ezt a szellemi mozgalmat meg akarja ismerni, az Erdélyi Múzeum alapítói lelkébe igyekezzék betekinteni. Mikó Imre szózatai, alkalmi beszédei élő és éltető erdélyi lelket tárnak föl. Brassai ezt a lelket meg fogta és állandósította a Múzeum felépítésével. Az összegyűlt gazdag anyag megmozdult és elhelyezkedett hogy akinek szeme van a látásra, lássa meg, milyen gazdag Erdély. Tanulni kell, ismerkedni szükséges, hogy lássuk, mil en gazdagok vagyunk, s tudjuk meg, hol rejtőznek a tudás forrásai.

Brassai múzeumi életének és munkájának illusztrálásához befejezésül a Herman Ottó szavait tartom legillőbbeknek. Ezt írja: „A Múzeum-Egylet évkönyvét (III.) lapozgatva a keresett adaton kívül felszabadította lelkemben múzeumkeri remeteségünket is. Visszaemlékezem azokra a felséges napokra, amelyek Beethoven-hangokkal kezdődtek, s bár szerény körre számító, de törekvés és cél szerint tiszta tudományos foglalkozásban teltek el. Előttem van a már akkor is galambösz fej, telve alapos tudással és mégis új meg új ismeretet szomjuhozva. Érzem annak a szívnek lüktetését, amelynek létét csak a léhaság tagadta, amelynek a melegét és tisztaságát mindazok érezik, akik az ember és a hazafi kötelességét komolyan veszik, s akként teljesítik. Ami pedig különösen lelkem előtt lebeg, az: Brassai Sámuel, a szegény Erdélyi Múzeum szegény igazgatója, ki 1000 forint fizetéséből 300 forintot átadott nekem, hogy élhessek és dolgozhassak, nemcsak, hanem oktatott, vezetett és buzdított, hogy azon a téren is alkothassak valamit, amely bár akkor, ha nem is volt merő pusztaság, de nem igen volt magyar. Nagyságod buzdítására nyúltam a tollhoz, — írja 25 éves írói jubileuma alkalmából, — lelkembe véstem tanítását, mely arról szól, hogy az igazságot szolgálni az író legfőbb kötelessége. Úgy igyekeztem.“

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik alapítójának tekintem Brassait, a Múzeum igazgatóját. Neki köszöni az Egyesület, hogy oly szerencsésen indult útjára az első 12 évben. Oly alapot tett le, amelyen az elmúlt, viszontagsággal is terhelt 78 esztendő alatt kitűzött céljának megfelelően évről-évre sikerrel és dicsőséggel dolgozott Erdély tudományos haladása érdekében.

Dr. Boros György.

Erdély tudományos élete az abszolútizmus korában az Erdélyi Múzeum-Egyesület¹ megalakulásáig (1859).

Előadás az E.M.E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1937. december 16-án tartott ülésén.

Tudományos életről csak ott lehet szó, ahol a tudomány művelése, tekintet nélkül arra, hogy eredményei tisztán elméletiek-e vagy gyakorlatilag is alkalmazhatók-e, nem egyes személyiségek kedvtelése és nem a véletlentől függ, hanem közügy, mégpedig nemcsak a közrebocsátás idejétől számítottan, hanem közügy még embrionalis állapotban is. Közügy már maga az eredmény felkutatására, kiderítésére irányuló személyes laboratóriumi kísérletezés, kutatás a természet öln, a földön, a föld alatt, vagy éppen a sztratoszférában, végül közügy az íróasztal mellett való elmélyedő gondolkozás és okoskodás is. A tudományos munka ilyen értelmű méltánylásához a közműveltségnek magas foka és széles rétegekre kiterjedtsége szükséges: olyan szellemi közösség, amely meg tudja adni a tudósnak a kutatáshoz szükséges feltételeket, s amelyiknek van tudata arról, hogy a tudomány eredményei a nemzeti és emberi művelődés legtartósabb kincsei még akkor is, ha nemzetközieknek látszanak, avagy teljességgel elvont természetűek. Az ilyen közművelődéssel bíró közösség megadja a tudósnak a nyugalmas anyagi függetlenséget, szervez a tudományos kutatás számára gyűjteményeket, létesít tudós intézeteket. Ily viszonyok közt aztán a tudós a közönség előtt nem csoda-bűvész (Hatvani), nem különc (Bolyai Farkas), nem értik félre (Apáczai), és nem kallódik el az ismeretlenség homályában (Bolyai János), hanem megalakul a tudósoknak olyan közössége és társasága, amelynek létjogosultságot épen az ad, hogy tagjait megvédi az elszigeteltségtől, a sivár elsőkélyedéstől, megkíméli felesleges erőfogyasztástól, gondoskodik az elért eredmények nyilvántartásáról, terjesztéséről, az érdem elismeréséről. Ily viszonyok között lehetséges oly tudománypolitika, amely a tudományos kutatás öncélúságát és szabadságát is tiszteletben tartja, de ugyanakkor a közösség életét gyakorlatilag érintő időszerű kérdések megoldásáért is sürgősen elvégzendő feladatul tűzi ki. Helyes tudománypolitika esetében senki sem

¹ Az Egyesület fennállásának háromnegyedszázados évfordulója alkalmából, ünnepi közgyűlést tartott és Emlékkönyvet adott ki. Az érdeklődők az Emlékkönyvben (*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése*. Cluj-Kolozsvár, 1937.) találnak bővebb tájékozódást.

nyegléskedhetik azzal, mint egykor a Mátyás tudósa, hogy tud kulcslyukon át borsószemét hányni, de a közönség sem kíván a tudósoktól horoszkópot, alchimiát, babonát, mint Madáchnál Keplertől. Ahol a tudományos munka nem közügy és nem ily értelemben közügy, ott tudományos életről bajos beszélni.

Az erdélyi magyarság közművelődési viszonyai s így tudományos élete is ettől az eszményi színvonaltól nagyon is távol állanak és álltak. Hiszen nagyon kevés nemzet sorsa alakult oly szerencsésen, hogy közművelődési eszményeit hiánytalanul megvalósíthassa. A kevésszámú erdélyi magyarság, fajának s az európai kultúrának is egyik legkelebbebbre helyezett bátyaloka, épen nem részesült ebben a kedvező történelmi alakulatban. S mégis az erdélyi magyarság a szellemi műveltség terén is a legrégebb időktől kezdve derekasan közremunkált. Volt viszonylag nagyszámú és jó elemi és középiskolája elannyira, hogy már a XVII. század közepén egy félreértett és sokat üldözött fia, Apáczai Csere János, olyan köznevelési programot tűzhetett ki halaszthatatlan feladatnak, amelyhez fogható Széchenyiig más senki sem. Apáczai követeli a tudományok nemzeti nyelven művelését, s erre mindjárt példát is adott *Encyklopaedia*-jával. Követelte, hogy legyen mindenütt jó iskola, jól készült, lelkiismeretes tanítókkal. Személyileg erre is példát mutatott. A falusi iskoláktól fel az academicum collegiumig (tudományegyetem) mindenütt megjelöli a bajokat, a hiányokat, a tennivalókat. Ha csak rajta állott volna, bizonyosan ezekben is nyújtott volna személyes működésénél tovább terjedőleg is gyakorlati példát, de mert csak szegény, félreértett tanár volt, csupán életét áldozhatta fel eszményeiért. Közoktatásunk csak lassan s hosszú időközök rendjén kifejlődő fokozatokban válhatott általános, ingyenes és kötelező népoktatássá. Ami pedig az Apáczai academicum collegiumát illeti, bár voltak Erdélynek kiváló főiskolái, de ezek felekezeti jellegűek voltak és maradtak, hol a tudományt szakszerűleg és gyakorlati céllal adták elé és tanították. Valóságos tudományos főiskola, tudományegyetem, az Apáczai elgondolása értelmében csak két hosszú évszázaddal utóbb, 1872-ben létesült Erdélyben.

Tudósokban, tudományos törekvésekben mégsem volt hiány. Az erdélyi magyar ifjúság nagy számban kereste fel az olasz, holland, német és más egyetemeket, hogy itthon szerzett ismereteit kiegészítse és betöltse. Különösen a református egyház körében fejlődött állandó gyakorlattá az a szokás, hogy a tehetségesebb ifjak valamelyik iskola, legtöbbször valamelyik bőkezű patrónus kegyességéből, utóbb rendszeres külföldi alumneumokon két-három évig hospitáltak Nyugat-Európa híres egyetemén, kiváló tudósainál. S ha van is valami igazság Kármánnak abban a vádjában, hogy ezek az ifjak külföldről nagyon sokszor nem hoztak egyebet haza, csak szőke feleséget és egy hosszú nyakravalót, és ha Kármán személyes tapasztalat alapján állítja is, hogy ez ifjak itthon csendes parókiájukra kiérve elvadultak, elméjük megtompult, erkölcsük hozzáegyeneseedett a hallgatókéhoz, hogy külföldi formájukból kivetkőzve, karcsúságukat felcserélték potrohossággal,² mégis e külföldet járt ifjakból

² Kármán József: *A nemzet csinosodása*. Abafi kiadása, 88. l.

került ki az erdélyi politikusok, diplomaták és tudósok gazdag és érdemes névsora. Hogy könnyen beállhat az elszigetelődés, az elkallódás, azt az erdélyiek is többen észrevették. Bod Péter volt az első, aki előbb egy Rádaihoz intézett levelében (1756. szept. 20.), majd egyháztörténelme előszavában (1760.) nyomtatásban is eljut arra a gondolatra, hogy jó volna „valami literata societast, tudós emberekből álló Magyar Társaságot” felállítani. És nem hiába nevezte el Benkő József a XVIII. századot a tudományok aranyszázadának, mert e század végén Erdélyben is nevezetes és eredményes lépések történtek a tudományos szervezkedés terén is. Ilyen elsősorban az Aranka György fáradhatatlan buzgolkodására létesült s különböző nevek alatt (Nyelvművelő, Kéziratkiadó stb. Társaság) működő tudományos célú szervezkedés. Végleges formát nem tudott ugyan öltetni egyik sem, főként az uralkodó érzéketlensége miatt, de még ideiglenes szervezetségükben is eredményesen működtek.³

Ahol vannak tudósok, és ahol ég a tudósokban a tudományos munka után való vágy, ott — még ha szóhévelyező és iskolás is a tudományművelés, — szokott lenni valamilyen tudományos gyűjtemény, elsősorban könyvtár.

Az első könyvtárakat Erdélyben az egyház keretében kell keresnünk. A legrégebb erdélyi adatok a XIV. századig mutatnak vissza. A nagy-szebeni plébánia könyvtárát mintegy kétszáz kötetből állónak, tehát abban az időben az egyik leggazdagabb plébániai könyvtárnak mondják adataink Hasonlóképp említés van a Domonkos-rend nagyszebeni könyvtáráról is. A reformáció, de még inkább a könyvnyomtatás feltalálása a multhoz képest tömegesen hozta forgalomba a könyvet. Többé már nemcsak egy, legfőlebb néhány példányszámban jelent meg a könyv, hanem sokszorosítva, és nemcsak dúsgazdag világiak, az egyházi rendek és intézetek gyűjtötték és használták, hanem az iskola, az egyesek, a köz. A XVI. század vándornyomdászai árucikként ponyvára is kiviszik a könyvet. Nagyszebenben 1529-ben, Brassóban 1530-ban, Kolozsvárt 1550-ben keletkezik az első, a Heltai-féle s 1581-ben a második (jezsuita) nyomda. Ugyancsak a XVI században Gyulafehérvárt is volt állandó nyomda. A tömegesen forgalomba hozott könyvet gyűjteni kezdték, különösen a protestáns iskolák, de a katolikusok és egyesek is. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György tudomány- és könyvszeretete közönségesen tudva van. Van emlékezés arról is, hogy Bethlen Gábor, Erdély Mátyása, lépéseket tett az akkor már szétszóródott Corvinák megszerzése és összegyűjtése ügyében.

Az e korban keletkezett könyvtárak közül egyik-másik megszűnt, szétszóródott, mint a kolozs-monostori apátságé és a Báthori István alapította kolozsvári jezsuita főiskoláé.⁴

A ma is fennálló erdélyi könyvtárak között történetileg kimutathatóan legrégebb a kolozsvári unitárius kollégiumé, melynek eredete a közép-

³ Ezeknek bő irodalmát adja Pintér: I. k. 110—11, Ványi: Magyar Irod. Lexikon, 256—57. l., és Perényi J.: Irod. tört. Köz. 1918. 157—58. l.

⁴ E könyvtár alapanyaga ma is megvan a kolozsvári Lyceum-könyvtárban, amelynek alapítási éve: 1579. (Szerkesztő.)

korba, a XIV. századig vezethető vissza. A többi gyűjtemény keletkezési sorrendje:

1. brassói ág. ev. főgimnázium ⁵ könyvtára	1544.
2. beszercei ág. ev. főgimnázium	1550.
3. nagyszebeni ág. ev. főgimnázium	1592.
4. szászvárosi ref. Kún kollégium	XVI. sz. második fele
5. csíksomlyói ferencendi	1605.
6. nagyenyedi Bethlen-koll.	1622.
7. zilahi Wesselényi-koll.	XVII. sz. első fele
8. kolozsvári ref. koll.	XVII. sz. közepe
9. székelyudvarhelyi ref. koll.	1670.
10. segesvári ág. ev. főgimnázium	1692.
11. nagyszebeni állami főgimnázium	1692.
12. kézdivásárhelyi róm. kat. főg. könyvtára, régiségtára és természetrajzi gyűjteménye	1696.
13. medgyesi ág. ev. főgimn. könyvtára	XVII. század
14. marosvásárhelyi róm. kat. főgimn. könyvtára és természetrajzi gyűjteménye	1708.
15. marosvásárhelyi ref. kollégium könyv- és régiségtára	1718.
16. szamosújvári örmény kat. egyh. könyvtára	1725.
17. fogarasi ferencendi egyház	1730.
18. szilágysomlyói minoritarendi egyh.	1735.
19. gyulafehérvári róm. kat. papnöv.	1753.
20. balázsfalvi gör. kat. érsekségi és főgimnáziumi könyvtár	1763.
21. kolozsvári egyetemi könyvtár	1774.
22. nagyenyedi Bethlen-koll. természetrajzi gyűjteménye	XVIII. sz. közepe
23. kolozsvári róm. kat. főgimn. könyvtára	XVIII. sz. második fele
24. székelykeresztúri unitárius főgimn.	1793.

Ha ez adatokhoz még hozzávesszük az Aranka György törekvését, melynek eredményeül tekinthető, hogy az 1791. erdélyi országgyűlés törvénycikkét alkotott, melyben az akadémiai (tudós társaság) és a múzeális gondolat (kéziratban levő történeti művek kiadása) egyaránt helyet foglal; ha emlékezetbe idézzük, hogy a XVIII. század végén egyszerre három hatalmas könyvgyűjtemény létesül, ú. m. a marosvásárhelyi Teleki-téka (1798.), a gyulafehérvári Battyhányeum (ugyancsak 1798.) és a nagyszebeni Bruckenthal-Múzeum: akkor megállapítható, hogy Erdélyben a múzeális gondolkodás és múzeumszervezés nemcsak régi, de ha lassú ütemben is, folytonosan tovább fejlődött. A XVIII. század végén Erdélyben a Bethlen-kollégiuméval már négy olyan nagy gyűjtemény van, amelyik mind mennyiségre, mind belső értékre nézve még a Bécsset többször megjárta s így hozzáértő Kazinczyt is kellemesen lepte meg erdélyi utazása alatt.

⁵ Az ág. ev. német és g. kat. román gyűjteményeket a teljesség kedvéért soroljuk fel.

Ezek közül a nagyenyedi Bethlen-kollégium gyűjteményei 1849-ben nagyrészt elpusztultak. A másik három gyűjtemény, a Teleki-téka, a Batthyáneum és a Bruckenthal-Múzeum azonban nagyobb kárt nem szenvedve, érték meg az abszolutizmus éveit.

Kétségtelen, hogy e gyűjteményeket modern értelemben közgyűjteményeknek nem tekinthetjük, különösen nem az iskolai és egyházi gyűjteményeket, amelyek nem voltak nyilvánosak, közhasználatban nem álltak. De viszont tisztán iskolai gyűjteményeknek sem lehet azokat minősíteni, hiszen a szemléltetés csak a legújabb idők didaktikájában jutott érvényre, így a tanulók közvetlen érdekét szolgáló gyűjtemények száz évnél nem régebbiek. A legrégebb tisztán ifjúsági könyvtárról, a kolozsvári ref. (1830) és unitárius kollégiumok (1840) történetéből tudunk. A többi iskolák ifjúsági könyvtára és gyűjteményei mind a legújabb időkből valók. A régebbi könyvtárak legtöbbször elsősorban a külföldet járt professzorok tudományos munkásságának voltak segédeszközei és támogatói. Valószínű azonban, — gondolva az egyes felekezetek keretén belül fennálló kapocsra és érintkezésre, — hogy e könyvtárakat nemcsak a helyben élő professzorok és rendtagok használták, hanem a közel-vidék tudománykedvelői is innen kérték és kapták meg azokat a műveket, amelyek kutatásaikban a szükséges útbaigazítást megadták s tudományos érdeklődésüket kielégíthették. Nálunk akkor még ismeretlen volt a mai különféle múzeum-típus és nyilvános könyvtár; valamennyit az iskolák és egyházak könyvtárai helyettesítették. Éppen azért, bár az adatok csak négy esetben (kézdivásárhelyi róm. kat., marosvásárhelyi ref. és róm. kat., végül a nagyenyedi ref.) említenek a könyvtáron kívül másfajta gyűjteményt is, valószínű, hogy másutt is volt még másnemű gyűjtemény (érmek, tört. ritkaságok és egyéb érdekes tárgyak). S az is áll, hogy könyvek adományozása már a legrégebbi időben is előfordul, tehát e gyűjtemények, bár kezdetleges értelemben, gyűjtőhelyeknek is tekinthetők, nyilvános közgyűjteményeket pótoltak, a tudományos kutatást szolgálták.

A Teleki-téka, a Batthyáneum és a Bruckenthal-Múzeum azonban már az alapítók rendelkezése értelmében, jogilag is és az alapítás évétől kezdve közgyűjtemény, közhasználatra rendelt intézet. Nem a nemeslelkű alapítókon múlt, hogy alapítványaik (értem különösen a Teleki-tékát és a Batthyáneumot) egészen a legújabb időkig, sőt napjainkban is a valóságos közhasználat, a nyilvánosság számára szinte hozzáférhetetlenek maradtak. Az alapítók a tulajdonjogot megkötötték, de nem a használatot. Mindhárom gyűjteményt egyéni kezdeményezés, személyes áldozatkészség hozta ugyan létre, de a közszükséglet szolgálatára és kielégítése végett.⁶

⁶ A Teleki-téka (a gróf Teleki család hitbizományi könyvtára) mintegy 30.000 könyvből (köztük egy Corvin-Kódex; Tacitus; számos incunabulum, unicum és hungaricum), továbbá nagymennyiségű s értékes kéziratból áll. Bibliográfiáját l. *Magyar Minerva*. V. k. 387. l. Gulyás Károly: *Gróf Teleki Sámuel könyvtáralapítása*. Pásztortűz 1925. 236. l. Teleki Domokos gróf: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*. Erdélyi Múzeum, 1930. 313. l.

A gyulafehérvári Batthyáneum tulajdonosa a r. kat. egyházmegye. Részei: 1. könyvtár (mintegy 35 ezer kötet; köztük nevezetes kódexek, incunabulumok, unicumok és

E nagy alapítók egyéni példaadása másokat is vonzott. Gróf Kemény József és Sámuel adománya és ajánlata 1842-ben arra készítette az erdélyi országgyűlést, hogy ismét törvénycikket alkosson egy tudományos gyűjtemény, az Erdélyi Országos Múzeum felállításáról. Ez a törvénycikk a múzeummal összekapcsolta az országház és a színház építését és fenntartását is. Tehát egyszerre több fontos, de nagyon is nehéz függő kérdést igyekezett megoldani, akárcsak az 1790/91. erdélyi országgyűlés XLV. articulusa, amely azonban a múzeumot csak egy tudós társaság megszervezésével kötötte volt össze. Most az akadémia eszméjét az országgyűlés kikapcsolta, helyesebben bizottmányhoz utalta s helyelte az országház és színház ügye került tárgyalásra. Az 1843. január 13-án felterjesztett törvénycikk azonban 1791-i elődje sorsára jutott, szentesítést nem nyert. Így az erdélyi magyarság tudományos törekvéseit másodszor is hajótörés érte az uralkodó idegenkedése, illetőleg most főleg a szászok ellenzése miatt.⁷ Tény, hogy az erdélyi magyarságnak a XIX. század közepén még nem volt tudományegyeteme, nem volt semmiféle tudós társasága, nem volt semmiféle tudományos folyóirata. Tudományos közgyűjteménye is, az iskolai gyűjteményeken kívül, csak kettő: a marosvásárhelyi Teleki-téka és a gyulafehérvári Batthyaneum. A Bruckenthal-Múzeum *erdélyi* közgyűjtemény ugyan, de *szász* nemzeti vagyon, noha természetesen állományának egy része tisztán magyar vonatkozású. De még a két előbb említett magyar gyűjtemény sem mondható modern közgyűjteménynek. Nemcsak azért, mert egyiknek egy család, a másiknak meg egy felekezeti volt a tulajdonosa, tehát a magyarság egyelemének felettük rendelkezési joga nem volt, hanem azért, mert mindkettő a közösség használata elől, az alapítók szándéka és akaratnyilvánítása ellenére, egészen a legújabb időkig el volt zárva. Holt gyűjtemény, raktár volt mindkettő. Az alapítók

hungaricumok; gazdag levéltári anyag). 2. a régiségtár (2200 éremmel, mely letétként az Alsófehérvármegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulat múzeumában van elhelyezve). 3. természetrajzi gyűjtemény (állománya mintegy háromezer db. ásvány, kőzet és kagyló). 4. csillagvizsgáló (nagy része 1849-ben elpusztult). 5. egyházművészeti múzeum. (Ez utóbbit 1912-ben alapította gróf Majláth Gusztáv püspök, az előbbieket a könyvtárral egyidősek). Bibliográfia: Magyar Minerva, V. k. 252. l

A báró Bruckenthal-Múzeumot a XVIII. század második felében alapította báró Bruckenthal Sámuel, Erdély gubernátora. A tulajdonjogot és a patronátust családjának kihaltja után (1872) a nagyszzebeni ág. ev. gimnázium örökölte az alapító rendelkezései értelmében. Részei: 1. könyvtár (mintegy 130 ezer kötet, melyben bennefoglaltatik a kolozsvári egyetem felállításakor felosztott nagyszzebeni jogakadémiai könyvtár is. Összennyomatványokban, unicumokban gazdag); 2. régiségtár és iparművészeti gyűjtemény (6.000 darab régiség, 56.000 darab érem); 3. szépművészeti gyűjtemény (mely áll 26 szobában kiállított mintegy 1.500 darab nagyrészt eredeti hazai és külföldi származású képből és szobormásolatból); 4. természetrajzi gyűjtemény (mintegy 4.000 darab ásvány). Az irodalmat l. *Magyar Minerva*, V. k. 433. l., dr. Wühr H.: *A nagyszzebeni báró Bruckenthal-Múzeum*. Pásztortűz, 1926. 295. l. és R. Csaki: *Festschrift zur Erinnerung an den 200 Geburtstag seines Stiefters*. 1921.

⁷ A bibliográfiát l. a 3. sz. jegyzetben, különösen pedig Szilágyi Sándor: *Az Erdélyi Múzeum előzményei c. tanulmányát*. Budapesti Szemle 1859. 325—348. l.

után következő tulajdonosok az állományt nem fejlesztették. A meglévő állomány további rendezésével, tárolásával, katalogizálásával nem foglalkoztak. A nagyközönség e gyűjteményeket nem használhatta, meg se tekinthette. Még a tudósnak is külön engedélyért kellett folyamodnia, s ha az engedéllyel kezében kopogtatott, zárt ajtókat talált, mert a gyűjtemény őret legnehezebben épen a gondjaira bízott tárgyak között lehetett megtalálni.⁸

Mije volt hát a szabadságharc előtt élő erdélyi magyarságnak a tudományos élet kifejlődéséhez szükséges feltételek közül? Semmije? Nem, ellenkezőleg sok kincs volt birtokában. Ilyen elsősorban tehetsége és hivatottsága a tudomány művelésére. Az erdélyi magyarság a legrégibb időktől fogva, a kolozsvári Nicolaus de Mirabilibuson kezdve, mindenkor dúsán termelte a tudós koponyákat, kik itthon és külföldön a tudomány díszei voltak. A tudós férfiak hosszú és gazdag sorozata mellett megvolt az erdélyi magyarságban a közszabadságnak fejlett érzéke és vágya, ami nélkül tudvalevőleg lehet ugyan virágzó évtizedeket, tudós fénnel körülövezett fejedelmi háztartásokat teremteni, de nem lehet biztosítani a tudomány állandó és egyenletes fejlődését, hogy abból a közműveltség is állandó tápláló forráshoz jusson. És volt az erdélyi magyarságnak viszonylag elég magas, elég általános és régi időkig visszanyúló közoktatása. Erdélyben, nyilván a protestántizmus hatása alatt, egyik felekezet sem tekinti befejezettnek az egyházközösségé szervezkedést, ha a templom mellett nincs iskola, ha a pap vasárnapi igehirdetését nem készíti elő és nem egészíti ki hétköznapiakon a mester nevelő hatása. A hosszabb-rövidebb ideig működő pártikulákon kívül Kolozsvárt három (r. kat., ref. és unit.), Marosvásárhelyt és Székelyudvarhelyt két-két (r. kat. és ref.), Nagyenyeden, Gyulafehérvárt, Szászvároson, Kézdivásárhelyt, Zilahon stb. egy-egy középiskola nagytudományú tanárikara hintegette évszázadokon át a tudomány magvait. Kolozsvárt sem a Báthoriak, sem a Mária Terézia főiskolája valóságos egyetemmé nem tudott ugyan kifejlődni, de a kir. lyceum jogi és orvossebészeti tanfolyama, valamint az enyedi Bethlen-kollegiumnak állandóan működő teológiai, jogi és bölcsészeti akadémiaja, — hogy a többieket ne is említsük, — már magát a tudományt művelték, ha abban gyakorlati és felekezeti szempontok is érvényesültek.

Az Apáczai, Bod Péter és Aranka György törekvései, a Teleki-könyvtár és Batthyáneum alapvetése s végül az 1790/91-i és az 1842/43-i erdélyi országgyűlés szentesítést nem nyert törvénycikkei mind-mind arra mutatnak, hogy az erdélyi magyarság felfogásában a tudomány a bonum publicummá-érés időszakába jutott. Ha a bécsi udvar felől nem hűvös fagy, csupán egy kis meleg szellő árad, akkor az erdélyi magyarság tudományos élete a gyakorlatban is közüggvé, közvagyonná érett volna.

⁸ A Batthyány- és Teleki-tékek fényesnek ígérkező útját alapítójuk halála homalyba takarta; ezek nélkülözték a nyilvánosságot, meg voltak fosztva tehát az élet minden feltételétől, — ismétli többek között Erdélyi Pál is, az E.M.E. főitkára és az Egyetemi Könyvtár igazgatója, ugyanazt, amit szinte száz évvel korábban már Kazinczy is észrevett. L. *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Évkönyve*. 1911. 16. l.

Igy azonban csak Vörösmarty gondolatát idézhetjük: ész, erő és annyi szent akarat sorvadozott el hasztalan.

Ami azonban a szabadságharc leveretése után történt, már nem is sorvadás volt, hanem maga a halállal szomszédos földrengés. Az erdélyi magyarság tudományos élete az abszolutizmus kezdetén pillanatnyilag a lehető legmélyebb fokra omlott alá. Középiskolái, ahol a tudományos gondolkodás csirái tenyésznek, feldúlva, felperzselve, romokban heverték, mint a nagyenyedi Bethlen-kollégium. Tanárok, tanulók bujdostak, szét-szóródtak. Nagyenyeden 1849-ben a tanulók összes létszáma, a régebbi nyolc- és kilencszáz helyett, összesen csak 8-at tett ki, a következő 1850—51. tanévben is csak 20-at; Székelyudvarhelyt csak 1850. április 1-én lehetett megkezdeni a tanítást; Zilah 8 osztálya lepadt 6-ra. Az abszolutizmus az iskolák magához térését újabb és újabb nehézségekkel akadályozta. Ki kellett mutatni, hogy van-e elegendő alapítvány a zavartalan működéshez. Máskor meg a kormány a szerinte megbízhatatlan tanárokat tiltotta el a működéstől, mint Zilahon Sámi Lászlót, s fosztotta meg ezzel az iskolát a legkiválóbb tanerőktől. Hasonló elbánás alá esett a főiskolai oktatás, még a teológiai is. Hosszas vajudás után 1862-ben a marosvásárhelyi ref. kollégiumban létesült ugyan jogi tanfolyam is, de ez csak 1867-től kapta meg a nyilvános jogakadémiai rangot és elismertetést. A kolozsvári sebészeti főiskola is csak tengődött. Ellenben a kormány Nagyszebenben németnyelvű jogakadémiát állított fel. Ha az iskolai élet is csak kínlódott, a tudományos élet teljesen megszűnt. A régi munkások elkedvetlenül félbehagyták a tudományos kutatást, újabb nemzedéket pedig ily körülmények között alig lehetett remélni. A nyilvános szellemi élet teljesen elnémult, kemény cenzúra nehezedett a sajtóra, s a szervezeten magyarság vágyakozása szakadozott sóhajokban szállt szerte.

*

A zord időt minden megszenvedte: személyek és intézetek egyaránt. A füstölgő romok között csupán az említett három gyűjtemény, a marosvásárhelyi Teleki-téka, a gyulafehérvári Batthyáneum és a Bruckenthal-Múzeum maradt meg úgy-ahogy sértetlenül. Egyébként mindenütt rom- emlékek heverték szerteszét. De épen a romemlékek szeretete, a továbbpusztulástól való aggodalom, az erdélyi történelmi emlékek további elkallódásától való félelem, röviden: a mult megbecsülése készítette megmozdulásra az erdélyi magyarságot, hogy megszervezze az *Erdélyi Múzeumot* 1859-ben. Az abszolutizmus első évtizedének egyetlen, de nagyszerű alkotása az Erdélyi Múzeum. Erre irányult minden törekvés. Minden más kísérlet és próbálkozás a tudományos élet terén elszigetelt, egyéni jelenség, s bármily tiszteletreméltó volt is önmagában, jelentőségében eltörpül az Erdélyi Múzeumé mellett.

E tiszteletreméltó egyéni alkotások között első helyen kell fölemlítenünk Kővári László tudományos munkásságát. Kővári páratlan munkabírással és sokoldalú történelmi ismerettel, soha nem lankadó kedvvel és szeretettel írt és közölt cikkeket és tanulmányokat, különösen Erdély multjáról a legkülönfélébb lapokban, folyóiratokban, albumokban, nap-

tárakban.⁹ Könyvalakban is jelent meg ebben a korban a következő öt műve: 1. *Erdély régiségei*. 1852. XVI. 290 l.; 2. *Erdély földje ritkaságai*. 1853. 264 l.; 3. *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvárt, 1854. 279 l.; 4. *Kisebb munkái*. I—II. köt. (216+212 l.) Kolozsvárt, 1857; 5. *Erdély történelme*. I—II. köt. (XXVIII+174 és XXIV+158). Kolozsvárt, 1859. Kővári nagy hatásának titka abban állt, hogy a történelemnek mindig arról a kérdéséről írt, amelyik az erdélyieket pillanatnyilag legjobban érdekelte. Akik tévedéseket, hiányokat, fogyatkozásokat vetnek Kővári szemére, — mondja Márki Sándor, — gondolják meg, nem ejtenének ők maguk is súlyosabb hibákat, ha tizenhét esztendeig *ilyen* körülmények között kellene dolgozniok. Kővárinak pedig a szó szoros értelmében dolgoznia kellett, mert a csüggedéstől mentette meg azzal az erdélyi magyarságot, hogy Erdély történelmét megírta, hogy a fényes multat a jövőbe vetett bizalom alapjává tette. Az ötvenes években ő volt Erdélynek legmunkásabb történetírója, aki fölrebentette a száraz ágon hallgató ajakkal csüggedt madarakat, szembeszállt a cenzúra ezer veszedelmével s jóformán egymaga végezte az erdélyi történetírás föladatait. Életének ez a legnagyobb érdeme.¹⁰

Ugyancsak Erdély multja szólalt meg az *Erdélyi Történeti Adatok* című vállalatban, melyet gróf Mikó Imre indított meg és szerkesztett (I—III. köt.¹¹ 1855—58). E gazdag és becses okmány- és forrásközlemény új fényt vetett a multra. Ma is nélkülözhetetlen, a maga korában meg épen szomjúságot üdítő becses olvasmányul szolgált. Honismertető tudományos mű volt Benkő Károlynak: *Csik-, Gyergyó- és Kászon-székek leírása* (Kolozsvár, 1853) c. alapos műve.

Nem a mult, hanem Erdély jövőjének fürkészése szólalt meg báró Kemény Gábornak, a későbbi miniszternek, *Nemzetek fejlődése* c. cikksorozatában 1856-ban. Vitatkozó jogtörténelmi és politikai mű ez, Eötvös Józsefnek a XIX. század uralkodó eszméiről írt nagy művét, ennek a magyar államra veszélyessé válható tételeit cáfolja „Ha Eötvös túlságosan ragaszkodik a faji distincióhoz, Kemény viszont túlságosan sokat ad a történelmi háttérre.”¹² Bizonyos, hogy e mű megérdemelt figyelmet keltett még azoknál is, akik a fiatal és komoly készültségű szerző következtéseivel nem értettek egyet. (Sámi László szállt hosszabb cikksorozatban síkra Keménnyel szemben.)

Ha még fölemlítjük a Finály—Kovácsi—Régeni—Vass szerkesztette, s utóbb csak *Finály* néven emlegetett kitűnő, a mai napig is legteljesebb *Latin-magyar szótárt* (Kolozsvár 1858), akkor körülbelül felsoroltunk

⁹ Működésének pontos könyvészetét l. Köblös Zoltán: *Kővári László irodalmi munkássága*. Erdélyi Múzeum, 907. 336—39 l.

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott *Emlékbeszédek*. XIV. k. 12. sz. 44. l.

¹¹ A IV. kötetet már az E. M. E. adta ki.

¹² György Endre: *Emlékbeszéd báró Kemény Gábor felett*. Emlékbeszédek VIII. k. 4. sz. 15. l.

minden fontosabb, Erdélyben megjelent tudományos művet az Erdélyi Múzeum megalapításáig terjedő tíz esztendőből.¹³

A többi mű, ami ebben a korban jelent meg — 1856-ig mindössze 20 — vagy tankönyv volt, mint Brassai Számító Szokrátese és Kőváry Györke könyvtára, vagy a gyakorlati életet szolgálta, mint Korbuly János *Méhész Könyve*, Berde Áron gazdasági és Finály Henrik kereskedelem-, pénzügyi munkácskája. Tehát ezek a tudományos művek sorában számításba nem jöhetnek, bármennyire közszükségletet szolgáltak is megjelenésük idején.

Az Erdélyi Múzeumtól teljesen független kezdeményezés volt a Mentovich Ferenc szerkesztette *Marosvásárhelyi Füzetek* c. tudományos és szépirodalmi folyóirat 1858—59-ben négy, illetőleg hat füzetben. A folyóirat tudományos cikkeit Mentovich, Dózsa Dániel, Székely Ádám, báró Kemény Gábor, B. assai, Szabó Samu és Szilágyi Sándor írták. Ma már e cikkek álláspontja túlhaladott, de abban a korban a legújabb eredményeket közölték, s így a tudományos jelzőt föltétlenül megérdemlik. Különbösen is ez a kiadvány mint folyóirat érdemel különösebb figyelmet: e korszakban az első kezdeményezés, amely a szépirodalmi jelleg mellett a tiszta tudományművelést is kitűzi feladatául. Elődje is csak egyetlenegy volt Erdélyben, a Döbrentei Erdélyi Múzeuma (1814). Jellemző, hogy e korszak első tudományos és szépirodalmi folyóirata nem a hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben levő Kolozsvárt, hanem Marosvásárhelyt indult meg. Bár csak rövid két évig tudott megjelenni, Marosvásárhely időbeli elsősége annál emlékezetre méltóbb, mert a szépirodalom terén is több tekintetben megelőzte Kolozsvárt. Mentovichnak gonddal s egyseges, felfogással szerkesztett folyóirata mindenesetre jelentős mozzanat az erdélyi magyarság szellemörtlénében.

Ennyi az erdélyi magyarság tudományos életének jele és bizonyossága az abszolutizmusnak majdnem egész első évtizede alatt. Kevés, mindössze néhány derék, de tulajdonképpen egyéni mű és személyes kezdeményezés. Sehöl semmi közösségi megmozdulás, semmi nemzetársadalmi életjelenség.

Ez önmagunkban derék egyéni alkotások és elszigetelt törekvések mellett az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület, mint az erdélyi magyarság közszellemének alkotása, úgy kimagaslik, mint a terebélyes tölgy a szegélyező bokrok közül.

Helytelen fogalmat alkotnánk azonban az akkori erdélyi magyar közéletéről, ha csupán e néhány, felszínre vetődő egyéni jelenség alapján egészben is mozdulatlanoknak és meddőnek ítélnők meg. Ahova a statisztika adatai s a bibliográfia följegyzései lenyúlni nem tudnak, ott, a lelkek mélyén kezdettől fogva hősi munka ment végbe. Mert kétségtelen, hogy hősi erő szükséges az egyéni, családi, nemzeti és állami romok között a magáhoztéréshez, a józan életösztön felébredéséhez és ébrentartásához.

¹³ Ez évtized erdélyi magyar könyvészetét folytatásokban közölte Vass József a Kolozsvári Közlöny 1857. s. köv. évfolyamaiban. Összefoglaló ismertetést adott Ürmössy Lajos: *Irodalom az ötvenes években*. Erdélyi Múzeum, 1897. 185—201. l. Az Ürmössy adatai közül a Méhes útijegyzeteire vonatkozó hibás, mert ez még 1847-ben megjelent volt

Az új anyagi helyzet, az új társadalmi és politikai viszonyok, és a barátságosnak épen nem mondható új kormányzat kötöttek le minden erőt. Azonban a múlt roncsainak eltakarítása, az égő sebek enyhítése, a jelenben tájékozódás gondja és gondolata, ha láthatatlanul is, de egyúttal a jövőnek is előkészítője és biztosítása volt. E külsőleg mozdulatlanul és meddőnek tetsző évtized alatt érlelődött tette az erdélyi magyar közlélekekben az a célgondolat, hogy meg kell alkotnia végre a maga erejéből azt a magyar tudományos egyesületet és közgyűjteményt, az Erdélyi Múzeumot, amelynek létesítésével két országgyűlésen eredmény nélkül próbálkozott.

1859. nov. 23—26. napjain az Erdélyi Múzeum-Egyesület csakugyan megalakul hosszú, egészen 1790-ig visszanyúló küzdelmes előzmények után.¹⁴

Az E. M. E. létesítése valóban közszükség volt, azt az erdélyi magyarság egyetemének áldozatkészsége hozta létre. Az akkori erdélyi lapokban az Egyesület ügyét hosszú éveken át állandó rovat tartotta felszínen. A megszervezés módját fejtegető lelkes és komoly hozzászólásokon kívül, szintén éveken át az egykorú hírlapoknak majdnem minden számában ott van az adakozók, alapítók, tagul jelentkezők hosszú névsora. Az ország legkülönbözőbb és legtávolabb részén lakó magyarság is hozzájárult a múzeum anyagának összegyűjtéséhez. Ha valamikor megszerkesztik az Egyesület keletkezésének és első évtizedének *Okmánytárát* (pedig már régen meg kellett volna történnie), akkor csak az adakozók pusztá névsora jókora kötetet fog kitenni. Az adományozókat nem számítva, az alapításkor az Egyesületnek 125 igazgatósági, 382 alapító és 930 részvényes tagja volt. Kereken másfélezer: olyan tekintélyes szám, amilyennel később is csak kevés magyar egyesület dicsekedhetett, Erdélyben pedig egy sem. Bátran elmondható: a létrehozás és a fenntartás az egész erdélyi magyarság érett közszellemének érdeme és öntudatos köteleességvállalása volt.

Kétségtelen azonban, hogy miként a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása méltán és igazán elválaszthatatlan a legnagyobb magyar, Széchenyi István, nevétől, úgy fűződik az E. M. E. megalakulása és megalapítása gróf Mikó Imre személyéhez. Mikó kezében tartva az erdélyi magyarság életének ütőerejét, kellő időben bölcs pillantással látta meg nemcsak a betegséget, hanem a gyógyítás eszközét is. Az ő fáradhatatlan és visszautasítások között sem lankadó közbenjárása nélkül a kormány és az uralkodó beleegyezésének kiharcolása el sem képzelhető. Érdeme továbbá, hogy nemcsak kijárta az engedélyezést az uralkodónál és a katonai kormányzatnál, hanem a megalakulásnak minden mozzanatát

¹⁴ Szilágyi Sándor: *Az Erdélyi Múzeum előzményei*. Budapesti Szemle. 1859; Jakab Elek: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakító gyűlése*, u. o. *Az E. M. E. és a Múzeum*. Kolozsvárt, 1910. (A félszázados fennállás alkalmából szerkesztett díszmű.) Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum előzményei*. Erdélyi Múzeum, 1909. 353—375. I (Bőséges bibliográfiát is ad.) Kelemen Lajos: *Az E. M. E. múltja és jelenje*. Kolozsvár, 1913; Buday Árpád: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület utolsó öt éve*. Erdélyi Irodalmi Szemle 1924; György Lajos: *Erdélyi Almanach*, 1925.

maga vezette, irányította. Terveket, emlékiratokat szerkesztett, levelezett, utazott, elnökölt, előadott, amint az ügy érdeke épen megkívánta. Szívügye volt a Múzeum. És végül hazafiúi érdemeit fejedelmi adománnyal is betetőzte. Felsőszén (ma Mikó)-utcai szép nagy kertes telkét (10 hold)¹⁵ s rajta levő 9 szobás villáját éppen akkor adományozta örök tulajdonul az Egyesületnek, amikor a megalakulás legfogasabb feltételéről folyt az eszmecsere: hol helyezhető el a Múzeum anyagkészlete. Mikó adománya után a Múzeum élete többé nem volt kétséges. E hármaskör miatt kapcsolódik elválaszthatatlanul az ő nevéhez az E. M. E. megalapítása. Épen ezért és ez időben kapta Mikó az *Erdély Széchenyije*¹⁶ kitüntető állandó jelzőt.

Az E. M. E. megalakulása örömnépe volt nemcsak az erdélyi, de az egyetemes magyarságnak is. Méltán. Ma az új egyesület nyomában az erdélyi magyar tudományos élet terén is — Arany János szavaival élve — lőn új idő, a régi visszacsökkent, reményben gazdag, tettben szapora.

Dr. Kristóf György.

¹⁵ Jakab Elek szerint értéke kitett 30 ezer forintot. Budapesti Szemle, 1860. 350. 1.

¹⁶ L. Kristóf György: *Erdély Széchenyi Istvánja*. Erd. Irod. Szemle, 1929. 328. 1.

Firtosváraija ősiibb neve: Besenyőfalva.

A szakirodalom egy 1455-i oklevél alapján hatvan év óta emlegeti az egykori udvarhelyszéki Besenyőfalvát.¹ Az oklevél közlésekor Szabó Károly azt jegyezte meg, hogy az ebben az oklevélben szereplő két község közül Pálfalva még ma is megvan Udvarhelyszéken, a vele határos Besenyőfalva ellenben nem létezik. Senki se szólalt fel Szabó Károly eme megállapítása ellen, és az úgy gyökeresedett be az irodalomba, holott ez a megállapítás téves: *Besenyőfalva igenis ma is megvan, csak más néven.* A régi s az új községnév azonosíthatására Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni a székelyföldi váromokra vonatkozó okleveles anyag gyűjtése közben.

*

Hunyadi János besztercei örökös gróf 1455. december 18-án Régenben kelt levelében tudatja a gyors Nyijutody Jánossal,² hogy az *agiles*

¹ *Székely Oklevéltár.* I. köt. 169. l.; Réthy László, *Ethnographia*, 1—1890. évf. 35. l.; Nagy Géza, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője.* II. — 1891. köt. 265. l.; Jakab Elek, *Udvarhelymegye története.* I. köt. 220. l.; Asztalos Miklós, *Erdélyi Múzeum.* 37—1932. évf. 141. l. és 140. l.: térkép.

² SzO. I. köt. 169. l. — Szabó Károly december 16-ára oldotta fel a *kelteferia*. A *feria quinta proxima post festum beate Lucie virginis* azonban 1455-ben december 18-ára esett. (Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár.* 16. n.) — Az oklevél eredetije Mike Sándor gyűjteményéből került az Erd. Múz. Egyl. levéltárába s kétségtelenül hiteles. Se papirosán, se írásában, se fogalmazásában, stb. nem tűnik fel semmi olyan jelenség, ami külsőleg a legkisebb gyanúra is okot szolgáltatna. Hunyadi címzése ([Nos] Johannes de Hunyad comes perpetuus Bistriciensis etc.) tökéletesen azonos az általa ebben az időben rendszeren használt címzésváltozattal (v. ő gróf Teleki József: *A Hunyadiak kora.* X. köt. 430, 431., 449, 475., 483, 487., 489., 491. l., stb.). Gr. Teleki József (U. o. III. köt. 388. l. 3. jzt.) és Ráth Károly (*A magyar királyok... tartózkodási helyei.* 203. l.) összeállításai szerint Hunyadi János 1455. aug. 20-án Besztercén, szept. 8-án Jófó városában, szept. 25-én Veresmarton, nov. 15-, 19- és 22-én Brassóban, december 25-én Besztercén, dec. 28-án Kolozsváron időzött. December 18-án tehát keltezhetett Régenből levelet. — Nyújtódi Jánosra csupán az azonnal részletesen megbeszélendő 1459. jún. 22-i főkapitányi rendeletben és az arra 1459. jún. 29-én írt jelentésben találtam még adatot. Kállay Ferenc (*Historiai értekezés a székely nemzet eredetéről.* Nagyenyed, 1829.), Pálmay József (*Udvarhelymegye nemes családjai.* Székelyudvarhely, 1900.), Sándor Imre (*Genealogiai Füzetek.* 1—1903. évf. 21. l.) és Lukinich Imre (Szabó Samú: *A székelyudvarhelyi codex.* Budapest,

viru vniuersi Siculi de Bezenijofalwa által előadott panasz szerint a *Siculi de palfalwa* jogtalanul elfoglalták és használják a besenyőfalviak földjeit. A király nevében megparancsolja tehát a címzettnek, hogy állapítsa meg a két község közötti régi határt, állítsa helyre s újítsa meg a közöttük volt és meglévő határjeleket, továbbá oltalmazza s védje meg a besenyőfalviakat a pálfalviak mindenféle törvényellenes erőszaka ellen.

Nyújtódi Jánosnak — úgv látszik — nem sikerült rendet teremtenie a darázs-fészekben. Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány Vingárdon 1459. június 22-én kelt levelében t. i. azt parancsolja Odvarhel szék kapitányának, székbírájának és idősebbjeinek,³ hogy — amint a megelőző leveleiben már megírta nekik — vegyék újra kezükbe s végezzék be a *palfalwa* s *varalyafalw* közötti birtokügyet, mégpedig az ő embe-reivel, Nyújtódi Jánossal (Johannes de Nuijthod) és Galambfalvi Andrással (Andreas de Galambfalwa) a helyszínen vizsgálják meg és az igazságnak megfelelően úgy intézzék el a vizsályt, hogy többé egyik félnek se legyen oka panaszra.

Egy héttel később, Péter és Pál apostolok napján, Keresthwr mezővárosában Noiijthody János és Galambfalvi György fia András (Andreas Georgij de Galambfalua) azt jelenti vingárti Geréb Jánosnak,⁴ hogy *var-*

1907. XIV. l., továbbá *Nyelvemléktár*. XV. köt. Budapest, 1908. XI. l., de itt Katona Lajos kivonatában) szintén csak erre a három oklevélre vagy ezek egyikére hivatkoznak, amikor a rugonfalvi s szentdemeteri Nyújtódi család törzsfáján elhelyezik, illetve felemlítik Nyújtódi Jánost, a „vajda személyesét“.

³ SzO. I. köt. 177—178. l. Már Huszti András lemásolta a *Woywodae seu Ducis... Transsylvaniae* c. kéziratába (az Erd. Múz. Egyesület XVIII. századi másolatában az 55b.—56a. lapokon, illetve még egyszer az 55b. l-n, v. ö. a 4. jzt-ben elmondottakkal), de persze több-kevesebb olvasási-másolási hibával. — Szabó Károly június 23-ra oldotta fel a kelteztést. A *feria sexta proxima ante festum nativitatis beati Johannis* azonban 1459-ben — Szentpétery (id. mű 4. n.)²⁵ szerint — jún. 22-re esett. — Az előbbihez hasonlóan ez az oklevél is kétségtelenül hiteles. E miatt nem is ismétlem az előbbinek a bevezetésében elmondott és erre is találó általános jellemzést. — Vingárti Geréb János 1459. május 15-én Szász-kézden (SzO. III. köt. 73. l. és VIII. köt. 91. l.) kelt leveleiben ezzel egyező alakban használja címét, 1460. okt. 14-én azonban már erdélyi alkormányzó. (SzO. III. köt. 76. l.) — Nyújtódi Jánosra vonatkozólag l. a 2. jzt-ben elmondottakat. — Galambfalvi András — tekintve, hogy a fenn rögtön részletesen megbeszélendő válaszban Andreas Georgii de Galambfalwa-nak írja alá magát — minden bizonynyal azonos azzal az Andreas filius condam Georgii de Galambfalwa-val, aki 1456. március 30-án több rokonával, köztük Péter és Gergely testvéreivel együtt V. Lászlótól nyert nemesi címért (SzO. I. köt. 170—172. l.). Kállay (id. mű 248. l.) Huszti kéziratára hivatkozva, de tévesen, Galambfalvi Ferencnek írja.

⁴ SzO. I. köt. 178—180. l. A 3. jzt-ben említettem, hogy az 1459. jún. 22-i oklevél két másolatban van meg Huszti András könyvének XVIII. századi példányában. Az első, az 55b. l-ről említett másolattal kapcsolatban meg kell jegyez-nem, hogy ezt „Magnificus“ címmel kezdi, mi bizonyára a most megbeszélrt 1459. jún. 29-i jelentés hatása alatt került beléje. Azután több-kevesebb hibával folytatja a parancslevelet egészen a „determinari modis omnibus debetis“-ig. Utána „ad

hallafalwa-i két gyors férfi, mégpedig ugyanezon varhallijafa'wa-i Márkus fia Domokos és Pál fia Imre kézbesítették nekik az előbbi rendeletet. A vett parancs értelmében ki is mentek a hely színére s ott az előbb említett Domokos és Imre, a régebbi kapitányokkal és székbírákkal, János fia Gergellyel, Gergely fia Györggyel és Vargasij Kelemennel, továbbá Illés fia Antal bíróval bebizonyították, hogy Pálfalvi István fia Lukács (Lucas Stephani de Palfalwa) által a főkapitány előtt a varhallija falwaiak (egyszer csupán varhallija) ellen előadtak mind nem igazak és csupán irigység sugallta azokat. S ha Adorján fia Miklós és Simon fia Lőrinc testvéreikkel egye'emben nem izgattak volna a varhallijafalwa-iak ellen, össze is tudták volna egyeztetni a két félt.

Három hónap múlva Lábatlani László székely ispán és erdélyi főkapitány intézkedik ebben az ügyben. A Görgényben 1459. szeptember 18-án kelt rendeletében⁵ — a váralja-iak és a pálfalwa-iak részére ki-

quod quidem ipsius mandatum praedicti homines rem juridicum rescripserunt“ szöveget iktat be s a most megbeszélte jelentés keltezésével („ex oppido Kereszturin festo apostolorum Petri et Pauli Anno Dni 1459“) fejezi be. A kezdő, főleg pedig a befejező részlet következtében tehát bizonyos, hogy Huszti ismerte a most megbeszélte jelentést is és ezt szintén le akarta másolni. Erre vall a két másolat közötti megjegyzése is: „alterum ejusdem exemplar“. Bizonyára borgőzös állapotában azonban összevettette a kettőt és mindkétszer a parancslevelet másolta le, a jelentésből ellenben csupán a kezdő címzést és a befejező keltezést írta hozzá a parancslevélhez. — Az előbbi kettőhöz hasonlóan, ez az oklevél is kétségtelenül hiteles. Minthogy az elsőről a 2. jzt. bevezető soraiban elmondott általános jellemzés erre is reáillik, itt elegendő csupán utalnom arra. Nyújtódi János és Galambfalvi György fia András jelentésükbe természetesen belevették a nekik külön megküldött parancslevél majdnem egész szövegét is. Az általuk lemásolt rész azonban az előbb közölt parancslevél szövegével nem teljesen azonos, több helyen eltér ettől. Így az előbb ismertetett rendelet „supremus Capitaneus Regie Maiestatis in partibus Transsilvaniis constitutus“ címe helyett a válaszban röviden „supremus Capitaneus Transsilvanier-sis“, „quia“ helyett „quod nos“, „Odwarhel“ helyett „Wdwarhel“, „Varalyafalw“ helyett „Varhallija“, „habitas“ helyett „inter partes adversas“, „in persona Regia firmisse mandantes committimus“ helyett „in persona Regie Maiestatis firmissime praecipimus et mandamus“, stb. van. Elég sok eltérés az igaz, ámde ezek az eltérések sokkal jelentéktelenebbek, hogysen e miatt az egyik koholt voltára kellene gondolnunk. Minthogy a főkapitány címzése a válaszban rövidebb és ez aligha származik a főkapitányi irodából, az a legvalószínűbb, hogy a jelentésttevők igyekeztek ugyan szószerint lemásolni a parancslevél szövegét, ez azonban nem sikerült nekik, a főkapitány teljes címe helyett is pl. a közszájon forgó rövidebb címet vették csak be. — Vingárti Geréb Jánost és Galambfalvi György fia Andrást illetőleg l. a 3. jzt, Nyújtódi Jánost illetőleg pedig a 2. jzt. — Az oklevél többi személyeire (Váraljai Márkus fia Domokos és Pál fia Imre; továbbá a volt udvarhelyszéki kapitányok és székbírák: János fia Gergely, Gergely fia György és Vargyasi Kelemen, Illés fia Antal bíró; végül Pálfalvi István fia Lukács, Adorján fia Miklós és Simon fia Lőrinc) nem találtam más adatot.

⁵ SzO. III. köt. 72. l. Eredetije a gyulafehérvári káptalan levéltárából került az Országos levéltárba. Szabó Károly semmi olyan dolgot nem említ róla, minek

adott előbbi leveleire hivatkozva — a király nevében megparancsolja Pán András (Andreas de Pan) királybírónak és Ágostonnak (Augustinus de eadem), illetve helyetteseiknek, valamint Hudvarhel szék kapitányának és összes idősebbjeinek, hogy az 50 tiszta arany forint kártérítésben, vérontásban és kétszeres bírságban elmarasztalt *rálfalwa*-iak hajtsák fel ezt és a *Varalya*-iaknak szolgáltatassanak teljes elégtételt.

A váraljaiak azonban valószínűleg még ekkor se jutottak hozzá az elégtételhez. Sőt újabb három évnek kellett elmúlnia, míg Vetési Albert csanádi püspök és [kövendi Székely] Tamás vránai perjel, mint a királytól Udvarhel és Maroszékekre kiküldött és az ő személyét képviselő bírák Tarcsafalvi Gergely fia Balázs (Blasius filius Gregorii de Tarchafalva), Tarcsafalvi Péter fia Lőrinc (Laurentius filius Petri de eadem), Kobátfalvi János fia Balázs (Blasius [filius] Johannis de Kobathfalva), Karácsonyfalvi István fia Gergely (Gregorius filius Stephani de Karáchonfalwa) udvarhelyszéki esküdtek jelentése alapján 1462. december 15-én, Udvarhelyen kelt

következtében kételkednünk kellene hitelességében. Lábathlani László Gróf Lázár Miklós (*Századok*. 14—1880. évf. 806. l.) szerint az 1459. február 10- és 19-én székely ispánként szereplő Pócsi László után lett székely ispánná. Az erdélyi főkapitányságban pedig Vingárti Geréb Jánost követte, ki — mint fennebb láttuk — 1459. június 22- és 29-én még gyakorolta ezt a méltóságot. Lábathlani László — oklevélünkben kitétszőleg — 1459. szeptember 18-án már székely ispán és erdélyi főkapitány volt. Az volt még október 17-én és november 7-, 10- és 13-án is. [*SzO.* III. köt. 74. l., I. köt. 180—181. l., VIII. köt. 93. l., I. köt. 180. l. 2. jzt. — Szabó Károly a most idézett első két oklevél keltét vagy egyáltalán nem, vagy pedig tévesen határozta meg. Az első az erdélyi nemesség tordai közgyűlésének 17-ik, a második pedig ugyanannak a 38. napján kelt. Mivel pedig a második oklevél azt is megmondja, hogy az erdélyi nemesség eme közgyűlése *feria secunda proxima post festum beati Michaelis archangeli* kezdődött és ez a nap a szóbanforgó 1459-ik évben október 1-re esett (Szentpétery: id. mű 4. n.), nyilvánvaló, hogy a gyűlés 17. napján kelt oklevél október 17-én, a gyűlés 38. napján kelt oklevél pedig november 7-én kelt]. — Pán András tudtommal nem említődik más székelyföldi oklevélben. Ámde mivel korban és térben nincsenek messze egymástól, azonos lehet a Paan Andreas-szal, akinek ajándékba adott pajzsért a nagy-szebeni tanács 1468. június 14-én — a számadás könyveinek a tanúsága szerint — 25 új dénárt fizetett ki Andreas Corrigatornak [*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*. I. köt. 20. l. A Pán családnév nálunk kissé szokatlannak tetszik. Magyarországon azonban elég kiterjedt és vagyonos család lehetett, mert egyes tagjai a XIV—XV. századok folyamán Abaújban, Aradban, Szabolcsban (?) Ugocsában, Ungban említődnek, sőt egyiküknek, hathnai Pán Lászlónak a kezében voltak 1437 körül Visegrád, Dregély és Dömös királyi várak is, amelyeket aztán Albert szerzett vissza a korona javak közé (*Archaeologiai Közlemények*. 12—1878. évf. 112. l.); az 1471-i Pán Mátyás is még ezer aranyat is tudott kölcsön adni. (Nagy Iván: *Magyarország családai*. IX. köt. 105. l.; *Századok* 5—1871. évf. 623. l.; Márki Sándor: *Arad története*. I. köt. 325. l.; *Zichy-család okmánytára*. XII. köt. 262. l.) Tekintve, hogy Ugocsában 1316-ból említenek egy Pán András (dictus Kaffa)-t, továbbá 1471-ből egy olyan Pán Andrást, akinek a Helele nevű gazdatisztje Váriban lakott, feltehető, hogy a mi

levelükben⁶ végre kinyilváníthatták és bizonyíthatták, hogy a határok felett torzsalkodó *Waralya* s *Palfalwa* lakosai megbékéltek és a két falu között fekvő pusztát két egyenlő részre osztották azzal a kikötéssel, hogy az egyezséget meg nem tartó fél a megálló féllel szemben a megszegésért fizetendő negyven ezüst márka büntetésen felül még gyalázatban is maradjon.

További adatok hiányában azt kell vélnünk, hogy ezzel befejeződött Pálfalva s Váralja hétéves (1455. XII. 18.—1462. XII. 15.) háborúja. Maga ez a háborúskodás — noha közben még vérontással is megszentelődött az ügy — nem nagy dolog. Nincs világtörténelmi, még országtörténelmi jelentősége sem. Nagyon mindennapos, teljesen jelentéktelen esemény volt. A két falun kívül — alapjában véve — nem érdekelt senkit sem.

Ma azonban ez az öt oklevél mégis igen nagy jelentőségű. Elméletileg bármennyire elítélendők is a középkor erőszakos és sokszor véres határvillongásai, most tulajdonképpen mégis hálálkodnunk kell a pálfalviaknak az említett erőszakos határsértésért, mert ezzel alkalmat adtak a részletezett oklevelek megírására. Ennek az öt oklevélnek a segítségével ugyanis kimutathatjuk az eddig elpusztultnak hitt Besenyőfalva utódját, sőt ezek egy másik igen sokat vitatott kérdésre: a székelyek eredetének, helyesebben népi összetételének kérdésére is érdekesen világítanak rá.

A három első oklevél — amint említettem — Mike Sándor gyűjteményéből került az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába. Kelemen Lajos levéltáros úr azonban megállapította, hogy mind a három okmányon a gróf Kornis levéltár XVIII. századi rendezőjének, Huszti Andrásnak kezeirésével azonos írású jegyzetek olvashatók. Feltétlenül bizonyos tehát, hogy mindhárom oklevél — a Mike Sándor birtoklását megelőzőleg — legalább már 1742—1755 között⁷ a Kornis-család levéltárának

oklevelünk Pán Andrása ugyanabból a családból származott, sőt esetleg azonos is az utóbb említett Pán Andrásossal. Nem tudjuk, hogy a család mikor került át Erdélybe. De, ha csak a mi oklevelünk Pán Andrásával is került át, mégis itt is meghonosult, mert a nyárádtói Maksai, utóbb maksai Máriafi család alapítója, Balázs diák (1628., 1640-ben aligazgató) éppen Pán Dorottyával (Borbély Kristóf özvegyével) kötött házassága révén szerzett vagyonnal alapította meg a XVII. század első felében az említett családot (Köváry László: *Erdély nevezetesebb családjai*. 180. l.; Nagy Iván: id. mű. VII köt. 275. l.; Kállay Ferenc: id. mű. 266. l.) és mert — amint Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni — Jéger székelykeresztúri gyógyszerész nejének nagyanyja szintén Pán leány volt.]

⁶ SzO. VIII. köt. 97—99. l. Eredetije a gróf Rédey család levéltárával került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Barabás Samú nyug. főlevéltáros közölte onnan nemrég ezt az oklevelet. Tekintve, hogy az ő éles szeme, gyakorlottsága s szak tudása semmi gyanusát sem fedezett fel benne, minden további vizsgálat nélkül hitelesnek fogadhatjuk el. Az oklevélnek fenn elősorolt udvarhelyszéki személyeire nem találtam más adatot. (1453. szept. 22-én említődik ugyan egy Karachonfalwa-i Gergely, ámde ez mégsem azonos, mert László fia. SzO. VIII. köt. 82. l.)

⁷ A református zsinat t. i. 1742-ben mozdította el Huszti Andrászt a kolozsvári ref. kollégiumi tanári állásából és zárta ki a gyülekezetből. Attól kezdve pedig egész haláláig — leszámítva a gyulafehérvári káptalani levéltárban történt rövidebb

anyagához tartozott. Az oklevelek korábbi sorsára vonatkozólag azt véli Kelemen Lajos, hogy ezek a levelek eredetileg a gyulafehérvári káptalan levéltárában voltak letéve. Onnan Cseffei László, ki I. Rákóczi György alatt, 1640. táján volt ítélőmester⁸, választotta s szedte ki (a mintagyűjteményébe?), mint az öt jogi vagy más szempontból különösebben érdeklő darabokat, majd tőle gyűjteményével együtt a Kornis-levéltárba jutottak. Kelemen Lajos feltevése nagyon valószínű. Nem is tudok semmit felhozni ellene. Sőt ellenkezőleg az, hogy a negyedik oklevelünk éppen a gyulafehérvári káptalan anyagából jutott az Országos levéltárba, még erősen támogatja is feltevését, bár viszont éppen ugyanez nem teszi lehetetlenné azt az eshetőséget, hogy az első három oklevelet Huszti szedte ki s hozta magával a káptalani levéltárból és ő rakta le a gróf Kornis-levéltárban. Az ötödik oklevél a Rédey-levéltárból került napvilágra, az igaz, ámde a Cseffei-Petki-Kornis-Rédey rokonság révén cseppet sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy Cseffei László ugyanakkor és ugyanonnan szedte ki ezt is, mint az első hármat, csakhogy ez a legutolsó később valami, általunk most nem ismert alkalommal és ok miatt — nem a Kornis, hanem a Rédey levelek közé került.

A most elmondottak alapján nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy eredetileg mind az öt oklevél együvé tartozott, sőt már a rendeletek kibocsátói által ismételtlen is említett, de ma már meg nem levő, többi felszólító levéllel, stb.-vel együtt egy teljesebb levélcsoportot alkottak, egy ugyanazon ügynek a gyulafehérvári káptalannál letett iratcsomóját képezték.

Nem tudom feltétlen biztossággal igazolni ezt, de azért még sem lehetetlen, hogy a most megbeszélt öt oklevél valóban egy egykor jóval több okmányt magában foglaló, teljesebb oklevélkötegből szóródott szét. Ámde mégha ez az eredet nem is igazolódna, sőt éppen az ellenkezője bizonyulna be: nem onnan szóródtak szét, hanem más családi összeköttetések vagy hajdani birtokkapcsolatok útján kerültek az említett különféle levéltárakba, akkor is, mégis az oklevelek tárgyából, szövegéből, összefüggéséből — ha egyelőre eltekintünk attól, hogy az egyik községnev egyszer megváltozik — feltétlenül bizonyos, hogy mind ugyanannak az egy határvillongási pernek az emlékei.

A nagyon kis időközből, a mindössze hét évből származó öt oklevélben következetesen mindig szerepel egy Pálfalva. Legelőször az a Pálfalva, melyet a szomszéd falu azért panaszott be, mert jogtalanul күнnebb tolta határjeleit és ezzel az erőszakos területnövelésével megkárosította szomszédját. Azután az a Pálfalva, melyről az egybehangzó tanúvallomások azt állapították meg, hogy ebben az ügyben semmi igaza sincs és csupán irigységből erőszakoskodott. Végül aztán az a Pálfalva, melyet a különféle erőszakosságaiért, vérontásért jelentős pénzbeli kártérítéssel,

alkalmaztatását — majdnem állandóan a főúri udvarokban töltötte idejét, családi leszármazási táblákat állítván össze (Szinyei József: *Magyar írók*. IV. köt. 1464—1466. h.) Arra vonatkozólag, hogy Huszti tudott ezekről az oklevelekről, v. ö. a 3. és 4. jzt-ben elmondottakkal.

⁸ *Kemény János önéletírása*. Kiadta Szalay László. 265 l.; Nagy Iván: id. mű III. köt. 120. l.

kétszeres bírsággal sújtottak. Mindezek: hogy amikor az oklevelek a perben emlegetett falvak szerepét is részletezik, következetesen mindig Pálfalvát emlegetik igazságtalanul támadó, erőszakoskodó félként, határozottan mutatják, hogy mind az öt oklevélben megnevezett Pálfalvának egy és ugyanazon Pálfalvának kell lennie.

A legelső oklevél nem mondja meg, hogy hol fekszik ez a Pálfalva. Csupán a „Siculi de Palfalwa” megnevezésből következtethetünk arra, hogy Székelyföldön kell elterülnie. Mivel azonban az ebben megnevezett királyi személyes ugyanaz, mint a 2. és 3. oklevelek egyik megbizottja, nyugodtan mondhatjuk, hogy az első oklevélben is csak ugyanarról a Pálfalváról van szó, mint az utóbbi kettőben. Minthogy pedig a 2., 3., 4. és 5., azaz az összes többi oklevélben következetesen mindig Udvarhelyszék hadnagyát, székbíráit és idősebbjeit, illetve esküdteit rendelik ki a helyszíni vizsgálat lefolytatásához, nyilvánvaló, hogy amint eddig is, Szabó Károlytól elkezdve mindenki vélte, csakis az udvarhelyszéki Pálfalvával azonosíthatjuk okleveleink Pálfalváját. Ezt igazolja az is, hogy a királyi személyesek — a közvetlenül a király által nagyobb hatáskörrel kinevezett Vetési Albert püspököt és [kövendi Székely] Tamás vránai perjelt kivéve — mindig környékbeliek, a vizsgálatok eredményeiről szóló jelentések mindenkor a közelben (Székely-) Keresztúron, (Székely-) Udvarhelyen keltek, sőt a határviszály befejezésénél említett esküdtek is egy kivételével mind a közvetlen szomszéd falvakból (Tarcsafalva, Kobátfalva) valók. Ezt az azonosítást támogatja végül még az a körülmény is, hogy a közelben nincs egyetlen más Pálfalva sem, az udvarhelyszéki *Pál* nevű másik falú, (Homoród-)Szentpál pedig mindig Sanctus Paulus, majd Szent Pál néven említődik.⁹

⁹ Pálfalva minden bizonnyal hasonnevű alapítójától, (Homoród-)Szentpál vizsont kétségtelenül a Szent Pálnak szentelt egyházától nyerte nevét. Utóbbi névváltozatai: Sanctus Paulus az 1832–1335-i pápai tizedjegyzékekben, mégpedig az erdőháti esperesség egyházközségei között (Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. I. köt. 132–133. l., II. köt. 659–671. l.); Zenth Pal 1448-ban (SzO. I. köt. 158. l.); Semphal 1525-ben (SzO. VIII. köt. 269. l.); Zent Pal 1566- és 1576-ban (SzO. II. köt. 209. l. és IV. köt. 40. l.), stb. — A pápai tizedjegyzék nem említi Pálfalvát. [Egy erdélyi Villa Pauli mégis szerepel bennük (Ortvay: id. mű I. köt. 95., 125. l.). Ortvay (U. o. II. köt. 635. l.) ezzel kapcsolatban — tekintve, hogy ez a Villa Pauli mind a kétszer a springi esperesség egyházközségei között említődik — azt jegyzi meg, hogy ilyen nevű hely ma már ismeretlen Spring környékén. Ortvaynak igaza van ebben. Ámde mivel ez a Villa Pauli mindkét ízben a springi esperesség falvai között fordult elő, feltétlenül bizonyos az is, hogy a most idézett két helyen nem egy Villa Pauli (= Pálfalva), hanem Villa Pauci (= Pókafalva) papjának az adófizetéseit jegyezték fel.] — A felcsíki Pálfalvára a fent részletezett okokon kívül azért sem gondolhatunk, mert mellette nem Váralja, hanem *Várdotfalva* van [b. Orbán Balázs: *A Székelyföld*. II. köt. 22. és 12. l. Neve 1519-ben Vardotfalwa (SzO. I. köt. 340–342. l.); 1567-ben Wardofalwa (SzO. II. köt. 272. l.); 1659- és 1685-ben Várdotfalva (Orbán: id. mű II. köt. 12. l.); 1701- és 1702-ben Vardodfalva (SzO. VII. köt. 75., 108. l.); 1705- és 1710-ben Vardotfalva (SzO. VII. köt. 134. l., Sándor Imre: *A*

A legelső oklevél szerint az agiles viri universi Sicu'i de Bezzenijofalwa panaszolták be Hunyadi Jánosnál a pálfalvi székelyeket. A besenyőfalvi székelyek ezzel el is tűnnek, mert a következő oklevelekben *varalyafalw*, *varhallafalwa*, *varhallija*, *varhallijafalwa*, *Varalya*, *Waralya* lakosai említődnek csupán. Ez már lényeges különbség az igaz, ámde — mégis tekintettel arra, hogy az egész per folyamán mindig következetesen a besenyőfalviak, illetve váralyaiak keresik a szenvedett sérelmek orvoslását, a tanúvallomások szerint nekik van igazuk, majd nekik ítélik meg a kártérítést, és végül az *egy ugyanazon perben egy ugyanazon alperes Pálfalvával szemben egy ugyanazon felperesnek kell állania* — feltétlenül bizonyos, hogy az előbb besenyőfalvi székelyek, utóbb Váralya lakosai néven emlegetett népesség ugyanaz még annak ellenére is, hogy egyik későbbi oklevél sem mondja meg külön és hangsúlyozottan, hogy ezt a Váralyát korábban Besenyőfalvának nevezték. *Kétségtelen tehát, hogy a Besenyőfalva név Váralya község régebbi neve s ez a névváltozás 1455—1459 között történt.*

A névváltozás okát most nem tudjuk határozottan megmondani. Abban az esetben, ha a XV. század első felében és főleg az 1420-, 1432-, 1438- és 1441-i török beütések okozta roppant károk és veszteségek¹⁰ alatt itt, a Firtoson is építettek volna egy várat, vagy legalább egy védőtornyot, mint Erdélyben ebben az időben annyi más helyen, megérthetnők, mert akkor az illető várakhoz tartozó külső népségből elég sok vár tövében alakult egy-egy Váralja nevű falu, illetve az alatta fekvő falú így változtatta meg a régi nevét egészben vagy legalább részben: összelételeben. Erre az okra most itt nem gondolhatunk. Én legalább semmi olyan okleveles vagy régészeti adatot nem ismerek, amelynek alapján feltehető, hogy ott a középkor utolsó századaiban vár, vagy kisebb erődítmény állott volna.¹¹ Következésképpen tehát ma is még

csikszentkirályi Sándor-család levéltára, I. köt. 193., 203. l.); 1721-ben Vardottfalva (SzO. VII. köt. 159. l.); 1744- és 1752-ben Várdodfalva (SzO. VII. köt. 422., 443. l.). — Az egykori Küküllő-megyében volt ugyan Váralja (később Gogánváralja, az 1332—1503. közti neveinek felsorolását l. Csánki Dezső: *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában* V. köt. 900. l.) és volt Szentpál is (Maros-, Kerelőszentpál, az 1332—1516. közötti neveit l. Csánki: id. mű V. köt. 895. l.), ámde mivel az utóbbi mindig Sanctus Paulus, Zenthpaal, Zenpal, stb. néven ismétlődik és a megye északi határán, közvetlenül a Maros balpartján fekszik, az előbbi pedig a megye déli határa felé, majdnem a Kis- és Nagy-küküllő vízválasztó gerincén, légvonalban 21 km-re egymástól és közöttük legalább 5—6 más falu határa terül el, semmiesetre se szerepelhetnek szomszédos községek gyanánt, semmiesetre sem azonosíthatók a megbeszélt oklevelek kérdéses helységeivel. A távolabbi hasonló nevű helységekről ezek után — úgy gondolom — teljesen felesleges megemlékezni.

¹⁰ Szilágyi Sándor: *Erdélyország története*. I. köt. (Pest, 1866.) 116., 118., 131., 133. l.

¹¹ Orbán Balázs: (*Székelyföld*. I. köt. 127. l.) a vár belsejének az alaprajzon L-lel jelölt helyéről egy 35 lépés (= 26.25 m.) hosszú négyyszögű épületet említ. Mivel ennek a keleti oldala 7 lépés (= 5.25 m.) hosszán és 6 lépés (= 4.50 m.)

mindig azt tarthatjuk legvalószínűbbnek, hogy a Váralja név a Firtos tetején levő régi várrom hatása alatt alakult ki, mindamellett, hogy ez kissé szokatlan. A Váralja név t. i. rendszerint a felette emelkedő s vele egykorú várra mutat. Annak létezését tanúsítja, mert ezek majdnem kivétel nélkül mind a vár külső szolgálatainak ellátására, a vár tövébe telepített jobbágyok szálláshelyét jelöli. A változás előidézését illetőleg pedig — még az udvarhelymegyei Oroszhegy, ... falu, a háromszéki Besenyő, stb. változatlanul megmaradt példáival szemben is — bizonyára leghelyesebb arra gondolnunk, hogy a község régi besenyő lakossága ekkorra magyarosodott el teljesen és annyira, hogy bármennyire szabályosan alkotott helységnév volt is a régi Besenyőfalva név, mégis érzelmi vagy anyagi okok miatt szükségét érezték falunevük megmagyarosításának.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy Besenyőfalva nem egyéb, mint Váralja, a későbbi Firtosváralja régebbi neve. Pálfalva tőszomszéd

szélesen félkör alakban kiugrik, azt teszi fel róla, hogy egy régen itt állott monostornak a XIII. század végén épült egyháza volt és nem a XVIII. század elején ide telepített minoriták építették, mert ők csak kiigazították és tovább használták a régi egyházat. Abban az esetben, ha Orbánnak ez a feltevése megállja a helyét, akkor a monostor, illetve a *feltehetőleg megerősített* (?) monostor alapján elég jogosan gondolhatnánk arra, hogy a Besenyőfalva > Váralja névváltozás a megerősített monostor vár jellegére vezethető vissza.

Orbán a várfalon és -árkon kívül, de közvetlen közelükből (az alaprajzon P-vel jelzett helyről) még egy másik, 10 lépés (= 7.50 m.) hosszú négyszögű épületet is leír. Ez — így folytatja — Szent Jánosnak szentelt kápolna volt, amelyben igen népes búcsúkat tartottak. Mivel pedig az egyik keskenyebb oldalán szintén félkör alakban kiugró fallal, szentélyfallal, záródik, szerinte az előbbivel egykorúnak látszik.

1933. nyarán ebből a kápolnából mindössze a szentélyfal belső oldalának egy részét láttam kitakarva. A szentély belső hossza 3.20 m. Belső szélessége a falak között mérve 2.30 m., az alapfalak között mérve 2.10 m., mert az alapfal belül 10—10 cm-rel vastagabb, mint a fal felső része, melytől élesen kiugró párkánnyal különül el. A szentély keleti oldalát egyenes keresztfal zárja. Ez a keresztfal alacsonyabb, mint a többi fal: csupán az alapfal magasságáig van meg. Minden bizonnyal nem is volt magasabb. A diadalív alatti s a szentélyt a hajótól elválasztó fal, csak alapfal lehet, nem lehetett magasabb kőfal. A két oldalfal a most említett keresztfal után még 50—60 cm-rel tovább folytatódik, de ebből nem állapíthattam meg, hogy ez a fal valóban úgy törik meg, mint Orbán rajzolta, vagy pedig egyenesen halad tovább a kápolna egész hosszúságában? Helyben fejtett, vagy talán — helyesebben mondva — a várfal omladékából szedett andezit darabokból rakták a falait. Kötőanyaguk mészhabarc, miben sok kavics van. A fal belső felülete vakolt. Falépítésük annyira egyszerű s nélkülöz minden jellegzetes vonást, hogy szabatosabb kormeghatározásra nem használható fel.

A kápolnácska méretei nem térnek el jelentékenyen a brassói Czenk tetején egykor állott Szent Lénárd egyház (Treiber Gusztáv, *Siebenbürgisches Vierteljahrschrift*. 57—1934 évf. 39. l.: hajó belvilága 8.48 × 6.86, szentélyé 3.44 m. hosszú, 2.68 széles, falvastagsága 70—60 cm.), a hódmezővásárhelyi—csomorkányi pusztatemplom (Varga Antal, *Archaeologiai Értesítő*. 14—1894. évf. 136. l.: hossza

községei, Korond, Firtosváralja, Csehétfalva, Kecsed-Kisfalud, Farkaslaka szintén mind annyira régi községek és annyira szorosan körülövezik Pál-falvát, hogy többé már nem gondolhatunk arra, hogy Besenyőfalva nem (Firtos-)Váraljának a régi neve, hanem — amint Szabó Károly mondotta s utána mindenki hitte — más elpusztult falu volna.

E miatt egyébként — úgy vélem — cseppet sem helytelen, ha a per legutolsó, az 1462. december 15-én kelt befejező s a megegyezést jelentő oklevélnek egyik eddig még nem említett részletére is figyelmeztetek. Amikor t. i. a váraljaiak és a pálfalvaiak jószántukból kibékültek, abban is megegyeztek, hogy kelet felől a Rekethye pathaka folyónál egyenesen a Swgorew (Sugórév) gázlóra egyenlő erővel gyepű sövényt kell húzniok és mindig, örök időkre rendben kell tartaniok, azonkívül a nevezett Pál-falva s Waralya falvak között levő földterületet két tökéletesen egyenlő részre osztva, a felső részt Pálfalva, az alsó részt pedig Waralya birtokába kell bocsátaniok és tulajdonába adniok. Természetesen mindkét község tartozik sövényvel elrekeszteni s keríteni a maga részét.

29 m., szélessége 9.5 m., fallal együtt), a debrecen—kisguthi egyház (Zoltai Lajos: *Települések.. Debrecen.. területén.* Debrecen, 1925. 38. l.: hajójának belvilága 8.80×6 m., majdnem félkör alakú szentélye 4.25 m. hosszú s 4.65 m. széles) méreteitől. Erősen emlékeztetnek végül a börsönyi templomra is (Szönyi Ottó: *Régi magyar templomok.* 222. l.: a 7.39×4.25 m. nagyságú hajó keleti végéhez 3.11 m. hosszú s 3.27 m. széles, kissé egyenesbe nyújtott félköríves végződésű szentély járul), amely az előbbiekkal megegyezően szintén még mongoldulás előtti építmény. Mivel a kissé hosszás egyenesbe megnyúlt félköríves szentélyzáródáson kívül semmi olyan faragott kőrészletet, jellemző falkiképzést nem figyelhettem meg (Orbán sem említi e félét!), amelyek feltétlenül a XII—XIII. századok félköríves ízlésébe utalná ezt a kápolnát és mert a félköralakú szentély a középkor rendkívül szigorúan alkalmazott keletelésével a leghatározottabban ellenkező, nem a keleti, hanem a nyugati oldalon van, a ma ismert részletek alapján még a méreteik elég közeli volta ellenére sem tarthatom XII—XIII. századi román ízlésű épületnek, hanem a nyugati végén elhelyezett és a hosszabb, de keskenyebb alakú szentélye miatt csakis a XVII. századvégi, XVIII. századi építménynek. Természetesen ebben sem elsőrendű barokk műalkotásnak, hanem egy nagyon is kezdetleges, inkább csak jó-akarattal, mint tudással és gazdag anyagi támogatással épült szerény, sőt szegény kápolnáknak.

A vár belsejéből említett egyház hajójának belvilágát 8.35×5.50 (?) m-nek mértem. A keleti falból a szögletben mindössze 80 cm-nyi rész van meg, mert ott derékszögben megtörve, a szentélyfallal folytatódik tovább. Utóbbiból mindössze 2 m-nyi egyenes részt láthattam. Hosszát tehát nem mondhatom meg. A szentély szélességét ellenben — mivel minden bizonnyal a keleti fal északi végén is megvolt a déli végről előbb említett 80 cm-nyi beugrás — 3.90 (?) m-nek vehetjük. A fal szélessége talán 90 cm. A valószínűleg szintén a várfal omladékából szedett andezit kődarabokat mészhabarccsal erősítették össze. Mészhabarcsa megegyezhetik az előbbi kápolnáéval. De nem biztos, mert a felülről lefolyó sáros víz erősen megfestette. Szabatosabb kormeghatározásra ez sem alkalmas. Gondosan rakták mind a sarkokat, mind a falakat. A lapos hasadású kőveket úgy helyezték egymásra, hogy minél simább, egyenletesebb falfelületet nyerjenek, amelyet be is vakoltak.

Bálint Domokos unitárius koll. tanár úr a nyári szabadságát szülőfalujában, Firtosváralján töltvén, kérésemre szíveskedett utánanézni, hogy a most említett oklevélrészletben leírt helyek feltalálhatók-e ma valahol Pálfalva s Firtosváralja határában?

Jakab E.-Szádeczky L.: Udvarhely vármegye történetéhez mellékelt II. térképről annyit tudtam már, hogy *Sugópataknak* nevezik a Firtos Δ 062 és Δ 1047 csúcsai között eredő s előbb északkeleti, majd északi irányban Korondba folydogáló patakat. Bálint Domokos megállapítása szerint azonban a Firtos keleti oldalán, a Sugópatak völgyében levő nagyobb kiterjedésű erdőterületet is *Sugónak* nevezik, sőt ez ma is firtosváraljai közbirtok. Pálfalvának az ezzel szomszédos területét ma ugyan Tóhelynek hívják, ámde a legújabb időkig ez szintén közbirtok

Az egyes kövek között maradt nagyobb hézagokat kisebb kődarabokkal töltötték ki. A falban sehol se láttam téglát beépítve, még pótlásnak se betéve. A falomladvánnyal ezel szemben több újabbkori téglatöredéket is láttam.

Én — sajnos — csak kevés részletet mérhettem meg. Orbán viszont csak lépésben adta méréseinek eredményeit. A lépés ilyen aprólékos részleteknél — eltekintve attól, hogy nem tudjuk lépéseinek hosszát, én csupán tájékozásul számítottam át adatait 75 cm-es lépésekkel — egyáltalán nem tekinthető szabatos mérésnek. Ennek ellenére is nyugodtan mondhatjuk, hogy egészében vagy egyes részleteiben mégis rendkívül közel áll az előbb említettekhez, valamint a debrecen—zámi (Zoltai: id. mű. 57. l.) és végül még talán a debrecen-monostori (Zoltai: id. mű. 44. l.) jellegzetes árpádokkori kis falusi szentegyházak alaprajzaihoz, illetve egyes megfelelő részletméreteihez. Megegyeznek még abban is, hogy Orbán rajza szerint ezeknek se volt tornya, éppen mint a debrecenvidékieknek (Zoltai: id. mű. 12. l.).

Elméletileg tehát nem lehetetlen, hogy Orbán Baláznak igaza van és ez a rom valóban XII—XIII. századi egyház romja. Mivel azonban ennél sem letem egyetlen jellemző faragott követ, sem pedig olyan faltagozást, ami kétségtelenül bizonyítaná ennek az épületnek a mondott időből való származását; sőt ezzel szemben — a még régebbi emlékektől eltekintve — a vár belsejében, az Orbán-féle várkapú (E) keleti oldalán levő gödörben csakis XVIII. századi kályhacsempetöredékeket találtam, helyesebbnek vélem, hogy addig, amíg szakszerű ásatással nem dönthetjük el az utóbbi épület korát, rendeltetését, nem mondjuk feltétlenül XII—XIII. századi monostor maradványának ezt a romocskát. A monostor megállapításához egyébként is nem elég a nem bizonyos monostor egyház, hanem még monostor is szükséges, illetve a Váralja név alapján esetleg feltehető megerősített középkori monostornál meglehetősen jogosan elvárhatunk még egy középkori várfalat is! Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*, Kolozsvár, 1927. 20. l. és 268. l. 24. jzt.) azt írja, hogy a minoriták 1724-ben jutottak a jezsuitáktól felhagyott firtosi kápolna birtokába s 1725-ben helyette templomot építettek. Ha Boros egykorú adatok alapján mondotta volna ezt, akkor az első, a kisebb épület az Orbán szerint 1714-ben idejött jezsuiták kápolnája, a második, a nagyobb pedig a minoriták által ennek a helyébe épített egyházacska volna. Mivel azonban Boros nem egykorú források alapján állítja ezt, hanem csakis Orbánt idézi s írja át, Orbánnál pedig a XVIII. századi adatok és a XIII. századi feltevés között szembetűnő ellentmondás van, Boros állítása alapján még nem mondhatjuk ki mindkét egyházacska XIII. századeleji voltát.]

volt. A község alig néhány évvel ezelőtt adta el. A Rekettyepataka név nincs már meg, de viszont erről a részről több jelentéktelen és ma névtelen erecske csergedez alá a Sugópatakba, melyeket vagy egyiküket a partjaikon dúsan tényesző s feltűnő sok rekettyefűz miatt egykor valóban hívhattak Rekettyepatakának.¹² A rekettyepataki sövénykerítés sincs meg. Amde valamivel távolabb, délebbre, a két falu határán, a *Naccögtől* kifelé nemrégén még megvolt a „gyepű”, egy elpusztult sövénykerítés füves maradványa.¹³

A Sugórév, a Rekettyepataka s a mentükben emelt sövénykerítés ma már nincsenek meg az 1462-i elnevezésükkel vagy állapotukban. A Bálint Domokos megállapította nyomok azonban mégis annyira erőteljesek, hogy alapjukon feltétlen biztossággal kimondhatjuk, hogy *ez a rész, a Sugó s a Tóhely volt a firtosalji hétéves háború tárgya.* (Ne feledjük el: a Sugó kissé félreesik Firtosvárajától, tehát — mondhatni — önként kínálkozott az élelmesebb, erőszakosabb szomszédnak, hogy magához ragadja.) Ez a megállapítás pedig nemcsak még egyszer igazolja eddigi következtetéseinket, hanem a leghatározottabban tanúsítja azt is, hogy a perben alperes Pálfalva, csak a firtosalji Pálfalva lehet, a perben felperes Besenyőfalva s Váraja csakis a mai Firtosváraja — Firtuşeni lehet. *Azaz Besenyőfalva semmi esetre sem egy elpusztult külön falu, hanem (Firtos-)Váraja régebbi, ősi neve s ez feltétlenül onnan nyerte nevét, hogy eredeti lakossága besenyő volt.* Azt, hogy ennek a székelység közé beszorított s utóbb abba be is olvadt besenyő településnek a székelyek eredetét, helyesebben népi összetételét illetőleg mi a jelentősége, azt majd más alkalommal vitatjuk meg.

Ferenczi Sándor.

¹² Esetleg azonban arra is gondolhatunk, hogy a Rekettyepatak név nem állandóan, régóta használt név volt, hanem csupán alkalmi elnevezés, amellyel — a határ szabatosabb rögzíthetése végett — a hely feltűnő sajátága alapján — éppen akkor nevezték el és emiatt nem is ment át köztudatba.

¹³ Megjegyzem, hogy ez a gyepű nem feltétlenül az 1462-ben emeltnek a maradványa. Egy névtelen ugyanis Tarcsafalvi Ferenc és Firtos Mihály uraimékkal 1732-ben megjárta a pálfalvi gyepüket és az erről készített feljegyzésében Pálfalváról 17 gyepűt (1. Mánástó, 2. Kis Mező, 3. Oldal, stb.) említ fel. A Sugórév-Rekettyepatak melletti azonban nincs közöttük. Firtosváraja felől egyébként is egyetlen egyet említ, ha valóban ott van ez és nem csupán az illető személy előneve a „várajai” jelző: „4. Alább oldal nevű helyben az Nagykőn alól 2 öl 6 arasz. Vicinussa alól Lukats István, fellyel Várajjai Jánosi Mihály gyepűje”. (Erd. Múz. Egly., a tarcsafalvi Pálffi-család levelesládájában. Kelemen Lajos levéltáros úr szíveskedett figyelmeztetni erre az adatra.)

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

Szerkeszti: Dr. Balogh Ernő.

Földrajztörténeti észrevételek az iránytű eredetének kérdéséhez.

Már az antik világ előtt sem volt ismeretlen tény, hogy a lágyvas tartósan megmágnesezhető, hiszen Plinius így ír: „Sola haec materia ferri vires a magnele lapide accipit retinetque longo tempore”.¹ Ezt a fölfedezést azonban gyakorlatilag — helyrajzi tájékozódás céljából — értékesíteni nem tudták. A mágnesvaskövet egyébként az ókorban Herkuleskő, Lydiaikő, siderit stb. névvel illetik. A felfedezés tulajdonképpen abból állott, hogy ismert módon mágnessé vált acéltűt valamilyen módon föl kellett függeszteni, mert tudvalevőleg a szabadon lengő mágnes két pólusán át fektetve képzelt tengelyével mindig közel a földrajzi meridián irányával párhuzamosan helyezkedik el. Hogy ez nem történt meg a klasszikus ókorban, arról a görög geografusok igen sok tévedése — különösen a hegyláncok irányát illetőleg — tanuskodhatik; amire különben Humboldt is fölhívja a figyelmet „Asie Centrale” című művében.² Így az egyébként lelkiismeretes Strabo pld. a Pirenéusokat északról dél felé, a Rajnával párhuzamosan húzódó hegyláncnak képzei,³ de téves fogalmat alkot magának az Apenninekről is, habár tud ezeknek a lygiai partvidéken át az Alpokkal való összeköttetéséről.⁴ „Az Apenninek Itálián át É-Déli irányban vonulnak”, mondja más helyen.⁵

Egy időben, a mult század kilencvenes éveiben divatban volt minden felfedezést a kínai művelődés javára írni, így került be a köztudatba az iránytű kínai eredetének gondolata, ugyanis *Klaproth* tanulmányai szerint⁶ a kínaiak már Kr. u. 121-ben használták; ezt a véleményt osztotta annakidején *Peschel* is.⁷ A földrajz történetének jeles francia művelője, *Vivien de Saint Martin* pedig így ír: „Az iránytű elterjedése az arabok Kinával való kereskedelmi kapcsolatainak jelentős kulturtörténeti

¹ XXXIV. 14.

² I. XXXVII. old. Paris, 1843.

³ Lib. II. 128. l.; Casamb. lib. III. 137. lap, lib. IV. 199. l.

⁴ Lib. IV. 262. l., lib. V. 111. lap.

⁵ Lib. II. 128. lap.

⁶ Humboldthoz intézett levele: *Lettres sur l'invention de la boussole*, Paris 1834, 67. és 166 lapon, új kiadása Wittstein-től, Leipzig, 1885.

⁷ *Gesch. der Erdkunde*, München 1877, 205. l.

eredménye. Tájékozódásra való használhatósága Kinában a legrégebb történelmi idők óta ismeretes, habár a gyakorlati életben csak a negyedik század körül kezdték alkalmazni; kétségtelen, hogy e rendkívül hasznos hajózási eszköz ismeretét az arabok a kínaiaktól vették át és ők terjesztették el a földköztiengeri hajósok között, valószínűleg a második keresztes-háború idején⁸, noha e tekintetben biztos adatokra nem támaszkodhatunk.⁹

Am a kínai birodalomban delejtűről említést csak 1100-ból találunk (*Pen ts'ao yen i*), e forrás azonban határozottan arra utal, hogy idegen hajósok közvetítésével került Kinába. Itt arab hajósokra gondolok. Hiszen már pld. Ruge sem hajlandó elismerni a mágnesű kínai eredetét, továbbá Libri is megjegyzi, hogy Marco Polo figyelmét semmi esetre sem kerülhette volna el kínai útja során, és bizonyára beszámolt volna róla.¹⁰

Ami az arabokat illeti, ezek már régtől fogva behajózták a szélső keleti tengereket, és Kinát (Khata) is látogatták, ahonnan kereskedelmi cikkeket, különösen selymet hoztak.¹¹

Mivel pedig az arab kulturbefolyástól messzeeső nyugateurópai népek irodalmában is találhatunk feljegyzéseket, ebből Ruge arra következtet, hogy Európában teljesen önállóan fedezték volna fel az iránytűt. Szerinte sincs kizárva azonban, hogy a kínaiak is használták. Ilyen egymástól függetlenül történt fölfedezésekre elég példa van, gondoljunk csak a porcellán vagy a könyvnyomtatás feltalálására.¹² Günther is csatlakozik e nézethez.¹³

Így állván a dolog, a középkori arab fizikai-földrajzi irodalom tanulmányozása arra indított, hogy az araboknak az iránytű származásában való szerepével foglalkozzam.¹⁴ A középkorban az arabok óriási kiterjedésű földrajzi látókörre tettek szert, különösen a kalifátus alapítása óta (IX. és X. sz. óta). Földrajztörténeli szempontból felbecsülhetetlen értéke van *Almamûn* kalifa (813—832-ig) uralkodott) kezdeményezésének, aki a klasszikus kor földrajzi eredményeit mentette meg számunkra, ugyanis lefordította *Almagesta* cím alatt (*ἡμεγεστη*) *Ptolemaios Sintaxis*-át, ami valóságos vérátömlesztést jelentett a hanyatló középkori keresztény földrajzi irodalom gyengülő vérkeringése számára; ezt követték Al Kindi Tabellái a konjunkciókról, a délkörök meghatározása,¹⁵ melyet Aboulféda is leírt; nem is beszélve az arab geográfiai irodalom nagyságairól: *Ibn Batoutah*, *Edrizi*, *Ibn Khaldun*, *Yakût*, *Kazwini*, *Shems-ed-din-Dimesqui*, *El Bekhri*, *El Estakhri*, *Ibn Haukal*, *Al-Birûni*, *Abû-l-Faradash*, *Ibn Foszan*, *Mukkadesy*, *Ibn Roszteh*, megannyi nagy nevek a földrajz történetében.

⁸ V. ö. Libri *Hist. des. Sc. Math. en Italie*, II. 62. lap. Paris, 1838.

⁹ Lásd *Hist. de la Geogr. Paris*, 1873, 247. l.

¹⁰ *Op. cit.* 21. lap.

¹¹ V. ö. Abd-errazzal, *Récit des ambassadeurs qui on fait le voyage du Khata*, ford. Quatremère.

¹² Ruge: *Gesch. der Erdkunde*, 22. l.

¹³ Günther: *Gesch. der Erdkunde*, Leipzig-Wien, 1904, 67. l.

¹⁴ Az arabok leíró földrajzával J. Lelewel a „*La Géogr. des Arabes*, Paris 1851“ c. két kötetes művében foglalkozik.

¹⁵ I. A. Sédillot, *Prolégomènes des Tables Astronom.*, Paris 1847, X old.

Mielőtt az arabok szerepére térnénk, vegyük röviden sorra a keresztény világ tudósításait. Az első homályos említést az iránytűről egy „*Cosmographia Asaphi Iudaei*” című XI. századbéli kéziratban találjuk. Énnél már pontosabb Neckam Sándor, aki 1180—1187 között a párisi egyetemen tanított és két helyen is említést tesz a mágnesűről. Az egyik a „*De Naturis rerum libri duo*”:¹⁶

„Nautae etiam mare legentes, cum beneficium claritatis solis in tempore nubilo non sentiunt aut etiam cum caligine nocturnarum tenebrarum mundus obsolvitur et ignorant in quem mundi cardinem prora tendat, acum super magnetem ponunt, quae circulariter circum volvitur: usque dum, eius motu cessante, cuspis ipisius septentrionalem plagam rescipiat.”

Ez a leírás feltűnően egyezik az arab *Bay'ak* leírásával, ezt később látni fogjuk. Egyébként Th. Wright¹⁷ valószínűnek tartja, hogy a másik följegyzés, amely a „*De ustensilibus*”-ban található és amely „*acum jaculo superpositum*”-ról beszél, még 1187-ből való. Szórol-szóra így hangzik:

„Habeat etiam acum jaculo suppositam (superpositam). Rotabitur enim et circumvolvetur acus, donec cuspis acus respiciat orientem (septentrionem) sicque comprehendunt quo tendere debeant nautae cum cynosura latet in aeris turbationem; quamvis ad (ea) occasum nunquam tendat (teneat), propter circuli brevitatem.”¹⁸

Tehát jóval megelőzi azt a szatirikus költeményt, amelynek szerzője *Gujot de Provins* (szül. 1850-ben), címe „*La Bible*”, és amelyben a mágnestűkövet mint „*une pierre laide et brunette*”-t írja le.¹⁹

„Un art font qui mentir ne puet
Par la vertu de la manette
Une pierre laide et brunet
Ou li fer volontiers se joint.
Et si regarde le droit point,
Puis que l'aiguille l'a touchié
Et à un festue l'ont fichié,
En l'eve le mettent sous plus
Et li festue li tient dessus,
Puis se tourne la pointe toute,
Contre l'estoile si sans doute,
Que ja pour rien ne faussera
Ne marinier n'en doutera.
Contre l'estoile va la pointe,
Par ce sont les mariniers cointe
De la sroite voye tenir,
C'est un art qui ne puet mentir.”

¹⁶ Th. Wright kiadása, London, 1862, lib. II, cap 98, 183 old.

¹⁷ *Essays of archaeological subjects*, London, 1861, II, 23 lap.

¹⁸ *De Ustensilibus* a vol. of vocabularies-ben, 114 old. A zárójelbe tett szavak Avezac amendatiói.

¹⁹ Fr. Wolfahrt és San-Marte: *Dichtungen des Gujot von Provins*, Halle, 1861, S. 4. 50, valamint Roquefort, *De l'état de la poésie dans les XII-e et XIII-e siècle*, Paris, 1821.

Hasonlóan az elsők közé tartozik *Jacques de Vitry*, ptolemaisi püspök leírása Palesztináról, mely 1215–1240 között íródott és szó van benne a mágnesűnek a tengerészetben való fontosságáról:²⁰

„Acus ferrea, postquam adamantem contigerit, ad stellam septentrionalem, qae velut axis firmamenti aliis vergentibus. Non movetur, semper convertitur“.

A később említendő arab Baylakkal egykorú *Thomas de Contimpré* 1256-ban írt műve: „De natura rerum“, melyet idéz és igen elterjesztett *Pierre* (*Petrus Peregrinus*) *de Maricourt* későbbi, 1268-ból való „De magnetē“ („De l'aimant“) című, Syger de Foucourt nevű barátjához intézett levele. Ebből világosan kiténik, hogy a Flandria, Normandia és Picardia partvidékein közlekedő hajósok már általánosan használták a mágnesűt²¹ sőt a mágneses eltérésről is tudomásuk van. Igen érdekes az irányűnek *Vincent de Beauvais* „Speculum naturale“, illetőleg *Nagy Albert* „De mineralibus“ című műveiben található részletes leírása:

„Angulus magnetis : cuiusdam est, cuius virtus apprehendendi ferrum est ad zoron, h. e. septentrionalem : et hoc utuntur nautae : angulus vero alius magnetis il li oppositus trahit ad aphron, i. e. polum meridionalem.“²²

Forrásul azonban mindketten *Gherardus Cremonensis* (*Gherardo di Cremona*) jelölik meg, akiről pedig tudvalevő, hogy ő Frigyes utasítására arabról latin nyelvre fordította le az Almagestat; tehát világos, hogy csakis az arabok révén tudhatott az irányűről;²³ *Nagy Albert* és *V. de Beauvais* a mágnesű sarkait „Aphron“ (Észak) és „Zohron“ (Dél) névvel jelölik, ami mindenesetre fontos momentum, ha ezek nem is arab, hanem, amint azt *Reinaud*²⁴ és *Santarem*²⁵ állítják, héber eredetűek.²⁶

Egy, *Maricourt*tal egykorú költemény névtelen írója szíve hölgyét a sarkcsillaghoz hasonlítja, amely hűséges vezetője a hajósoknak a félelmetes Óceánon. Sötét éjjeleken e csillag hollétét, az irányt mágnesű segítségével határozhatni meg:

„Son repaire sevent à route
Quant li tans n'a de clarté goute,
Tout chil qut font ceste maistrise;
Qui une aiguille de fer boute,
Si qu'ele pert presque toute,
En un poi de liege, et l'atise
A la pierre d'aimant bise
S'en un vaissel, plain d'yave est mise,

²⁰ Hist Hierosolomytana cap. 89.

²¹ Avezac, Aperçus historiques, Bulletin de la Société de Géogr. de Paris, VII. 353. l.

²² Alb. Magn. De mineral. II., tr. 2, c. 6 Jammy II. 243. old.

²³ Wolf, Gesch. der Astronomie, München 1877, 197. old.

²⁴ Aboulféda, p. CCII.

²⁵ Hist. de la Cosmogr. tom. I. 293. old.

²⁶ L. még Humboldt, Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der neuen Welt, Berlin 1832, ford. Ideler, II. 25. old.

Si que nus hors ne la deboute,
Si tost comme l'iave s'aserise,
Cars dons quel part la pointe vise,
La tresmontaine est là sans doute."

Brunetto Latini „Il tresoretto et il favolello“ (Li livres du tresor) c. költeményében²⁷ szintén megemlékezik a mágnestű pólusainak elhelyezkedéséről. Ennél fontosabb azonban *Brunettonak* az a levele, amelyben leírja Roger Baconnál tett látogatását:

„Il me monstra la magnete pierre l'aide et noire; ob ele li fer volentiers se joint. L'on touche ob une aiguillet et en festu l'on fiche; puis l'on met en l'aigue, et se tient dessus, et la pointe se tourne contre l'étoile. Quant la nuit fust tenebrons et l'on ne voit l'estoille ni lune, poet li marinier tenir droit voie.“

Viszont megállapítható, hogy *Bacon főtekintélye: Alhazen* (Ibn el Heithan), *Avicenna* (Ibn Siva) és az ugyancsak arab szerzők által ismert *Ptolemaios*; igen kézenfekvő tehát a gondolat, hogy a mágnestűről ő is az arabok által szerzett tudomást.

A Baylak által említett eszköz, az u. n. úszókompassz csak ideiglenesen mágnesezett lágyvastű, a Guyoté már állandó mágnes, de szintén igen tökéletlen; a Néckám által leírt pedig már megfelelően fel volt függesztve. Súlypontján tűhegyre függesztve, először Olaszországban a XIV. sz.-ban kezdték használni, később dobozba helyezték, és 360°-ra beosztott körlappal látták el. Végleges alakjában először 1300—1305 között fordul elő a délolaszországi hajósok kezén. Az a föltevés, hogy mai alakját *Flavio Gioja* nevű, Pasitanoban, mások szerint Amalfi városban született olasz hajóstól nyerte volna 1302—1320 körül, amint azt *Breusing* vitte a köztudatba,²⁸ *Bertelli* és *Schück* kritikai tanulmányai után már nem állhatja meg a helyét.²⁹ *Bertelli* egyáltalában légbőlkapottnak tartja ily nevű föltaláló létezését, nyitva hagyja azonban a kérdést: lehet, hogy valót mond a hexameter, amely így szól: „Prima dedit nautes usum magnetis Amalphis“. Sokan³⁰ paleografikus tévedésnek tartják e nézet forgalombahozatalát, és nem tartják lehetetlennek, hogy itt *Giovanni da Carignano*-ról lehetett szó. Itt nem foglalkozhatunk részletesen e kérdéssel, mindenesetre igen homályosnak tartom Fl. Gioja szerepét, noha állítólagos szülővárosa, Amalfi, már régen szobrot állított emlékére.

²⁷ Kiadta P. Chabaille, Paris, 1863.

²⁸ Flavio Gioja, Zeitschr. d. G.es v. Erdkunde zu Berlin, 1868, Bd. 4. S. 45.

²⁹ Bertelli Sopra la recente proposta di un centenario dell'invenzione della bussola, Rivista Geografica Italiana, Mai 1901, — Discussione della Legenda di Flavio Gioja inventore della bussola, Pavia 1901, — Sulla recenti controversie intorno al origine della bussola nautica, R. G. J. 1902, 281, 354, 409. old. — L'invenzione del bossolo da navigare-poema inedita-pubblicato per cura di G. Canevazzi, Livorno 1901., valamint I. Schück, Die Kompassfrage in Europa, Ausland LXV. 551. I. 563, 568, 604. 620.

³⁰ Ruge, Wie der Erfinder des Kompasses — erfunden wurde, Marine Rundschau, XLV, 86. I.

Bizonyos, hogy Európában az első hajózási térképészeti fellendülése már a XIII. században kezdetét vette. A legrégebbi iránytűtérképek (portolani) 1300—1321-ben jelentek meg, ekkor tehát az iránytű már végleges alakjában foroghatott közkezen, mert ezek a térképek annyira hű képei a tengerpartoknak, hogy elkészítésük nem is képzelhető el az iránytű igénybevétele nélkül. A legelsőek Baleari és Katalán hajósok kezén fordultak meg, általuk kerültek aztán mindenütt a Földközi tenger mellékén forgalomba.⁸¹

Maga a *bussole* elnevezés (*boussole*) a holland nyelvből származtatható, szélrózsát jelent és már 1270-ben szerepelt⁸² *Raymundo de Lullio* „*De Contemplatione*“ (1272) c. művében *stella maris* (tenger csillaga) néven emlegeti, sőt e néven volt 1286—1295 körül általánosan elterjedve a kataloniai és baszk hajósok között.⁸³ Igen nagy jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy a kompassz elnevezés már az arab *Ibn Chaldun*-nál előfordul, mint „*al konbas*“. A „*stella maris*“ a kínaiak uszókompasszával, a régi indiai hajósok mágneses halával és a birmaiak mágneses gyíkjával azonos eszköz. A „*calamita*“ kifejezést pedig már *Plinius*-nál megtalálni (XXX, 42); természetesen nem ilyen értelemben. A *bussole* (*buxola* a. m. tengely, *pyxis*) tehát nem kizárólagosan fordul elő, hanem a kompassz és *calamita* mellett. Nem lehet említés nélkül hagyni a kiváló orientalista, *Dozy* véleményét, aki egész határozottan állítja, hogy az arabok már 859-ben ismerték az iránytűt. Az olasz „*calamita*“ az arab „*kuaramit*“ből származtatható, akárcsak a „*teodolit*“, és kimutatható, hogy az olasz hajósok az araboktól tanulták meg az eszköz használatát, mely már nagy jelentőséget kapott a XV. századbeli nagy arányú tengeri felfedező utak során.⁸⁴

Tehát az első arab forrás a mágnesűről *Abulféda* könyvében⁸⁵ található, amely idézi *Baylak* Kiptsaki Teifashi arab kereskedő ismertetését a „Könyv a drágakövekről“ c. munkájából (*Baylak* 1282-ben halt meg). Ez az igen érdekes részlet, melyről *Humboldt* is megemlékezik,⁸⁶ *Reinaud* francia fordításában így hangzik:

„Au nombre des propriétés de l'aimant, il est a remarquer que les capitaines qui naviguent dans la mer de Syrie lorsque la nuit est tellement obscure, puils ne peuvent apercevoir aucune étoile pour se diriger selon la determination des quattres points cardinaux, prennent un vase rempli d'eaux qu'ils mettent a l'abri du vent en le placant dans l'intérieur du navire; ensuite ils prennent une aiguille qu'ils enfoncent dans une cheville de bois ou dans un chalumeau, de sorte qu'elle forme comme une croix. Ils la jettent dans l'eau que contient le vase disposé a cette

⁸¹ Campany, *Cuestiones críticas*, 1807, Cuest. 2, 38, 1. és *Comercio antiguo de Barcelona* III. 72—74. old.

⁸² Ruge, op. cit. 22. lap.

⁸³ Avezac, op. cit. 356. old.

⁸⁴ *Wiedemann*, *Über die Naturwissenschaften bei den Arabern* 1890. *Sammlung gemeinverst. wissenschaftlicher Vorträge*, Neue Folge, V. H. 97, 8. old.

⁸⁵ *Geogr. d'Aboulféda* I., Paris 1878.

⁸⁶ „*Examen critique*“ II. 25. l. I. 133. l.

effet, est elle y surnage. Ensuite ils prennent une pierre d'aimant assez grande pour remplir la paume de la main, ou plus petite; ils l'approchent à la superficie de l'eau, imprimant à leur main un mouvement de rotation vers la droite, en sorte que l'aiguille tourne sur la surface de l'eau; ensuite il retirent leur main subitement et à l'improviste, et certes l'aiguille, par ses deux pointes fait face au S et au N. Je les ai vus, de mes yeux, faire cela durant notre voyage par mer, de Tripolis, de Syrie à Alexandrie, en l'année 610 (1242 apr. J. C.)."

Albertus Magnus már közölt írásaiból tudjuk azonban, hogy a delejtű az araboknál már legalább a XII. század második felében, sőt valószínűleg már az előző században, igen el volt terjedve. Az arab epizódok különben maga *Reinaud* is igyekszik megvilágítani az előbbi fordítás bevezető részében. — Érthetetlen azonban, hogy a különben oly kitűnő megfigyelő és rendkívül termékeny *Masudi* (X. század) seholsem tesz említést a mágnesűnek a hajózásban való alkalmazásáról. Óriási munkája,³⁷ mely nyolc kötet ugyan, de maga nem egyéb, mint egy még nagyobb szabású, sajnos, az utókor számára elvesztett műnek a kivonata. Benne sehol semmi az iránytűről. Lehetetlen pedig, hogy a nagyszerű tollú és világlátott utazónak elkerülte volna a figyelmét. *Bizonyosnak tartom, hogy az ő korában nem is voltak még birtokában az arabok a felfedezésnek, s valószínű a föltevés, hogy ez csak a XI. században történt meg.* *Baylak* viszont már mint az arab hajósok szélében használt, bár egyelőre kezdetleges tájékozódási eszközét írja le. Mint már mondtuk, alapos okunk van föltételezni, hogy maguk a kínaiak is az arabok által jutottak a mágnesű gyakorlati hasznának felismerésére; erre feljogosít a *Pen-tszao yen i*, valamint az araboknak Kinával való gyakori kereskedelmi kapcsolatai. E tekintetben rövidség okából hivatkozom a következő műre: *Voyage du marchand arab Suleyman en Inde et en Chine rédigé en 851.* *Reinaud: Relations des voyages faits par les Arabes, 1845.* Minden vitán felül áll azonban az a tény, hogy Európába az arabok hozták be az iránytűt; hogy milyen úton, az persze még kétséges. Igen értékesek — a már idézett műveken kívül — *A. Schüick*,³⁸ *Gelcich*,³⁹ *Günther*,⁴⁰ *Ausserer*⁴¹ és *Heller*⁴² tanulmányai.

Az iránytű arab eredetének ellenzői gyakran *Niccolo Conti* állítására szoktak hivatkozni, mely szerint az indiai Óceán hajósai előtt a mágnesű teljesen ismeretlen, de későbbi keleti utazókra, különösen *Niebuhr* véleményére is szokás utalni. A különben kiváló fölfedező meglehetősen felüle-

³⁷ „*Prairies d'or*“ (Moroudj, — ed-Dheheb). Ford. C. Barbier de Meynard és Pavet de Courteille, Paris. MDCCCLXI.

³⁸ Hat Europa den Kompass über Arabien oder hat ihn Arabien von Europa erhalten? *Ausland* LXV. 122, 141, 153. old.

³⁹ *Studien über die Entwicklungsgeschichte der Schiffart*, Laibach 1883, 40. old.

⁴⁰ *Gesch. d. Ioxodromischen Curve*, in dem *Studien* 333.

⁴¹ *Gesch. der Magnetnadel*, Programm des Gymnasiums zu Troppau, 1876.

⁴² *Gesch. d. Physik*, Stuttgart, 1887, I. 208—210. I.

tesen nyúl a kérdéshez, amikor megjegyzi, hogy az arabok az európaiaktól vették át a delejtűt, még pedig igen későn. Hivatkozik az arab El magnatis kifejezésre: ... „pendant leur prière, ils doivent toujours tourner le visage contre le Kaba, ils ont calculé des Tableaux ou l'on a indiqué de quelle cote que la Mèque est située relativement à telle ou telle ville, est lorsque ils balissent une mosquée, il faut que le Kebla, une niche du côté de la Meque, soit placée en conséquence. Je trouvais pour cet usage une aiguille aimantée, chez un savant mahométan á Kahira, et il la nomme: „El magnatis“: ce nom, puoit prouver que dans cette contrée, l'on a recu la boussole des Européens.“ Indiában a „Hökke“ elnevezést találta. Megcáfolja azonban azt a nézetet, hogy a beduinok a sivatagban iránytű segítségével tájékozódnak.⁴³

A kínaiaknál érdekes módon a mágnestűnek szárazföldön való használata megelőzte a hajókompassz bevezetését. SSe-ma-thsian, kínai történész följegyzése szerint Kr. e. 1110-ben Tch, ing-wang császár a hazájukba visszatérni szándékozó tongkingi és kokinkinai követeknek ú. n. mágneses kocsikat (csinankiu) adott tájékoztató eszközül. Ezekén kis szobor volt elhelyezve, mely mágneses karjával Dél felé mutatott. Sőt ú. n. hodométerrel is fel voltak szerelve, mely minden 2 li távolságon gongtűssel jelezte a megtett utat. Megemlékezik továbbá a mágnestűről Hiucsin ismert szótára a „Shevewen“, amely a Haln dinasztia (121 Kr. e.) uralkodása alatt készült. A végtelen füves pusztákon ezek a mágneses kocsik segítettek a helyes irányt betartani. A mi időszámításunk szerint pedig már a III. s ázadban, a Tsin dinasztia alatt, tehát a hajókompassz Európában való elterjedése előtt már 700 évvel az indiai Óceánon delejtűvel ellátott hajók vitorláztak.⁴⁴ A mágnestű ős alakja az ú. n. úszómágnes, néha azonban súlypontján felfüggesztették pamútszála, ezt a felfüggesztési módot ezelőtt 730 évvel a Pen-tsao yen i említi s ma „à la Coulombe“ néven ismeretes. A kínaiak a „Soung“ dinasztia uralkodása idején, tehát kb. 1117—1121 között már a mágneses deklinációval is tisztában voltak. „A mágneskövel dörzsölt acéltű — mondja Kencsungcs, a már többször említett Pen-tsao yen i (természetrajz és orvostan) szerzője — azt a tulajdonságot veszi fel, hogy mindig közel Dél felé mutat, kissé azonban mindig eltér Kelet felé“ (hinanshy). A „Csinlafungcsuki“, azaz „Kambodsa leírása“ c. könyv (1247) szerint is a vitorlázás és a szél irányának megállapítása a delejtű segítségével történt.

Tisztázandó azonban még két kérdés: vajon használták-e a mágnestűt a normannok, akik óriási utakat tettek meg, bejárták az egész Atlanti Óceánt, Far őert, Izlandot,⁴⁵ felfedezték Grönlandot, New-Foundlandot. A fölöttébb bizonytalan utalás, amit egy 1108-ból való izland krónikában találtak, nem ad erre a föltevésre elég alapot, bár némely kultúrtörténész a felfedezést mégis a vikingeknek tulajdonítja. Nem látszik

⁴³ C. Niebuhr, Voyage en Arabie et en d autres pays circonvoisins trad. de l'all. Amsterdam—Utrecht, MDCCLXX II. 169. old.

⁴⁴ Humboldt Cosmos I, 1874 Stuttgart, 115. old., valamint Examen critique, III, 36. old.

⁴⁵ Forster, Hist. des voyages au Nord I. 83. old.

egészen kizártnak, hogy a normannok is önállóan alkalmazták, mégis én ezt is az arabokkal való érintkezésnek tulajdonítom, hiszen nemcsak a normannok látogatták — még pedig igen gyakran — a Földközi tengert,⁴⁶ hanem maguk az arabok is messze felhatoltak az az Atlanti óceánban. Ennek bizonyítéka az Edrisi leírásából⁴⁷ „Almagurin“-nek utazása. Ishbunah (Lissabon) városából kiindulva, amint Edrisi írja a 4-ik klímazónából, a nyugaton elterülő „Sötét Tengert“ (Bahr el modselin) járták be. Humboldt szerint az utazás időpontja 1147,⁴⁸ valamint Klaproth szerint is.⁴⁹ Hansteen a „Landnamabook“-ra hivatkozva, azt állította, hogy a mágnestű alkalmazása a normannoknál a XI-ik századig vezethető vissza, ez a föltevés azonban von Kämtz tanulmányai után már nem állja meg a helyét.⁵⁰

A másik, még kevésbé tisztázott kérdés pedig a következő:

A korai középkori keresztény építészetnek jellemző és jelentős vonása, hogy igen sok, igen régi, még a VII. sz.-ból való templom építésénél is, észrevehetőleg nem a földrajzi, hanem a mágneses, azaz az iránytű eltérésének megfelelő világtájakat vették alapul. A legnagyobb mértékben

⁴⁶ Vivien de S. Martin, op. cit 130. old.

⁴⁷ Trad. de Jaubert, II. 26. old.

⁴⁸ Ex. crit. I 147. old.

⁴⁹ Über die Schiffahrten der Araber in das Atlantische Meer, 101. old., Asiatisches Magazin, Erstenbandes zweites Stück 1802.

⁵⁰ Peschel itt figyelmeztet arra, hogy nem volt mindig nélkülözhetetlen eszköz a mágnestű a hajózásban. A vikingek csodás útjaikat a mágnestű nélkül is véghez vihették, hiszen érdekes esetét említi fel pld. a madarak röpte révén való tájékozódásnak *Floke Vilgerdson*, normann hajós (P. A. Munch, Det norske Folks Historie, Christiania 1852, I. Deel 446 old.) A tájékozódást szabadon engedett madarak csalahatlan ösztönére bízták, ezek pontosan hírül adták a szárazföld közellétét, mert ha tengerpartot találnak, nem térnek többé vissza. Már *Plinius* is ír erről (Hist. natur. lib. VI. c. 24), sőt legrégebbi példa erre *Noé* esete, aki galambokat bocsát ki bárkájából. Az özönvíz hagyományát különben a babiloniaiak is megőrizték. A madarak kibocsátásának igen érdekes, sőt részletes változatát közli az a kézirat, melyet *Layard* talált Koyoundyk (Ninive) mellett. Ennek szövege — Smith értelmezése szerint — a következő:

139. Dans le cours du septieme jour

140. je lachai dehors une colombe, et elle partit. La colombe partit et chercha et

141. de place de repos elle ne trouva point, et elle revint.

142. Je lachai dehors une hirondelle, et elle partit. L'hirondelle partit et chercha et,

143. de place de repos elle ne trouva point, et elle revint.

144. Je lachai dehors un corbeau et il partit.

145. Le corbeau partit et il vit les cadavres sur les eaux, et

146. il les mangea; il mangea et il erra au loin, et il ne revint pas.

147. Je lachai dehors les animaux aux quattres vents etc. etc.

(L. Sisithrus elbeszélése. Fr. *Lenormant* „Les premieres civilisations, Paris 1874 valamint Movers, Phöniz. Alterth. 3. Thl. I. Abschn. 188 old.)

valószínűtlennek látszik az iránytű ilyen korai használata a keresztény Európában, mégis tagadhatatlan valamely eszköz használata, mely általánosan el lehetett terjedve az építészeknél. Igen bizonytalan tapogatódzás lenne, ha a keresztény középkorból származtatnók a felfedezést, mégis csak kézenfekvőbbnek látszik, hogy talán az arabok már hamarabb ismerték a delectűt; noha itt a tudomány egyelőre biztos adatokra nem támaszkodhatik.

Incze Andor.

Les problèmes l'invention de la boussole.

par ANDRÉ INCZE,

La conception de l'emploi de l'aiguille aimantée dans la navigation en Chine, en 1100, avant notre ère, soutenue par Klaproth (Lettres sur l'invention de la boussole, Paris 1834) est basée sur le „*Pen t'sao yen i*,” le premier mention que possèdent les Chinois; neanmoins, son auteur attribue l'introduction de son usage par des navigateurs étrangers, probablement arabes. L'attribution précipitée du mérite aux peuples chrétiens était toujours une entreprise téméraire...

Les Arabes, qui ont fait des explorations de grande amplitude géographique, ont été en possession de la découverte, peut-être déjà en 859; le mot „*calamita*” figurant dans l'italien et dans l'histoire naturelle de Pline, en conserve la mémoire et il ne représente autre chose, que le „*Kvaramit*” des Arabes. La „*boussole*”, appellation venue de l'Hollande, est indiquée le premier fois en 1270, le „*stella maris*”, rapportée par Raymundo Lullio, en 1270. Il est frappant que la dénomination „*El kombas*” se trouve chez *Ibn Chaldoun*. Le premier mention arabe; le récit du Baylak (Le livre sur les pierres), cité dans la Géographie d'*Aboulféda*, date, il est vrai, du XIII. siècle seulement.

Les renseignements donnés par *Albertus Magnus* dans son ouvrage „*De mineralibus*” est les dénominations de „*Zohron* (S) et *Aphron* (N.), les deux pôles de l'aimant, dont la source était Gherardo di Cremona (1114—1118), le traducteur de l'*Almageste*. confirment la dérivation arabe. On arrive aux mêmes conclusions en lisant l'exposition complète de la célèbre épître de *Brunetto*, qui rapporte les renseignements fournis par *Bacon*; on ne saurait trop rappeler qu'ils concordent avec les descriptions d'*Alhazen* (*Ibn el Haithan*) et d'*Avicenna* (*Ibn Siva*).

Les relations commerciales des Arabes avec la Chine était très fréquentes et je crois, que ces premières ont précédé les Chinois. Enfin, on a beaucoup discuté sur l'histoire, très obscure, du *Flavio Gioja* (*Breusing*); il est à remarquer que l'existence de ce prétendu Amalphitain est tout à fait problématique (V. les études de *Bertelli*, *Schück*, *Porena Falcone*). Il faut conclure, que la découverte de cette instrument est due aux Arabes, qui commençaient s'en servir vers le XI. siècle. Du reste, notre conception sur l'histoire de la boussole doit être profondément modifiée, les prochaines recherches en ouvriront, peut-on dire, des voies nouvelles.

A nyest [*Mustela (foina? Erxleb.)*] mint barlangi ragadozó.

A komarniki barlang (Bánsági hegyvidék) egyik mellékjáratában (Szüzek terme),¹ mindjárt az első kutató bejárásom alkalmával egy tiszta cseppkőpadkán szoros csomóban —8-sommagot találtam kevés fekete porral együtt. Minthogy azt víz semmi esetre sem hozhatta oda, a lelet annyival is inkább feltűnő volt, mert nem férhetett hozzá kétség, hogy a barlangnak ebben a részében előttem ember még nem járt. A következő években talált ürülekék és egyéb nyomok, melyekre nemcsak ennek a barlangnak, hanem a környék más barlangjának is több helyén akadtam, lassanként megadták a feleletet erre a rejtélyre.

A talált ürülekék majdnem kisujjni vastagok, 4—5 cm hosszúságúak, s a bennük levő szőr és csonttörmelék elég szívósan összetartóvá teszi. A csontok kétségtelenül denevércsontok. Különösen jellegzetesek az alsó állkapcsok a bennük levő fogakkal és az elülső végtagnak szárnyat tartó hosszú ujjcsontjai. Ez utóbbiak közül átjutottak a bélcsatornán 1.5 cm hosszú tűhegyes darabok is. Nemcsak a csontok mutatnak denevérré, hanem a szőr alkotása is. A szőr ugyanis mikroszkóppal nézve, világosan mutatja a denevér szőrére jellemző sajátságos tölcészerű megvastagodást.

A csontok össze vannak rágva, így a koponyacsontokból csak apró kis lemezek találhatók, a nagyobb hengeres csontokból is csak apróbb töredékek. Nem lehet tehát szó pl. bagolyköpetről, melyre ilyen helyen, barlangban, hamarosan gondolni lehetne. Kizárja ezt az is, hogy találtam ürülekét, melyben a szőrrel és csonttal együtt egy pár sommag is volt. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a legelőbb talált sommagcsomó is ugyan-ezen állat ürülekének maradványa.

Az ürülekék körül ott, ahol a barlang alját finom iszap fedte, látszott ugyan valami kisebb állat járási nyoma, de az omlós anyagban nem volt tisztán kivehető a lábnyom. A barlangnak más helyein azonban éles lábnyomokat is fel lehetett fedezni, s ezekről a velem volt erdőőr, aki hosszú idő óta foglalkozik nyestfogással, megállapította, hogy azok kétségtelenül nyestnyomok. Ahol ilyenek voltak, ott a nyestnek rendszerint más nyomára is rá lehetett akadni. Így egyes helyeken, hol a barlang falának nyirkos barlangi anyag bevonata van, tisztán és élesen lehet látni a nyest körmeinek karcolását, mint a falon felfelé való kúszás nyomait. Ezek egyúttal a nyest bámulatos kúszó ügyességének is bizonyítékai. Teljesen függőleges falakon is messze fel lehet követni ezeket a körömkarcolásokat, sőt ezekből megállapítható, hogy a sziklának kisebb visszahajlásai sem akadályozzák a kúszásban.

¹ Dr. Balogh Ernő: *A komarniki barlang*. Erdélyi Múzeum. XXXIX. 1934.

A karcolási nyomokból az is látszik, hogy ugyanazon útvonalon gyakran szokott járni, s ennek mentén, ahol a barlang falának kisebb kiálló részei vannak, ott a nyirkos agyag a hasának gyakori odadörzölése folytán szinte fényesre van símítva.

Elég gyakoriak a nyest kaparási nyomai is. Rendszerint a barlang falának a tövében igyekszik lyukat vájni az agyagos finom iszapban. Ezek a lyukak sokszor inkább csak felületes gödrök, mintha csak próbálkozások lennének, vannak azonban több dm-es mélyek is. Nyílásuk akkora, hogy az ember keze éppen csak befér rajta.

Egyik helyen a lyuk mellett levő hányóból valami rágcsálónak egy metszőfoga került elő. E fog alakja és sárgászöld színe olyan, mint a mókusé, de nincs akkora, mint egy kifejletté szokott lenni. Hogy ez a fog miképpen került ide, erre a barlangnak egy más helyén talált ürülék igazíthat útba. Ez az ürülék, mely nagyságban a többivel tökéletesen egyezik, tisztán csak szőrt tartalmaz. Ez a szőr azonban már nem denevéré. Színe szürkésbarna, s benne egyes szálak 1.5 cm. hosszúságot is elérnek és a közte levő rövid szőrök sem mutatják mikroszkóppal nézve a denevérszőr jellemző megvastagodását. Alig lehet kétséges, hogy ha a többi, denevérmaradványokat tartalmazó ürülék nyesttől származik, ez is csak nyesté lehet, s a benne levő szőr, tekintetbe véve a nyest kedveltebb zsákmányát, pele, vagy még inkább mókusszőr lehet. Ha pedig az ürülékben mókusszőr van, lehet benne a mókusnak egyéb maradványa is. A kérdéses fog eredetét tehát úgy lehet értelmezni, hogy eredetileg az is ürülékben volt, s abból esett ki, mikor a nyest a lyuk vájása alkalmával ezt is szétkaparta, vagy szétrugta.

A nyestnek ezek a kétségtelen nyomai a komarniki barlangnak olyan helyein is megtalálhatók, melyek az ismeretes kijáratoktól 400—500 m-re esnek. Feltéve, hogy innen valami eddig ismeretlen résen vagy kürtön át egyenesen vezet a felületre, ki a szabadba a nyest útja, ez a távolság még így is többet tesz ki 150 m-nél. Hasonló nyestjárás megállapítható a komarniki barlang környékén levő Popováci- és Solusu-bariangban is.

Ugyanabban az ürülékben denevércsont és szőr mellett sommag is lehet, sőt úgy, hogy a sommag szinte be van ágyazva a denevér maradványok közé. A két táplálék felvétele között időben tehát csak kis különbség lehet, Minthogy az egyik táplálékhoz csak kint, a másikhoz csak bent juthatott, a nyest a barlangban nem keresgélhetett soká, hanem hamar ráakadhatott zsákmányára, ha t. i. somot evett először. Ha előbb denevért evett, úgy hamarosan kijött a barlangból, itt somot evett, aztán nem sok idő múlva ismét visszament a barlangba, s itt szabadult meg a kétféle táplálék salakjától. Mindenesetre kitűnő szimatjának kell lennie, hogy a tökéletes sötétségben egyáltalában ráakadjon a barlangfalán csendesen függő denevérekre, hogy el tudjon igazodni a barlangban, s annak útvesztőiből ki is tudjon találni. Közvetlen nem bizonyítható ugyan, hogy a barlangban vadászgató nyestek ki is jutnak onnan, de ehhez alig férhet kétség, hiszen alig hihető, hogy ez a rendkívül elővigyázatos állat bemerészkedjék olyan helyekre, ahol az eligazodást érzékei ösztönösen már eleve ne biztosítanák.

A talált ürülékek száma 15—20-ra tehető, kaparási és kúszási nyom

pedig még több helyen fordul elő, melyek között a komarniki barlangban 1 km-nél is nagyobb távolság van. Ezenkívül az, hogy a környék más barlangjaiban is ott vannak a nyest kétségtelen nyomai, azt bizonyítja, hogy nem szórványos esetről van szó, melyet a nyest véletlen betévedésének lehetne gondolni, hanem hogy a nyest rendszeresen látogatja a barlangokat, mint hálás vadászterületeket. Az ürülekékek ugyanis kétségtelenné teszik, hogy a denevérek kedvéért jár be, mint amelyek ennek a mesterien kúszó kis ragadozónak ott könnyen elérhető és bőséges zsákmányt jelentenek. A tisztán csak denevérmaradványokat tartalmazó ürülekékek és lyukkaparások azt gyaníttatják, hogy a nyest egyfolytában napokat is tölthet a barlangban. A kapart lyukak ugyanis ideiglenes tanyahelyeknek tekinthetők. Erre mutat az, hogy egy mélyebb lyukról megfelelő jel alkalmazásával kiderült, hogy benne egy év leforgása alatt ismét járt nyest.

Az említett barlangok környéke erdős, bokros, sziklás, nehezen hozzáférhető, lakatlan terület, ahol a nyest (*Mustela foina* Erxleb.) elég gyakori, azonban nyuszt (*Mustela martes* L.) is él. Maguk az ismertetett nyomok ugyan semmit nem árulnak el abból, hogy a barlangban nyuszt vagy nyest jár-e, de a két állat életmódja, szokása és képességei után ítélve, inkább nyestre lehet gondolni.

Dr. Balogh Ernő.

Der Steinmarder (*Mustela foina* Erxl) als Höhlenraubtier.

In der Höhle von Komarnik (Banater Gebirgsgegend, zwischen Resica und Anina), sowie auch in zwei anderen Höhlen dieser Gegend fand ich sonderbare Exkreme. Diese sind Klein-fingerdick, 4—5 cm. lang und bestehen grösstenteils aus Haar und Knochenresten, aber enthalten manchmal auch Kerne von der Kornelkirsche. Die Knochen sind zernagt. Diese, sowie auch das Haar stammen unzweifelhaft von Fledermäusen. Man findet selten auch solche Exkreme, welche die Reste eines Nagetieres, wahrscheinlich des Eichhörnchens sind.

Wo die Bodenablagerungen der Höhle es ermöglichen, findet man auch die pünktlichen Fuss-Spuren des Tieres, von dem die Exkreme stammen, und dies sind — nach der Aussage berufsgemässen Mardersjäger —, unzweifelhaft die Spuren des Steinmarders. Auch kann man an der Höhlenwand öfters Krallenritze sehen, welche von dem an der Wand hinaufkletternden Marder stammen. Diesen Ritzen kann man an ganz senkrechten Wänden bis hinauf zur Wölbung folgen. An mehreren Stellen findet man auch ausgescharte Löcher, meistens am Grund der Höhlenwände, in fein-lehmigem Schlamm. Die Löcher sind manchmal auch 3—4 dcm. gross und die Öffnung ist nur so gross, dass die Hand eines Menschen eben hineinpasst.

Diese Spuren des Steinmarders findet man auch in den tiefsten Stellen der Höhle, 400—500 M. entfernt vom Eingang. Vorausgesetzt, dass der Weg des Marders von hier durch bis jetzt unbekanntes Spalten oder Schornsteine auf kürzesten Wegen nach Aussen führt, so ist auch

dann von hier die Entfernung mehr als 150 M... Da der Steinmarder — aus seinen Spuren gefolgert — die ganze Höhle durchwandert und da seine Spuren auch in den benachbarten Höhlen aufzufinden sind, ist es klar, dass hier nicht von einem zufälligen Verirren die Rede sein kann, sondern dass der Marder die Höhlen regelrecht besucht und zwar unzweifelhaft wegen den Fledermäusen, welche ihm dort genügend Beute liefern. Exkreme, welche ausschliesslich nur Fledermäuse-Reste enthalten, sowie auch die gescharften Löcher weisen darauf hin, dass der Steinmarder auch mehrere Tage nacheinander in der Höhle verbringt. Die gescharften Löcher kann man als provisorische Lagerstellen ansehen und darauf weist auch der Umstand hin, dass bei einem solchen tieferen Loch, wo entsprechende Anzeichnungen angebracht wurden, man feststellen konnte, dass der Marder innerhalb eines Jahres das Lager dort wieder aufsuchte.

Die Gegend der angegebenen Höhlen ist waldig, felsig, wo der Steinmarder öfters vorkommt, aber auch der Edelmarder (*Mustela marmor L.*) lebt dort. Ob in den Höhlen der Stein- oder der Edelmarder sich aufhält, kann man aus den Spuren mit voller Gewissheit nicht feststellen, aber nach der Lebensart, Lebensweise und den Fähigkeiten der zwei Tiere muss man eher an den Steinmarder denken.

Dr. Ernst Balogh.

„Egy Virgilius-érem.”

A „Numizmatikai Közlöny” 1904. évfolyamának 12. lapján *Q(oh)I* (*Ödön*) a fenti címen egy rézből vert érmecskét ismertetett. Ezt az érmet pedig az *egervári* uradalomban állítólag együtt találták a Kr. u. I. – II. századbeli római pénzekkel. Gohl azonban nagyon helyesen úgy vélekedett, hogy ez az érem aligha római császárkori, hanem „az arckép s a feliratok stílusa után ítélve, esetleg a XVI. vagy XVII. században készülhetett.” De e mellett azután még azt is megállapította, hogy „az egervári Virgilius-érem, úgy látszik, eddig ismeretlen fajt képvisel.”

Ebben az utóbbi kijelentésében azonban már nagyot tévedett a kiváló érmész-tudós, minthogy érmünk még csak nagy ritkaságnak sem mondható, s a mellett a megfelelő kézikönyveknek talán mindenikében is megtalálható. Neumannak a rézpénzekről írott nagy munkájában (I. köt. 606. sz. alatt) ennek leírását így találjuk meg:

Ell.: VIRGILIVS · — · MARO · Babérkoszorús fej balra.

Htl.: EPO, amely rövidítés jelentése: Epicorum Poetarum Optimus. A felirat alatt tulipán.

Ezzel pontosan megegyezik a Gohl által közölt érmecske. De hasonló leírást közöl Welzl is (*Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung* c. munkája II. rész I. kötetében a 3436—37. sz. alatt). Az eltérés mindössze csak annyi volna, hogy *Htl.*-on tulipán helyett levelet mond; azt hiszem azonban, hogy ez nem verőjegybeli, hanem csak meglátásbeli különbség.

Ugyanezt az érmet határozta meg dr. Papp Ernő, budapesti orvos gyűjteményében is. Ennek átmérője 16 és 17 mm. Tehát majdnem pontosan megfelel a Gohl által közölt méretekkel.

Már most a segédkönyvek alapján megállapíthatjuk azt is, hogy ezt a folyópénzt Vergilius szülőföldjén: Mantuában verette Gonzaga II. Ferenc őrgróf 1484—1519-ig tartott uralkodása idejében. Így kora valamennyivel megelőzi a Gohl által meghatározott időpontot.

Herepei János.

Az aradföldvár-pusztai leletből előkerült két érem revíziója.

Réthy László: *Két árpádkori temető Arad megyében* c. dolgozatában¹ ismerteti először ezt a két árpádkori érmet, amely idő folytával a tévedések hosszú sorát vonta maga után.

Az *Archaeologiai Értesítő* e két, erősen rongált és töredezett éremnek rajzát is közli. Ennek alapján azután megállapíthatjuk, hogy az első meghatározás majdnem minden tekintetben jó, vagyis Réthy leírásához lényegében csak kevés hozzátenniva'ónk van. Mégis a következmények miatt szükséges,

¹ *Archaeologiai Értesítő* 1898. évfolyamában a 124—131. lapon.

hogy az első közlés és a rajz alapján újra meghatározás alá vegyük ezeket az érmekeket.

1. I. Béla vezér- (1048—1060), avagy királykorában (1060—1063) vert „erősen oxydált és töredezett (ezüst) érmecskéje“. Tekintettel azonban arra, hogy az érem töredezett s azonkívül súlyadatai sem ismeretesek, megállapítani nem tudjuk, hogy vajjon a nehéz, avagy a könnyebb súlyú obolusok pénzlába alapján veretett-e.²

Ell: Körirat: Réthy szerint EL·AI, míg a rajz szerint csak //EL·^/// látható. Réthy — valószínűleg a nyomdai szedés hibájából — tévesen jelzi az ívelt hátú E betűt egyenes szárú E-nek, — mígnem azonban a gyakorlott szemű érmésszel szemben a rajzoló nem vette észre a negyedikképpen látható betűcsonkot. Ez pedig csakis a D, vagy az R betű maradványa lehet. Így most már a körirat + BEL·^ DVX, avagy REX szövegre egészítendő ki.

Középen: Réthy szerint (gyöngykörben egyenlőszárú) „kereszt két sarkában egy-egy □ alakú jegy“. Ezek közül a rajz csak az egyiket tünteti fel. — E jegyet különben nem tarthatjuk E betűnek, minthogy egyenes szárát semmiképen sem vethetjük össze a szövegbeli ívelt hátú E-vel. Ebből a körből ismert mellékjegyek nagy változatosságára való tekintettel nem sok értelme volna a találgatásoknak, — mégis mint lehetőséget megemlíthjük a sugár-, vagy a későbbi leveles-koronával való hasonlóságot.

Hil: Réthy nem írja le, a rajz szerint azonban:

Körirat: + P//////// Ez pedig + PANNONIA-ra egészítendő ki.

Középen: síma (?) kör, amelynek tartalma (bizonyosan az érem rossz állapota miatt) kivehetetlen, azonban itt csakis a szokásos egyenlőszárú kereszt lehetett, szárai között egy-egy háromszögecskével.

Ez az érem összevethető a CNH³, I. köt. II. sorozat 15. és 16. számú darabjával. Közöttük csak lényegtelen eltérés mutatkozik, mégpedig (a sziglaváltozattól eltekintve) az előlapi belső kör méreteiben.⁴ Ugyanis a földvári éremnél 7.5 mm., míg a CNH. 15. sz.-nál 9 mm. s a 16. sz.-nál 8.3 mm. átmérőt mérhetünk (feltéve, hogy a rajzok méretei pontosak). Azonban még ez sem jelenthet változatot, hanem csakis a verőtövek különbözőségét.

Réthy ezt az érmet I. Béla király-korára (1060—1063-ra) helyezi, — megállapítását azonban nem indokolja, már pedig — a közölt rajzot véve figyelembe — éppen annyi hasonlóságot mutat a CNH 15., mint a 16. számú érmével. Így tehát amannak korhatárát bátran kiterjeszthetjük 1048-tól 1063-ig, vagyis I. Bélának nemcsak király-, de vezérkorára is.

2. I. (Szent) László (1077—1095) részben letörtszélű ezüst érme, denáriusa.

Ell.: Körirat: (Réthy szerint) ///DI}CLAV}RE (bárha a közölt rajzon a D betűnek semmi nyoma). Kiegészítve: +LADI}CLAV}RE köriratot ad.

² I. Béla pénzlábait lásd: dr. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000—1325* (Bpest, 1916) 217—224. l.

³ Dr. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae*. I. köt. (Bpest, 1899).

⁴ Az egész érem átmérője nem vehető figyelembe az aradföldvári érem töredezett volta miatt.

Középen: (a rajz szerint) recéskörben a király szembenézõ feje koronával, ennek pedig kétoldali, valamint közbülsõ szára lilium-szerű végződésű.

Htl.: *Körirat*: (a rajz szerint) csak // // // // L \wedge V // // betűket lehet kiolvasni, azonban már ez is arra utal, hogy a *Htl.*-ra vert körirat egyenlõ az *Ell.*-on levõvel.

Középen: (a rajz szerint) síma körben egyenlõszárú kereszt, szárai között hegyével a középpont felé elhelyezett háromszögecskék.

Ez az érem teljesen azonos képet mutat a *CNH.* I. köt. III. sorozat 29. sz. típusával. Tekintettel azonban arra, hogy Hóman pontos méréseken alapuló megállapításai szerint a 28., 29., 30. számú érme teljesen azonos éremfajok,⁵ (legfennebb csupán más verõtõvekkkel vert példányok), amelyeknek nagyságbeli eltérését csak az egykorú körülményröbálás okozta, — ennél fogva tehát ez a példány is beletartozik abba a könnyebb pénzläb-rendszerbe, amelyre Szent László uralkodásának utolsó éveiben tért rá.⁶ Így azután e pénz veretési ideje az 1095. esztendõt közvetlenül megelőzõ évek valamelyike. E megállapítást pedig ilyenformán ismételhetjük meg, hogy az aradföldvári lelettárgyak legfiatalabb határideje az 1095. év tájéka.

Jóllehet Réthy megállapításának is helytállóak a keretei, mégis egészen más időpont került a feldolgozó irodalom útján a további tudományos szakmunkákba. Majd pedig a téves időpont alapján levont következtetés hasonlóképpen téves eredményre vezetett.

Hampel *A magyar honfoglalás kütjöiben*⁷ előbb még úgy említi meg, hogy „az aradföldvári sírokkal *I. Béla* és *I. László* király érmei kerültek elé.”⁸ További helyen azonban — talán elírás következtében — már úgy emlékezik meg e pénzekről, hogy azoknak „egyike *Dr. Réthy L.* szerint *I. Béla* királytól való, míg a másik *II. Lászlótól* való.”⁹ E tévedést azután többé sehol ki nem javította, sőt az *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* c. nagy munkájában e hibát megtoldja azzal, hogy a tévesen megjelölt uralkodó neve mellé odajegyzi ennek az uralkodási évét, vagyis *I. Béla* neve mellé 1061—1063, *II. László* neve mellé pedig 1161—1162 időközt.¹⁰ Ezzel azután mintegy 67 évvel mindjárt meg is nyújtja a lelettárgyaknak ezek által az érme által meghatározott korhatárát. Hogy pedig még jobban betetõzze hibáját, ebből az elírt és tévesen megtoldott adatból következtetés folytán lényegében jelentõs megállapítást szûr le.

Hampel sorra véve a magyar honfoglaláskor leleteit, egy, a X. századból származó bizánci érmeikkel meghatározott tokaji kincslelet megemlézése után megállapítja: „Bei Gelegenheit einer anderen Aufdeckung fand man in Arad-földvár eine Grabstätte mit solchen Beilagen. Zwei ungarische Münzen, eine Silbermünze des Königs Béla (1061 bis 1063) und eine des Königs Ladislaus II. (1161 bis 1162) wiesen als Grabbeilagen den Friedhof in das XII. Jahr-

⁵ Hóman id. m. 197—198. l.

⁶ V. ö. Hóman id. m. 230—231. l.

⁷ *A honfoglaláskor hazai emlékei* alcím alatt. (Pauler-Szilágyi: *A magyar honfogl. kütjöi*).

⁸ U. ott 515. l.

⁹ U. ott 583. l.

¹⁰ Hampel: *Alterthümer*. II. köt. 506. l.

hundert. Dieses Datum überschreitet um zwei Jahrhunderte die hier gezeigte chronologische Grenze. Trotzdem wurde dieser Friedhof in unseren Rahmen aufgenommen, um zu zeigen, dass die charakteristischen Typen dieser verbreiteten Gruppe ins hohe Mittelalter hineinreichen.“ (Etc.)¹¹

Tovább pedig: „Der Grabfund von Arad-Földvár mit seinen Münzbeilagen aus dem XI. und XII. Jahrhunderte gehört in der Hauptsache der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts an; er ist für die Fortdauer einer Reihe verschiedener Formen lehrreich.“¹²

Mindezek után pedig, ha a fentieket helyesbítettük, át kell írunk a Hampel által összeállított időrendi táblázatban is¹³ az *aradföldvári lelet* korát a XII.-ből a XI. századba.

Hampel tudományos irodalmunkban mindenesetre kiváló tekintély, s így nem csoda, ha bizonyos megállapításait felülvizsgálat nélkül vette át a szakirodalom. A fenti tanúság következtében azonban jó lenne adatait és az azokból leszűrt eredményeket átvizsgálni, s ahol kell, helyesbíteni. Erre különben még az is készíthet, hogy igen sok adatot Hampel maga is már feldolgozva volt kénytelen átvenni.

Herepei János.

¹¹ U. ott I. köt. 31—32. l.

¹² U. ott I. köt. 845—846. l.

¹³ U. ott I. köt. 850. l.

NYELVMŰVELÉS

Résztevő vagy részvevő?

Néhány héttel ezelőtt egy hevesen vitakozó társaságba toppantam bé. Azt hittem, hogy legalább is napjaink időszerű közéleti kérdései izgatták föl az embereket, annál nagyobb volt csodálkozásom, amikor a szokásos üdvözlések után azt kívánták tőlem, mondanám meg, hogy melyik szó a *helyes*: *résztevő* vagy *részvevő*. Erről csatáztak már jóideje. Hirtelenében azt feleltem, hogy mindakettő egyformán helyes, mert mindakettőt használják, de mintha a *résztevő* szokottabb, elterjedtebb volna, legalább erre mifelénk. Egyik fél sem volt megelégedve a válasszal, mindegyik teljes győzelmet remélt. Hiába magyaráztam, hogy nyelvünkben (és más nyelvekben is) számos olyan szó van, amelynek két alakja használatos, a kettő között sokszor még tetemesebb alaki különbség van a jelentésnek legcsekélyebb különbsége nélkül, pl. *létra* és *lajtorja*, *taliga* és *talicska*, stb. Annyit mégis elértem, hogy a kérdést úgy módosították, hogy melyik *helyesebb*: *résztevő* vagy *részvevő*. Azt kellett felelnem, hogy aki az elsőt szokta meg, annak *résztevő* a helyesebb, aki a másodikat, annak a *részvevő*. Gondolhattam volna, hogy ez a válasz sem nyeri meg a társaság tetszését, és harmadszor úgy fogalmazták meg a kérdést, hogy a magyar nyelv szóalkotó törvényei szerint melyik a helyesebb, melyik a *szabályosabb*, ha már mindenképen ragaszkodom ahhoz, hogy mindakettő egyformán helyes, mint ahogy igen sokszor helyes a szabálytalan is.

Erre megmagyaráztam, hogy a magyarban tudomásom szerint a tárgyias összetételnek mindkét fajtájával találkozunk, a *jelölttel* is, mint aminő *résztevő*, a *jelöletlennel* is, aminő *részvevő*. A jelöletlen tárgyias összetétel ősi sajátága a magyar nyelvnek, megvan a rokon nyelvekben is. Abból, hogy az ősiségben csak a jelöletlent ismerték, még nem következik, hogy a nyelv későbbi életében szokásossá vált jelölt összetétel nem szabályos és nem helyes (kezdetben bizonyára szabálytalannak érezték); sok olyan sajátág van nyelvünkben, amely későbbi fejlődés eredménye, de senkinek sem jut eszébe szabálytalannak és helytelennek mondani.

Elhatároztam, hogy kissé körülnézek ezeknek az összetételeknek birodalmában, számbaveszem őket. Így kezdtem a magam és mások beszédében és olvasás közben fel-feltűnedezőket megfigyelni és feljegyezni. A seregszemle — legalább is számomra — meglepő eredménnyel járt.

Állandó vagy alkalmi *foglalkozást jelentő* szavaink között sok az ilyen igenévvél összetett főnév: aranyásó, aranymosó, arcképfestő, állatszeliđítő, álláshalmozó, betűvető, cipőtisztító, csipkeverő, gombkötő, gyárigazgató, gyertyamártó, halottnéző (főlösleges a furcsa halottkém) hazaáru'ó, hegymászó, hírmondó, hólapátoló, idegenvezető, igehírdető, jövendőmondó, kardforgató, kardhordó (családnévként is előfordul), kardnyelő, kártyavető, kefekötő, kerégyártó, kéményseprő, képviselő, kocsigyártó, kosárfonó, könyvkötő, kötélverő, kőfaragó, kútásó, labdarugó, lámpagyújtó, leánynéző, levélhordó, magvető, marokszedő, méregkeverő, muszkavezető, nyelv művelő, országépítő, ördögűző,

pogácsasütő, regényíró, rézmetsző, rézőntő, rongyszedő, sarkkutató, sereg-hajtó, serfőző, sóvágó, súlydobó, szénégető, szíjgyártó, szitakötő, természet-járó, tisztviselő, történetíró, trónkövetelő, tűzoltó, tyúkszemvágó, üstfoltozó, vadorzó, zászlótartó, zsákhordó, zsebmetsző, stb. Idetartoznak a tréfás, gúnyos jelentésűek is, mint például: csepűrágó, csirkefogó, füstfaragó (a kémény-seprő), iskolakerülő, kapakaszakerülő, kenyérpusztító, koszvájó (a borbély), kutyamosó (a tisztiszolga), lantpengető, léhűtő, lóköttő, naplopó, nyársforgató, pennarágó, szemfényvesztő, széltoló, tányérnyaló, tintanyaló, versfaragó, stb. A magyar népmese három óriásának neve is ilyen jelöletlen összetétel: Fanyűvő, Nagyevő és Vasgyúri.

Az eszközt, *használati tárgyat* jelentő szók között is sok a hasonló szerkezetű: ajakpirosító, almaszedő, ágytakaró, bokavédő, bombavető, bors-törő, ceruzaheggyező, cipőfűző, cukortartó, csavarhúzó, diótörő, dióverő, disznó-ölő (kés), dobverő, dugóhúzó, egérfogó, faltörő, fényszóró, fogpiszkáló, főkötő, fűnyíró, golyószóró, gyíkleső (a panganét), habverő, hajvágó (olló), hangszóró, harisnyakötő, hashajtó, hőmérő, karkötő, kármentő, kávédaráló, kerék-kötő, kerékvető, körömrészelő, kukoricamorzsoló, labdaverő, lábtörő, légy-csapó, légyfogó, lélekvesztő (milyen nagyszerű szó!), madárijesztő, mogyoró-törő, nadrágtartó, nyaktiló, papírvágó (kés), pipaszurkáló, pohártörő, porszívó, ruhaszárító, sárhányó, sorvezető, sótartó, szemétmerő, szénvonó, szögmérő, teafőző, tintatartó, tolltartó, tűzgyújtó (az aprófa neve nálunk), tyúkborító, útmutató, vízmerő. Tréfás elnevezések: békanyúzó (bicsok), legényfogó (szalag), malaclopó (köpönyeg), tökfedő (kalap vagy sapka).

Az összetételnek ezzel a fajtájával más területeken is találkozunk, így az ünnepet, helyet, különös alkalmat jelentő szók között és másutt is, például: csürdöngölő, dohánybeváltó, fejtörő, felhőkarcoló, ganajtúró (bogárnév), gyertyaszentelő, gyümölcsoltó, halotthamvasztó, húshagyó, jégtörő, kender-áztató, kézfogó, kőrontó (növénynév), szénégető, szénahányó (nyílás), tűzhányó, útvesztő (a labirintusnak igen találó neve). Ezek között vannak olyanok, amelyek még félig (vagy egészen) melléknevek, de ez a körülmény a szó alakjának, szerkezetének szempontjából tökéletesen mindegy.

Még sokkal több ilyen jelöletlen tárgyas összetétel van a tulajdonképeni melléknevek között, ilyenek: arcpírító, bajkeverő, borjúnyúzó (holnapután, kiskedden, borjúnyúzó pénteken), bornemissza, búfelejtő (az ital tréfás neve), bűnpártoló, cselszövő, *emberevő* (tekintet), érdekesítő, észbontó, észvesztő, *farkcsóváló*, fülhasogató, fülsértő, fülsiketítő, gondúzó, *hajmeresztő*, haszonleső, hátborzongató, házörző, idegölő, igavonó, inycsiklandó, jóakaró, jótévő, kannamosó (zsurlófű), kártévő, *képmutató*, *konkolybintó*, korszakalkotó, könny-fakasztó, kötelességtudó, munkabíró, népbolondító, nőgyűlölő, nyaktörő, *nyelv-öltögető*, orrfacsaró, önfeláldozó, pártütő, rendhagyó, sorsdöntő, szájtató, *szemforgató*, szemkápráztató, szemrontó, színtartó, szívszaggató, szófogadó, szókimondó, szótartó (szavatartó) *szórszálhasogató*, teherbíró, tisztességtudó, tűzálló, tűzokádó, varázsrontó (Toldy Géza nyelvművelő munkájának címe), *vállveregető*, vendégmarasztó, *vérfagyasztó*, vérszopó, világgűyölő, világg-járó, stb.

Csak a legáltalánosabbakat, legismertebbeket soroltam föl (természetesen azokat sem mind, igen sok helyet foglaltak volna el), nehogy az a lát-szata legyen, hogy újabb képzéssel van dolgunk. Sok közöttük az átvitt

értelmű kifejezés, éppen azok a legszemléletesebbek (a szövegben az alá-húzottak).

A fölsorolt összetételek mind olyanok, amelyeknek alapszava (második tagja) jelenidejű (-ó, -ő képzős) melléknévi igenév, de vannak, sokkal kevesebben ugyan, olyanok is, amelyeknek utótagja múlt idejű melléknévi igenév, határozói vagy főnévi igenév: céljatévesztett, életúnt, fékevesztett, kárvallott, kegyvesztett, párjavesztett, színehagyott, világlátott; farkcsóválva, fejcsóválva, fejkavarva, kalaplengetve, kézlegyintve, lélekzetviasszafojtva, rangrejtve, szemlesütve, zsebkendőlobogtatva; háztűznézni, szénakaszálni stb.

Meglepődésem azért volt nagy, mert nem gondoltam, hogy a magyar nyelv ilyen gazdag az effajta összetételekben; azt sem hittem volna, hogy a jelöletlen tárgyias összetételek képzésének lehetősége határtalan, naponként keletkeznek újak meg újak. Például: „örömmel méri le a nyelvjárások óriási szóteremtő hatását” (Pásztortűz 1938. 283. l.); „egy pillanatnyi idegtépő hallgatás után” (Cronin. Réztábla a kapu alatt . . .); „Az irodalom világában sehogyan sem lehet tapasztalni a szeretet[nek] *nemzeterősítő*ben szükséges egységét” (Estilap. 1938. VI. 29); „A primitív ember kísértethitének gyökere valószínűleg az az *észdermesztő* iszonyat . . .” (Uj Idők. 1938. II. 193. l.); „De ennél az emléktáblánál is *időállóbban* hirdeti az egykori genovai utcagyerek halhatatlanságát” (Uj Idők. 1938. II. 122. l.). Azt is csak most vettem észre, hogy ezek a szavaink a legkifejezőbbek, legfrissebbek közé tartoznak, ennek nyilván az az oka, hogy legtöbbjében még elevenen érezzük az igének cselekvést, mozgást, tehát életet jelentő erejét (dinamikáját). Ez teszi alkalmassá arra is, hogy a gúnynak, tréfának kitérő eszköze legyen.

Ezzel szemben aránylag nagyon kevés azoknak a tárgyias összetételeknek száma, amelyekben ez a viszony a tárgyiraggal jelölve van: ellentálló, helytálló, sokatmondó, semmitmondó, semmittévő, számottévő, szívettépő, tótágastálló, velőtrázó, vérfagyasztó, vészthozó, vésztiósló és még egynéhány.

Ilyen meglepő tapasztalatok után kénytelen vagyok megállapítani, hogy a magyar nyelv természetéhez ma is jobban illik a jelöletlen tárgyias összetételnek ez a fajtája, számuk tízszeresen meghaladja (hogy sokat ne mondjak) a jelöltekét. Előbbi kijelentésemet, hogy t. i. *résztevéő* és *részvevéő* egyformán helyes, erre a szópárra fenntartom ugyan (és még egy párra, mert közkeletűek), egyébként azonban felfogásomat módosítanom kell; azt kell mondanom, hogy *a jelöletlen összetételt a mai nyelvhasználatban szabályosabbnak és helyesebbnek tartom.*

Brüll Emánuel.

A tárgyias igeragozás hibás használata.

A magyar nyelvnek jellemző sajátága a tárgyias igeragozás, vagyis az átható igének az a tulajdonsága, hogy személyragjukkal rámutatnak a mondat határozott tárgyára is, nemcsak alanyára, mint általában az indogermán nyelvek igeállítmányai. Ez a ragozás teszi fölöslegessé a névmással való rámutatást az ilyenféle mondatokban: Az 1868 utáni korszak megbecsüli ugyan az elődök munkáját, de már más szellemben *folytatja azt* (Láthatár, 1937. 5. l.); az *azt* mutatónévmás kitétele nemcsak fölösleges, hanem hibás is (németesség), mert a *folytatja* igének személyragja (-ja) elvégzi az első mondat tárgyára (az elődök munkáját) való utalást.

Tárgyas ragozásuk rendszerint csak átható igéknek van (vagyis azoknak, amelyek mellett határozott tárgy állhat a mondatban), de megesik, hogy átnemható ige áthatóvá válik azáltal, hogy valamelyik igekötő (határozószó) járul eléje. Így mondjuk: Az előrenyomuló hadsereg *megszállotta a várost*, ámbár *száll* nem átható ige; átnemható ige *jár* is, de azt mondja Balázs Ferenc könyvének címe, hogy *Bejárom a kerek világot*; Arany János is azt írja Laczfi Endre nádorispánról, hogy: Délczegen *megüli sárga paripáját* (Toldi I. ének 8. verssz.), pedig az *ül* ige magában nem átható ige.

Vannak azonban olyan emberek, nemcsak újságot, hanem könyvet író emberek, akik nyelvünknek ezzel a hajlékonyságával, alkalmazkodó készségével nincsenek megelégedve és olyankor is tárgyas igeragozást használnak, amikor nem lehet, azaz hogy lehetni lehet, de nem szabad. Például... *bátorkodta* megjegyezni a szárnysegéd (Brehm Brunó, A kétfejű sas lehull, ford. Fenyő László, Bpest, 1936. 7. l.); egészen jó volna alanyi ragozásban, így: *bátorkodott* megjegyezni a szárnysegéd. Ugyancsak rossz a tárgyas ragozás ebben a mondatban is: ... a fegyvereket egy színházigazgató *szándékozta* megvenni (Ugyanott 240. l.); helyesen: ... *szándékozott* megvenni. Más példa: A játékosoké a szó! A svédek elleni eldöntetlenről *nyilatkozzák* a játékosok (t. i. az alábbiakat. — Cím az Ellenzék 1937. VI. 30-iki számában); helyesen: ... *nyilatkoznak* a játékosok. Ha éppen erősebben rá akarunk mutatni a cím alatt következő nyilatkozatokra, akkor új szót kell közbeiktatnunk: ... a következőképpen *nyilatkoznak*, vagy az egészet másként kell megszerkeszteni: A játékosok nyilatkozata a svédek elleni eldöntetlenről. — És még egy hasonló példa: Örök szegényfolt lenne a Ferencváros történetében, ha ezt a bajnokságot elvesztené — *nyilatkozta* Springer dr. elnök (Keleti Újság, 1938. V. 1.); helyesen: *nyilatkozott* vagy *így nyilatkozott* Springer dr., mert ez az ige sem átható, tárgyas ragozása nincsen. Tárgyasan lehetett volna használni a *mond* igével (mert ez átható): *mondotta* vagy *ezt mondotta* Springer dr., de hát ez az ige túlságosan közönséges, ha csúfolódní akarnék, azt mondanám, hogy parasztikus, a *nyilatkozik* egészen más, igazi úr semmit sem mond, csak *nyilatkozik*, sőt *megnyilatkozik*, minden szava kinyilatkoztatás.

Hadd említsek meg egy-két régi hibát is, ámbár az eddigiek sem egészen újkeletűek. Az USA is *lemondta* a világbajnoki részvételt (Cím a Keleti Újság 1938. IV. 30-iki számában); helyesen ... *lemondott* a részvételtől, vagy ... *visszalépett* a részvételtől, vagy: Az USA *sem vesz részt* a világbajnokságban. — A fentiekhez egészen hasonló és hasonlóképpen kiirthatatlanul meggyökeresedett vétség (németesség) ez is: *lekéste a vonatot*, lekéselt a vonatról helyett. — Régi latinosság az ilyen használat: ... ezért *félnek* valamenynien, hogy még egyszer Habsburg kerülhetne valamelyik trónra (Brehm Brunó, A kétfejű sas lehull, 315. l.). A latin nyelvben a *félést* jelentő igék tárgygyal állanak (tárgyat vonzanak), a magyarban határozóval; ebben az esetben a tárgy mellékmondattal van kifejezve. Helyesen így van: ... ezért valamenynien *attól félnek*, hogy...

Nem egészen új ez sem: ... *érdeklődje meg*, nem jött-e hír Budapestről (Ugyanott, 337. l.). Ebben a használatban *alakkeveredésre* is lehetne gondolni, arra, hogy ebből a két kifejezésből keletkezett: *érdeklődik valami iránt* × *megtudakol valamit* = *megérdeklődik valamit*. Arra lehetne gondolni, hogy tehát *akaratlanul* került a fordító tollára, ha nem találkoznánk munká-

jában többször is a tárgyas ragozás hibás alkalmazásával. — Egészen friss kifejezéssel van dolgunk a következő mondatban: ... a jól felszerelt német hadsereg *le fogja őket* (a franciákat) *rohanni* (Rádióelőadásban 1938. V. 6-án). Értjük, hogy mit akar az előadó mondani, azt, hogy gyors megrohanással, ellenállhatatlan előretöréssel *le fogja* a franciákat *gázolni*, *le fogja* őket *hengeregni*. Ezt a két igét ilyen értelemben a világháború kezdete óta használjuk, addig a vetést, a fűvet gázoltuk le, lehengeregni pedig az utat szokták, azóta azonban a labdarugó csapat is legázolja, lehengeregni gyöngébb ellenfelét. Ez a két ige segíthette elő a *lerohan* ige nék tárgyas ragozása használatát; akadhat olyan ember is, akinek ez tömörnek látszó kifejezés, hiszen az a fő, hogy megértsük egymást, mégis tiltakoznunk kell ilyen ragozása ellen. A nyelvi hibákra, botlásokra legtöbbször lehet magyarázatot találni (analogiákban, a képzettársítás zavarában stb.), ezt enyhítő körülménynek, mentségnek, sőt igazolásnak lehet minősíteni, de könnyű belátni, hogy ezzel a semlegesen szemlélő vagyis inkább megértő magatartással szabad utat nyitunk nemcsak új kifejezések, fordulatok keletkezési lehetőségének, hanem minden nyelvi romlásnak is; ez a magatartás a nyelvművelés, nyelvörkődés szükségének teljes tagadása volna. Küzdenünk kell a szabálytalanságok ellen, míg lehetséges, addig, míg a szabálytalanból, szokatlanból szabályos és megszokott nem lesz.

Brüll Emánuel

Iszom vagy iszok?

Az EME. múlt évi székelyudvarhelyi vándorgyűlésén az anyanyelv épségéről tartott előadás után a város tekintélyes református esperese azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy ugyan mondjam meg, *mi a véleményem az ikes igék ragozásáról*. Hogy aztán az ő véleményét illetőleg ne legyek sokáig kétségben, rögtön elmondotta nekem, hogy őt nagyon bántja az ikes igék újabban tért hódító iktelen ragozása. Ő maga ugyanis a Székelyföldön nőtt fel, ott tehát, ahol az ikes igék ragozása úgyszólván sértetlenül éli tovább életét. Nem volt így feltűnő ennek az idős, azó a már a porba vissza is tért székely léleknek ösztönös irtózata az újabban ott is terjedező szokással szemben. Hogy magam mit feleltem e kérdésre, nem tudom pontosan megmondani. De itt, alább előadom, mint vélekedhetik a mai nyelvművelő az ikes ragozás fontos és bizonyára sokszor heves vitára okot adó kérdésében.

Közkézen forgó nyelvtan-könyveink azt tanítják, hogy az u. n. ikes igék ragozása mindössze nyolc ma is élő igealakban tér el a „rendes“-nek nevezett igék ragozásától. A további fejtegetések megértése céljából itt alább a két fajta ige ragozását egymás mellett közlöm:

Jelentő mód:		Felszólító mód:		Óhajtó mód:	
<i>rakok</i>	<i>lakom</i>	<i>rakjak</i>	<i>lakjam</i>	<i>raknék</i>	<i>laknám</i>
<i>raksz</i>	<i>lakol</i>	<i>rakj(ál)</i>	<i>lakjál</i>	<i>raknál</i>	<i>laknál</i>
<i>rak</i>	<i>lakik</i>	<i>rakjon</i>	<i>lakjék</i>	<i>rakna</i>	<i>laknék</i>

Szabályba foglalva: az ikes igék ragozása csak a három igemód alanyi ragozásában és ott is az egyes számú személyragokban tér el a rendes igék ragozásától. Míg ugyanis emezek ragozásában **-k**, **-sz**, (ritkán: **semmi** vagy **-l**) és **semmi** vagy **-n** személyragot találunk; az ikes igék személyragjai a követ-

kezők: **-m**, **-l**, **-ik** és **-ék**. Ezek szerint látszólag könnyű és egyszerű az ikes igék „helyes” ragozása, hisz mindössze négy személyragbéli különbséget kell megjegyeznünk. A dolog azonban korántsem olyan könnyű és egyszerű. Ezt már abból a zűrzavarból is láthatjuk, amely ez igék ragozása terén úton-útfélen megfigyelhető. Hogyan állott elő ez a ragozásbéli zűrzavar, amely kifakadásra készítetett annyi nyelvészt, tanítót, tanárt és más nyelvművelőt? E kérdésre csak akkor felelhetünk, ha az ikes ragozás történetét közelebbről szemügyre vesszük.

Az ikes ragozás kezdetben csak a szenvedő és visszaható igék jelölésére szolgált. Nyelvelméinkben az ilyen igék ikes ragozása mindig következetes. E ragozás aztán idővel a nyelvben állandóan működő analógia hatásaként áttért más, nem szenvedő igékre is. Később, a XVI. és XVII. században viszont jelentkeznek már iktelenül ragozott ikes igék is. Az ikes személyragok ekkorra ugyanis már elvesztették visszaható, illetőleg szenvedő jellegüket; ezzel együtt, mint értelmetlennek látszó alaktani különlegesség, az ikes ragozás is tért veszít. Pl. a XVII. század végén működő Gyöngyösi már gyakran használ iktelen alakokat (*bujdosson, restelkedjen, történne, enne, búskoda, ese* stb.). A XVIII. század derekán az ikes ragozás annyira megromlott, hogy legjobb íróink sem ragozták szabályosan az igéket. A század második felében Révai Miklós, a történeti nyelvtudomány megalapítója kezdte sürgetni az ikes ragozás visszaállításának szükségességét. Hiába hivatkozott vele szemben Verseghy Ferenc az élő nyelvszokásra, Révainak és követőinek hatására az irodalmi nyelvben és később az iskolai tanításban is újra felelevenedik az ikes ragozás. Ezzel egyidejűleg egész sereg addig ikesen ragozott ige alakjait kívánták iktelenül ragozni. Helytelennek tartották pl. a *viszel, hozol, olvasol, nézel, leszel, keresel* igealakot s helyette a *viszesz, hozasz, olvasasz (olvas-sz), nézész, leszész, keresz (keres-sz)* stb. igealakot tartották jónak. E követeléssel kapcsolatban írta a nyelvi kérdésekben egyébként nagyon szigorúan gondolkozó Arany János azt, hogy vajon tartozik-e annyira túrni a költészet a nyelvtan jármát, hogy örökké a nyelvficamító *olvas-sz, keres-sz* stb. mellett maradjon. Utána még többen kikeltek az ikes igeragozás igája ellen, s ha a történeti nyelvtan álláspontjáról nézve a kérdést, nem is volt igazuk, a nyelvszokás hatalma mindinkább nekik ad igazat.

Ebben a kérdésben is, mint minden nyelvművelési ügyben, vizsgálódásunkat négy irányba kell kiterjesztenünk. Tekintetbe kell vennünk a történeti nyelvet, a nép beszédét, a művelt emberek nyelvhasználatát, vagyis a köznyelvet és az irodalmi nyelvet. A *történelmi adatok*, amint látjuk, azt mutatják, hogy a történelem folyamán is már elég régóta állandó volt az ingadozás az ikes igék ragozásában. A mai *népnyelv*, mint annyi más sajtóság tekintetében, úgy ebben sem egységes. Általában a székelységen, a bukovinai magyarságon és a moldvai csángóságon kívül a magyar nyelvterület minden pontján többé-kevésbé eltűnt a külön ikes igeragozás. Érdekes azonban, hogy sokszor éppen ott, ahol az ikes ragozás háttérbe szorult, egyes ikes alakok ragja áttért más, nem ikes igékre is (pl. *lépik, adjék, adol, mondol, kéröl, menel, csinálol*, stb.). Még az említett keleti magyar nyelvjárásokban is hallhatók már iktelenül ragozott ikes igealakok. Egyedül az egyesszám 3. személy *-ik* ragos alakja tartja magát még az eredetitől legtávolabbra távozott iktelenítő nyelvjárásokban is, habár pl. az ú. n. változó ikes igék (*hull: hullik, foly:*

folyik, múl: múlik, áldoz: áldozik, esz: eszik. füll: füllik, stb.) esetében még ez sem mondható el. Minthogy a *köznyelv* mindig függvénye bizonyos terület nyelvjárásának, azokon a vidékeken, ahol a népnyelvből kiveszett az ikes ragozás, a vidék művelt rétegének nyelvében sem figyelhetők meg ikes alakok. Legfeljebb az iskola és a még valamennyire ikesen ragozó *irodalmi nyelv* hatásaként maradt meg egy-egy gyakrabban használt igealakban (*eszem, egyék, alszom, alügyék, iszom, igyék*) az ikes-ragos alak. Egyébként azonban még a történeti alakokhoz legjobban ragaszkodó irodalmi nyelvben is már nagyon sokszor találkozhatunk iktelen alakokkal.

Ma tehát már a köznyelvben és az irodalmi nyelvben is az ikes ige-ragozásnak a következő kettős alakja él:

<i>lakom:</i>	<i>lakok</i>	<i>lakjam:</i>	<i>lakjak</i>	<i>laknám:</i>	<i>laknék</i>
<i>lako!</i>	<i>laksz</i>	<i>lakjál:</i>	<i>lakj</i>		<i>laknál</i>
	<i>lakik</i>	<i>lakjék:</i>	<i>lakjon</i>		<i>laknék:</i> <i>lakna</i>

Mind az ikes ragozás történetének ismerete, mind a jelenlegi nyelvi állapot vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy az ikes ragozás eltűnőben van. Egy ízben, Révai korában valahogy életre villanyozták, volt idő, mikor következetes használatában a jóhangzás és könnyű kiejtés rovására túlságba is mentek. Kétségtelen, hogy az ikes ragozás végleges eltűnése alaktani szegényedést jelentene. Nyelvünk alaktani rendszereinek azonban nem ez az első szegényedése. Ma már nem használjuk pl. a *láték, látok vala (volt), láttam vala (volt), látandok* ige alakokat sem. Mikor a nyelvben egy-egy alak megszűnik valamilyen meghatározott szerepet betölteni, külön jelentést hordozni, mind kevesebb a valószínűsége annak, hogy ez az alak továbbra is fennmarad. Minthogy az ikes igék legtöbbször eredeti szenvedő jelentése elhomályosodott, a ragozás megkülönböztetésének szükségérzete is egyre csökkent, míg végre elértünk a mai zavaros, inkább iktelen ragozás felé hajló nyelvállapothoz.

Mikor az ikes ragozás kétségtelen pusztulásáról szólnak, valami halvány vigasztalásunk mégis csak lehet. Az ikes alakok eltűnével megint jobban érzékelhető lesz a különbség az alanyi és a tárgyias ragozás között. Míg ugyanis az ikes ragozás szerint az alanyi személyragos (*iszom, igyam, innám* vizet) és a tárgyias személyragokkal ellátott alakok (*megiszom, megigyam, meginnám* a jó vizet) között nincs különbség, az iktelen ragozásban a külön alanyi (*veszek, vegyek, vennék* könyvet), illetőleg tárgyias alakokkal (*megveszem, megvegyem, megvenném* azt a könyvet) a jelentésbeli különbséget jobban kifejezhetjük.

A nyelvművelés szempontjából azonban nem lehet megelégednünk az ilyen vigasztalással, mint ahogy nem tarthatjuk elintézettnak a dolgot azzal sem, hogy a kérdést történetileg vagy mai szemmel nézzük és a múlt meg a jelen nyelvhasználatában megfigyelhető következetességet, illetőleg ingadozást csak egyszerűen megállapítjuk. Fel kell tennünk a kérdést: milyen álláspontot kell elfoglalnia a nyelvművelőnek, milyen elveket kell követnie a gyakorlati téren mozgó nevelőnek, tanítónak, tanárnak vagy lelkésznek, mikor e kérdésre kerül a sor? Az előrebocsátottakból, úgy hiszem, világosan levonható a következtetés. Az ikes igeragozás történeti változásának és jelenlegi állapotának ismerete arra int bennünket, hogy e kérdésben nem szabad a nyelvtani kizárólagosság merev álláspontjára helyezkednünk. Ma már kétség-

telenül megoszlik a nyelvszokás. A nyelvszokás pedig nagy úr. Hiába akarjuk rákényszeríteni akár tanítványainkat, akár környezetünket arra, hogy az ikes ragozást alkalmazzák akkor, ha e külön ragozás annak a vidéknek köznyelvéből kiesett. Viszont felesleges dolog az ikes ragozás ellen hadakoznunk, mint azt Simonyi Zsigmond tette. Ő, aki egyébként éppen maga tisztázta az ikes ragozás történetét, tehát ismerte a kérdést a maga egész terjedelmében, érthetetlen türelmetlenséggel „Az úri igeragozás” című cikkében ezt kívánta: „Írtsák ki immár tanítóink és tanáraink — az úri igeragozást (t. i. az ikes igék szabályos ragozását)!” *Nem szabad túlzottan, mereven ragaszkodnunk a régibez az újabb és nem magyartalan nyelvfejlődéssel szemben, viszont felesleges írtó-hadjáratot viselnünk olyan nyelvi alakok ellen, amelyek a magyarság egy részének nyelvérzéke szerint, mint helyesek, használatosak is. Különösen nehéz ez utóbbit megtennünk nekünk erdélyieknek, hiszen itt, különösen a székelység között az ikes ragozás még meglehetősen épségben él. „Ilyenkor, amikor két nyelvhasználat él egymás mellett, amikor a nyelvszokás még ingadozik és nem állapodott meg — írja Nagy J. Béla — belátásra, türelemre, elnézésre van szükség. Ha tehát valaki iktelenül találja ragozni az ikes igét, az vessen rá először követ, aki maga soha, egyetlen egyszer sem vét az ikes ragozás ellen” (Magyarosan. IV. 1935. évf. 11. l.).*

Ha a magam egyéni nyelvszokását kérdezném meg, egészen könnyen az ikes ragozás mellé állanék. Évek hosszú sora óta tudatosított és megedzett nyelvszokásom legtöbbször megóv az ikes ragozás terén elkövethető hibáktól. De hogy mennyire a levegőben van a romlás csirája, legközvetlenebbül saját magamon tapasztalom. Néha-néha diadalmasan gúnyos mosóit látok felcsillanni egyik ismerősöm szemében, mikor mint jó tanítvány kötekedve figyelmeztet egy-egy iktelenül ragozott ikes igealakra. A nevelőnek tehát csínján kell bánni e kérdéssel. Feltétlenül meg kell ismertetnünk a tanítványt az ikes igék ragozásának kérdésével. A kérdés tudatosítása segít abban, hogy ha a gyermek nyelvjárása még ismeri az ikes igék külön ragozását, nyelvünknek ezt az alaktani gazdagságát őrizze meg. Annak azonban nincs értelme, hogy akár ebben, akár abban az irányban a szélsőséges álláspontot képviseljük.

Szabó T. Attila.

Könyv a magyar nyelv életéről.

A regényes életrajz, vagy nevezhetjük életrajz-regénynek, ma nagyon kedvelt olvasmánya a művelt közönségnek. Nagy emberek, költők, művészek, államférfiak, a történelem nagy alakjai vonulnak el az olvasó előtt, sorsuk, életük viszontagságai lekötik érdeklődését — írja Balassa József.¹ Miért ne lehetne megírni egy nyelv életrajzát? — teszi aztán fel a kérdést. És ebben a másfélszáznál valamivel több lapos kötetecskében a szakember alapos készültségével, de az avatatlan érdeklődőkhöz szóló, népszerű hangon felel meg arra a kérdésre: hogyan született meg a magyar nyelv, hogyan fejlődött

¹ Balassa József: *A magyar nyelv életrajza*. Bp. 1937. Renaissance kiadás. 168 + 3 l.

gyermekkorától kezdve a történelmi élet nagy viszontagságain keresztül, hogyan módosult, miként alakult át és lett alkalmas arra, hogy a magyar nép gondolkozásának kifejezője legyen?

Szigorú értelemben véve tehát nem nyelvművelő kötet ez a könyv. De minthogy az anyanyelvről, az anyanyelv történeti és jelenkori életéről szól, már tárgya miatt is számot tarthat a nyelvművelő érdeklődésére is. Még inkább érdemes e könyvet kezünkbe venni akkor, ha meggondoljuk, hogy a magyar nyelv életének vázolója kapcsán nem kerülheti el a szerző azt sem, hogy megemlékezék azokról a tudatos, tervszerű mozgalmakról, amelyek a magyar nyelv megújítását, csinosítását, egy szóval művelését célozták. Valóban a szerző az életrajzi vázlat során ennek is szerét ejti. Két fejezet szinte kizárólag azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyek az új magyar nyelv kifejlődését elősegítették, illetőleg hátráltatták. A könyv utolsó, a magyar nyelv jelenéről szóló fejezete foglalkozik igazában a nyelvművelés kérdésével. Úgy érezzük azonban, hogy kissé derűlátóan gondolkodik a magyar nyelv jelenkori állapotáról, mikor megállapítja: „Nincs veszélyben a magyar nyelv épsége, szépsége, eredeti zamatja!” (I. h. 147. l.) Minden tollforgatónak állandóan szeme előtt kellene azonban tartania azokat a gondolatokat, amelyeket Balassa az írói lelkiismeretességről mond. „Szükséges — írja —, hogy az író tehetségét támogassa, védje és fejlessze egy közelebből meg nem határozható valami, amit az író nyelvi lelkiismeretének nevezünk. Az az érzés, hogy midőn ezrekhez, talán százezrekhez beszél, ő a magyar nyelv épségének őre és fejlesztője, olvasói nyelvi tudásának irányítója. Ez nagy felelősséggel jár. Nem szabad lenéznie a nyelv kicsinyesnek látszó szabályait, sőt bele kell mélyednie a nyelv titkaiba, a szavak és szólások szépségeibe. Ismernie kell a hangszert, amelyen játszik, ha művészi hatást akar vele elérni” (I. h. 157—8. l.).

Balassa Józsefnek, az egyik legrégebbi magyar nyelvművelőnek ez a könyve kiválóan alkalmas arra, hogy a felvetett kérdésekkel és ezek között is a magyar nyelvművelés irányelveivel megismertessen.

Szta.